

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКА ДЕРЖАВНА ІНЖЕНЕРНА АКАДЕМІЯ

**ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК
ЗАПОРІЗЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ
ІНЖЕНЕРНОЇ АКАДЕМІЇ**

Випуск 2 (08) 2017

Частина 2

ЗАПОРІЖЖЯ

2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Коваленко О.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Запорізької державної інженерної академії.

Відповідальний секретар:

Морщенок Т.С. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Запорізької державної інженерної академії.

Члени редакційної колегії:

Воронкова В.Г. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту організацій та управління проектами Запорізької державної інженерної академії, академік Української академії політичних наук.

Гринько Т.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та управління Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Двігун А.О. – доктор економічних наук, професор, начальник відділу регіональної політики НІСД при Президентові України.

Колосов А.М. – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ).

Макаренко А.П. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту Запорізької державної інженерної академії.

Меджибовська Н.С. – доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики Одеського національного економічного університету.

Метеленко Н.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Запорізької державної інженерної академії.

Орловська Ю.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва і архітектури».

Салига К.С. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та моделювання економічних систем Класичного приватного університету, академік Академії економічних наук України.

Семенов А.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства, проректор з науково-педагогічної роботи, директор Інституту економіки Класичного приватного університету, академік Академії економічних наук України.

Сталінська О.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Донецького національного університету (м. Вінниця).

Абдугалієв А.М. – голова правління АТ «Енергоінформ», доктор, Казахський економічний університет імені Т. Рискулова (м. Астана, Республіка Казахстан).

Марчін Вінерські – Ph.D. in Economics, старший викладач кафедри загальної теорії економіки факультету права, адміністрації і економіки Інституту економічних наук Вроцлавського університету (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Морозов Л.В. – доктор технічних наук, професор, директор відділу інновацій та інвестицій у вищій школі імені Тадеуша Котарбінського (м. Ольштин, Польща).

Саткалієва Т.С. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри Менеджменту Університету Нархоз, заслужений діяч Республіки Казахстан, почесний працівник освіти (м. Алмати, Республіка Казахстан).

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор, директор Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

Шелег М.С. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки торгівлі Білоруського державного економічного університету (м. Мінськ, Республіка Білорусь).

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Запорізької державної інженерної академії
(протокол № 5 від 27.04.2017 р.)**

Науковий журнал
«Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21933-11833ПР від 23.03.2016 року)

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Мареkha I. S.

THE MECHANISM OF FINANCIAL CULTURE DEVELOPMENT WITHIN THE CORPORATE SUSTAINABLE CAPITAL MANAGEMENT.....7

Прокопенко І.В.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В РОЗРІЗІ ФОРМУВАННЯ ЇХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ.....12

Рубан В.В.

ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ: РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ.....20

Севастьянов Р.В., Попов О.А.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПОТЕНЦІАЛУ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ.....25

Сотниченко В.М.

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....30

Тітенко З.М.

СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ 35

Шуміло О.С., Савченко К.В.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЙ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА» І «ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА».....38

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**Бойко В.В.**

АНАЛІЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....43

Давиденко І.В.

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК СУЧАСНИЙ НАПРЯМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ.....49

Лещук Г.В.

АКТИВІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР.....53

Полякова Ю.В.

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....59

Скібська К.О.

ЗАЛУЧЕННЯ РЕКРУТИНГОВИХ АГЕНТСТВ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ.....63

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**Говорко О.В.**

СУТНІСТЬ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....68

Поліщук Н.О., Лизунова О.М. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ СКЛАДНИКІВ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	74
---	----

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Бондаренко А.І. ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОПИТ НА БАНКІВСЬКІ ВКЛАДИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ УРАХУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЦІНОУТВОРЕННЯ.....	81
Венгуренко Т.Г., Мальчевська Р.С. РОЛЬ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	87
Любчик О.К. ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ.....	90
Нетудихата К.Л., Пташнюк І.В. РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ (НА ПРИКЛАДІ СЕРЕДНІХ БАНКІВ УКРАЇНИ).....	94
Романовська Ю.А., Урбанович В.А. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	99

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Artyuh O.V., Belinskaya O.V. THE INTERACTION OF SPECIALISTS OF THE CONTROL ENVIRONMENT IN THE INSTITUTIONALIZATION OF TAX AUDIT: RETROSPECTIVE ANALYSIS REQUIREMENTS.....	104
Волковська Я.В. ОГЛЯД ПІДХОДІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ	109
Карпенко Є.А. ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ЧЛЕНІВ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	112
Прядка Н.М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ НЕФІНАНСОВИХ АКТИВІВ У КОНТЕКСТІ ОБЛІКОВИХ СТАНДАРТІВ.....	116
Струк Н.С., Шпак О.Ю. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ОЩАДЛИВОГО ВИРОБНИЦТВА.....	122

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Наркava V.F. MANAGEMENT OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE USE OF LABOUR POTENTIAL OF THE REGION.....	128
Горбачук В.М., Сирку А.А., Сулейманов С.-Б. ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ І РАЦІОНАЛЬНІСТЬ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ.....	132
Чеверда С.С., Лукашенко А.В. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ.....	137
Ліпський В.В. ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ ІНВЕСТИЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ.....	142

CONTENTS

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Marekha I. S. THE MECHANISM OF FINANCIAL CULTURE DEVELOPMENT WITHIN THE CORPORATE SUSTAINABLE CAPITAL MANAGEMENT.....	7.
Prokopenko I.V. TENDENCIES OF THE MACHINE-BUILDING ENTERPRISES DEVELOPMENT IN THE ASPECT OF FORMATION OF THEIR INTELLECTUAL CAPITAL.....	12
Ruban V.V. DIGITAL MARKETING: THE ROLE AND FEATURES OF USE.....	20
Sevastyanov R.V., Popov O.O. COMPETITIVENESS OF THE POTENTIAL AS A PREREQUISITE FOR ENTERPRISE DEVELOPMENT.....	25
Sotnychenko V.N. MANAGEMENT MECHANISM BY ECONOMIC SECURITY OF TELECOMMUNICATION ENTERPRISE.....	30
Titenko Z.M. ELECTRONIC ADMINISTRATION OF VAT FOR AGRICULTURAL PRODUCERS.....	35
Shumilo O.S., Savchenko K.V. INTERRELATION OF CATEGORIES “FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISE” AND “FINANCIAL SUSTAINABILITY OF ENTERPRISE”.....	38

PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Boiko V.V. ANALYSIS OF SOCIAL AND ENVIRONMENTAL SPHERES OF PROVIDE OF ECONOMIC SECURITY DEVELOPMENT OF RURAL AREAS.....	43
Davydenko I.V. CULTURAL TOURISM AS A MODERN DIRECTION OF USING AND PROTECTION THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF ODESSA REGION.....	49
Leshchuk H.V. THE INTENSIFICATION OF INVESTMENT ACTIVITY IN THE REGION THROUGH THE FORMATION OF CLUSTER STRUCTURES.....	53
Poliakova J.V. EVOLUTION OF THEORETICAL MODELS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF A REGION.....	59
Skibska K.O. INVOLVEMENT OF RECRUITING AGENCIES IN THE FORMATION OF SOCIAL CLUSTERS.....	63

DEMOGRACY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Govorko O.V. THE ESSENCE OF DEMOGRAPHIC POTENTIAL: THE PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE.....	68
Polischuk N.O., Lyzunova O.M. THE INFLUENCE OF THE SOCIAL COMPONENTS OF REGIONAL LABOUR MARKETS ON THE EFFECTIVENESS OF MODERN ENTERPRISES.....	75

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Bondarenko A.I.

THE FACTORS AFFECT THE BANKING DEPOSITS' DEMAND
AND THE OPPORTUNITIES OF TAKING THEM INTO ACCOUNT DURING THE PRICING..... 81

Vengurenko T.G., Malchevska R.S.

THE ROLE OF FINANCIAL INTERMEDIATION
IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMY OF UKRAINE..... 87

Lubchik A.K.

TAX INCENTIVES AS AN INSTRUMENT TO STIMULATE DEVELOPMENT
OF REAL SECTOR OF ECONOMY..... 90

Netudykhata K.L., Ptashniuk I.V.

RATING EVALUATION OF BANK INSTITUTIONS' ACTIVITY
(BASED ON EXAMPLE OF MEDIUM-SIZED BANKS OF UKRAINE)..... 94

Romanovska Yu.A., Urbanovich V.A.

FINANCIAL AWARENESS IN UKRAINE..... 99

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Artyuh O.V., Belinskaya O.V.

THE INTERACTION OF SPECIALISTS OF THE CONTROL ENVIRONMENT
IN THE INSTITUTIONALIZATION OF TAX AUDIT: RETROSPECTIVE ANALYSIS REQUIREMENTS..... 104

Volkovska I.V.

RESEARCH OF THE APPROACHES TO THE MANAGEMENT ACCOUNTING
ORGANIZATION AT THE ENTERPRISE..... 109

Karpenko E.A.

ACCOUNTING AND TAXATION OF REMUNERATION
OF EMPLOYEES AND MEMBERS OF THE FARMS..... 112

Pryadka N.M.

THE CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE ACCOUNTING
OF NON-FINANCIAL ASSETS THE CONTEXT OF ACCOUNT STANDARDS..... 116

Struk N.S., Shpak O.Y.

WAYS OF IMPROVING THE CALCULATION OF PRODUCTION COSTS
OF INDUSTRIAL ENTERPRISE IN CONDITIONS OF LEAN CONCEPTION APPLICATION..... 122

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Harkava V.F.

MANAGEMENT OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE USE
OF LABOUR POTENTIAL OF THE REGION..... 128

Gorbachuk V.M., Syrku A.A., Suleimanov S.-B.

IRRATIONALITY AND RATIONALITY IN DECISION MAKING..... 132

Cheverda S.S., Lukashenko A.V.

FEATURES OF MODELING OF SYSTEM OF ECONOMIC SAFETY OF COMMERCIAL BANKS..... 137

Lipskyi V.V.

ECONOMIC CONTENT AND ESSENCE OF ECONOMIC CATEGORIES
OF INVESTMENT, INVESTMENT PROCESS, INVESTMENT PROJECT..... 142

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 658.153

Marekha I. S.,
Candidate of Economic Sciences,
Senior Instructor at Department of Economic Theory
Sumy State University

**THE MECHANISM OF FINANCIAL CULTURE DEVELOPMENT WITHIN THE
CORPORATE SUSTAINABLE CAPITAL MANAGEMENT**

Marekha I.S. The mechanism of financial culture development within the corporate sustainable capital management. The definition of corporate financial culture is defined in the article. The development of the corporate financial culture with a strong focus of capital structure optimization is suggested. The financial capital structure is identified. An analysis of financial corporate culture is undertaken. Distance to default has been substantially extended as a result of financial capital structure optimization at the particular corporation.

Key words: culture, finance, capital, structure, sustainability, mechanism.

Мареха І.С. Механізм формування фінансової культури підприємства в системі сталого управління капіталом. У статті запропоновано визначення фінансової культури підприємства. Підкреслено необхідність формування фінансової культури підприємства на основі оптимізації структури капіталу. Виведено структуру фінансового капіталу. Здійснено аналіз фінансової культури підприємства. Суттєво віддалено відстань до банкрутства в результаті оптимізації структури фінансового капіталу на конкретному підприємстві.

Ключові слова: культура, фінанси, капітал, структура, сталість, механізм.

Marekha I. S. The mechanism of financial culture development within the corporate sustainable capital management. В статті пропонується визначення фінансової культури підприємства. Обґрунтована необхідність формування фінансової культури підприємства на основі оптимізації структури капіталу. Виведена структура фінансового капіталу. Проаналізована фінансова культура підприємства. В значительній мере збільшено відстань до банкрутства в результаті оптимізації структури фінансового капіталу на конкретному підприємстві.

Ключевые слова: культура, финансы, капитал, структура, устойчивость, механизм.

Problem statement. The global financial crisis changed our lives in a very dramatic way. It developed rapidly and spread into a global shock, resulting in a number of bank failures, mass layoffs, declines in various stock indices, and large reductions in the market value of equities [1] and commodities [2]. With all these changes came a re-examination of many of the assumptions about priorities for the corporate activity. In today's business environment, companies encounter various challenges that require them to adapt effectively in order to remain competitive. In this relation, there is an increasing concern for the need to the sustainable development, which adequately responses to the demands of corporate economic growth.

Nowadays, one of the major present concerns is overcoming financial crisis what involves the development of financial culture at the corporate level. A well-balanced financial policy lies at the core of the efficient economic performance, particularly in the transition period. Thus, a problem of a corporate capital management becomes crucial for the academicians, practitioners, and industries. For this reason, it is extremely important to implement efficient economic and financial mechanisms of sustainable capital management. In this study, we suggest developing a corporate financial culture with a strong focus on capital structure optimization. It should be stressed that this cannot be done without the support of the science.

Analysis of the latest publications. Modern corporate finance theory was born with the publication of Modigliani and Miller’s (M&M) theoretical model about corporate capital structure [3]. The rise of scientific scrutiny to the matters of financial capital structure optimization is reflected in a great amount of the theories and hypotheses, which were made by a wide range of the Ukrainian and foreign scientists. Such Ukrainian scholars like V. Andriiets [4], S. Dovbnia [5], M. Rupniak [6] paid a great attention to the problem mentioned above. The methods that they employed formed a battery of useful economic approaches for estimation the capital structure. All of the methods deserve continuing scientific scrutiny and have room for improvement.

Unsolved parts of the general problem. So, a recent capital structure theory asks more than it is ready to answer. For instance, a concept of “capital structure” is still open to question. The vast majority of the scientists agree in opinion that generally “capital structure” means the proportion of equity and debt. At the same time, there is no widely accepted answer to the question what a financial capital structure is. There are no publications which bind together optimal capital structure and corporate financial culture though this relation is obvious. This is because a clear notion of a financial culture is missed and out of in-depth research. At times the scientific research is not deep inside what makes its validity rather questionable. The discussion on the corporate financial culture brings us to the point where we may develop it.

The purpose of the article. In contrast to the above studies, which are based exceptionally on optimal capital structure explorations, this paper deals with the questions concerning corporate financial culture. The main purpose of this study is to develop theoretical and empirical approaches to the problem coping with the corporate financial culture which should be based on the sustainable development principles. The way we see this problem is derived from our intention to provide a sufficient financial support to the Ukrainian industrial companies in terms of the sustainable capital management.

Main results. Generally, a corporate sustainability is defined essentially as its ability to the active performance when facing different challenges. Moreover, under the changeable circumstances, the corporate sustainability refers to the main factor of the profit making process.

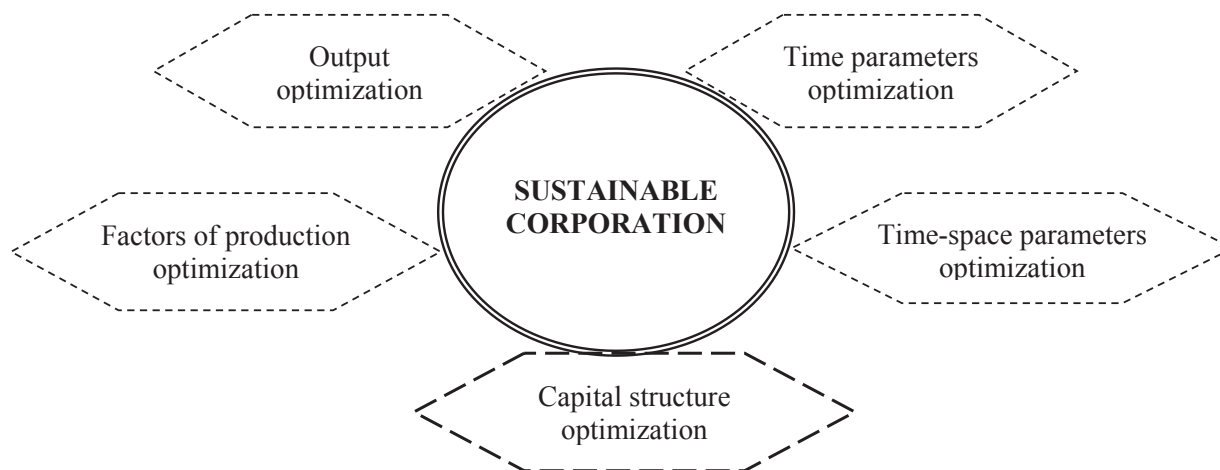
A mechanism of the capital structure optimization, which is a cornerstone of financial culture creation, is viewed as one of the valuable means for sustainable capital management (Figure 1).

To get started, it is extremely important to identify a notion of “corporate financial culture”. By corporate financial culture, we mean optimal capital structure, which allows a company to withstand different problems and challenges. Understanding a nature of the financial capital structure is also fundamental to understanding the mechanism of its optimization. Having analysed a set of concepts, we attempted to sum up them all in one chart. The proposed classification illustrates the struc-

Table 1

Cross-Branch Analysis of the Financial Capital Structure in Ukraine [the author’s estimations]

Indicators	Branches of economy						
	Information	Agriculture	Restaurants	Industry	Finances	Construction	Trade
Equity, %	62,9	54,2	54	52,4	52,3	31,5	12,9
Debt, %	37,1	45,8	46	47,6	47,7	68,5	87,1
Debt-to-equity ratio	0,59	0,85	0,85	0,91	0,91	2,17	6,75

Figure 1. The Mechanisms for Corporate Sustainable Development Management [7]

tural and logical relations among the different financial resources (Figure 2).

To develop a model that represents the current state in the practice of building the optimal capital structure, we conduct a cross-branch analysis. It is focused on the comparative assessment of the debt-to-equity ratios across the branches (table 1).

Taking the obtained results together, it should be underlined, that branch characteristics have a strong influence on the corporate capital structure. This is evident from the next investigation. Using software programs we estimated the correlation between the debt-to-equity ratio and the main characteristics of production

activity at the industrial level. As a result, strong correlations were revealed (table 2).

Based on the empirical findings, the following hypotheses are developed. Highly capital-intensive production constrains the firms' access to the bank loans. A renovation, as well as a modernization and reconstruction, is financed mainly through its own corporate capital. Under favourable production conditions (the increase in the production sales), additional needs in the financial capital can be met with the help of the high capitalization of the earnings received. A bankruptcy is determined by the overwhelming debt share in terms of the total capital, which is advanced to the corporate

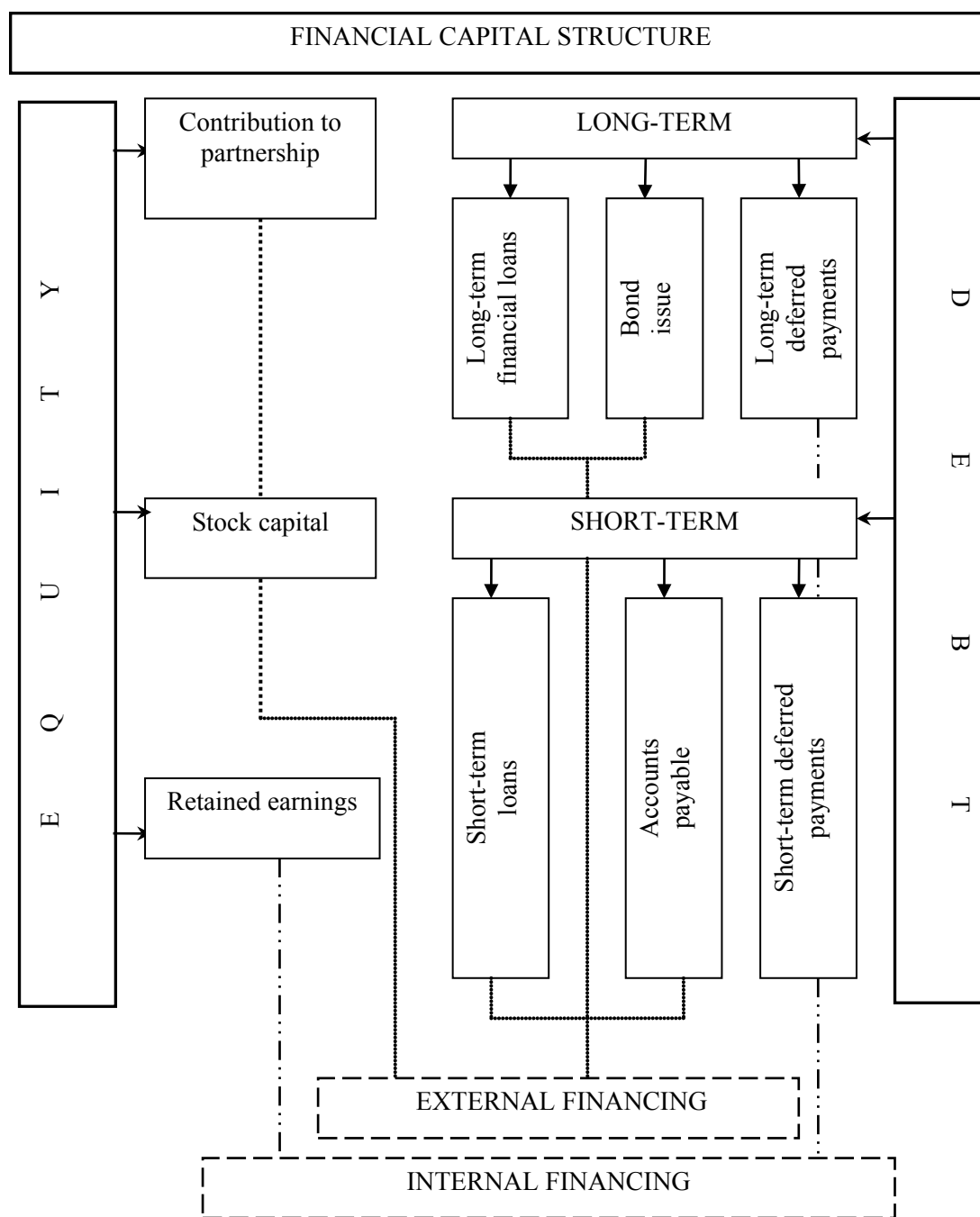

Figure 2. The Identification of the Financial Capital Structure [the author's approach]

economic activity. The revealed dependencies should be taken into account when the optimal financial strategy is adopted.

When building the mechanism of the capital structure optimization, let's look at the case of a particular industrial enterprise. The proposed mechanism is going to be applied at one of the Ukrainian industrial enterprises called CC "Cheksil". Its main activity is connected with the yarn production.

At the first stage, we identify the type of financial sustainability. For this purpose, we have to construct a balanced model [8] for the assessment of the corporate financial culture (table 3).

After the approach was implemented, we found out that the corporate culture is far from the sustainable area: there is a failure risk at a rate of 75–100 %. In order to avoid bankruptcy and obtain an optimal capital structure, we must put the financial risks to the minimum rate. In this relation, we recommend employing the risk minimization technique for building the optimal capital structure.

Minimization of financial risks is based on a conservative approach to assets financing. According to this approach [10], the optimal capital structure looks like:

$$\begin{cases} E + LTD = FA + F_p WA + 0,5V_p WA; \\ STD = 0,5V_p WA \end{cases}, \quad (1)$$

where E – is an equity,
LTD – is a long-term debt,
FA – are fixed assets,
 $F_p WA$ – is a fixed part of working assets;
 $V_p WA$ – is a variable part of working assets;
STD – is a short-term debt.

Let's take data from corporation's Balance Sheet [9] and put them into formula (1):

$$\begin{cases} E + LTD = 50318 + 8766 + 0,5 * 58335 = 82251,5; \\ STD = 0,5 * 58335 = 29167,5 \end{cases}. \quad (2)$$

Hence, optimal capital structure minimizing the risks comes to:

$$\begin{cases} E + LTD = \frac{82251,5}{(82251,5 + 29167,5)} * 100\% = 75\%; \\ STD = \frac{29167,5}{(82251,5 + 29167,5)} * 100\% = 25\% \end{cases}. \quad (3)$$

Analytical calculations at the enterprise inquired show that the optimal financial capital structure should be built in the following way: a short-term debt should come to 25%; both equity and a long-term debt should come to 75%.

Table 2

Branch Analysis of Corporate Capital Structure [the author's estimations]

Industrial Parameters	R ² (correlation)	Interpretation
Value of the Production Fixed Assets	-0.9298	Capital-intensive production constrains firms' access to the bank loans.
Investments to the Production Fixed Assets	-0.9286	Corporate own capital is preferable to debt.
Production Sales	-0.9291	Under favourable conditions (the increase in sales), additional needs in capital can be met due to the higher level of capitalization.
Profit	-0.9694	
Bankruptcy Frequency	+0.9816	Debt is a huge contributor to corporate default.

Table 3

Financial Culture Analysis made for CC "Cheksil" [the author's estimations based on 9]

№	Parameters	Values
1	Equity	13838
2	Fixed Assets	50318
3	Net Working Assets (line 1-line 2)	-36480
4	Long-Term Liabilities	49839
5	Net Working Assets + Long-Term Liabilities (3+4)	13359
6	Short-Term Loans	25385
7	Sources Used to Finance Inventory (5+6)	38744
8	Inventory and Deferred Expenses	58335
9	Surplus (+) or Lack (-) of Net Working Assets (3-8)	-94815
10	Surplus (+) or Lack (-) of both Net Working Assets+ Long-Term Liabilities (5-8)	-44976
11	Surplus (+) or Lack (-) of Sources Used to Finance Inventory (7-8)	-19591
12	Financial Solvency Index ¹ $\bar{S} = \{S(\text{line } 9), S(\text{line } 10), S(\text{line } 11)\}$	(0,0,0)
13	Type of Financial Solvency	Crisis Area
14	Risk Ratio	0,75-1,00
15	Financial Culture	Very weak

¹ If $(line_n) < 0$, then $S(line_n) = 0$; if $(line_n) > 0$, then $S(line_n) = 1$

Table 4

Current-to-Optimal Corporate Capital Structure Analysis [the author's calculations]

Capital Structure	Capital Structure, %		Deviation from the optimal parameter
	Optimal	Current	
Equity	60	12	-48
Debt	40	88	48

To find a final optimal capital structure, let's add the next limitation into a model, taken from [11]:

$$FL = \frac{LTD}{E} \leq 0,25, \quad (4)$$

where FL – is a financial leverage ratio (financial risk ratio).

To make calculations easier, we assume that the financial leverage ratio (the financial risk ratio) comes to 0,25. In this setting, the corporation is given an opportunity to run its activity without serious financial losses. In other words, it provides its growth within the frames of the sustainable development. The model of capital structure optimization is depicted below (expressed in fractions, not percentages):

$$\begin{cases} STD + LTD + E = 1,00; \\ E + LTD = 0,75; \\ LTD : E = 0,25; \\ STD = 0,25 \end{cases} \quad (5)$$

$$\begin{cases} 0,25 + LTD + E = 1,00; \\ E + LTD = 0,75; \\ LTD = 0,25E \end{cases} \quad (6)$$

$$\begin{cases} 0,25 + 0,25E + E = 1,00; \\ E + LTD = 0,75 \end{cases} \quad (7)$$

$$\begin{cases} 1,25E = 0,75; \\ E + LTD = 0,75 \end{cases} \quad (8)$$

$$\begin{cases} E = 0,6; \\ LTD = 0,15; \\ STD = 0,25 \end{cases} \quad (9)$$

$$\begin{cases} E = 0,6; \\ D = 0,25 + 0,15 = 0,4 \end{cases} \quad (10)$$

In this relation, the optimal financial capital structure is recommended to be built in the following way: equity = 60%, total debt = 40%.

The analysis of a current capital structure demonstrates that the company is highly indebted (table 4).

Let's check whether optimal capital structure improved financial culture. For this purpose we account distance to default:

$$DD = \frac{\ln(A) - \ln(DPT)}{\sigma_A} \quad (11)$$

where DD – is a distance to default,
A – are assets,
 σ_A – annual asset volatility,
DPT – is a default point:

$$DPT = STD + 0,5LTD. \quad (12)$$

The obtained results are placed into table 5.

Table 5

Distance to Default [the author's calculations]

Accounting Parameter	Capital Structure, %		Improvements
	Optimal	Current	
Distance to default	29,9	13,6	Extended 2,2 times

Drastic measures should be undertaken to correct the capital structure. In particular, such actions are recommended to be performed: the indexation of fixed assets; the increase in sales; the rise of profit; the increase in the reserve fund and retained earnings.

Conclusions. The clear conclusion is that there is the obvious need to move towards the sustainable development in today's unstable business environment. From the author's point of view, such a transformation should be based on the financial culture development with a strong focus on capital structure optimization. Therefore, the mechanism of the capital structure optimization requires a thorough survey and must be implemented cautiously and with a critical eye.

Perspectives of future research. Hopefully, the obtained findings will significantly facilitate the industrial sector in attaining its financial sustainability due to the building of the optimal capital structure, which is going to maintain its sustainable development as a whole. We believe that our recommendations can be used in practical capital structure decisions although the specific calculations must be fulfilled for each firm that needs such a decision.

References:

1. Evans-Pritchard A. Dollar Tumbles as Huge Credit Crunch Looms [Electronic resource] / A. Evans-Pritchard. – Retrieved from: www.telegraph.co.uk.
2. Atkins R. Central Banks Act to Calm Markets / R. Atkins // Financial Times. – 2008. – № 9. – PP. 32–38.
3. Modigliani F. The Cost of Capital, Corporate Finance and the Theory of Investment / F. Modigliani, M.H. Miller // American Economic Review. – 1958. – No. 48. – PP. 261–297.
4. Андрієць В.С. Забезпечення економічного зростання підприємства за допомогою оптимізації грошових потоків підприємства / В.С. Андрієць // Економіка, фінанси, право. – 2008. – № 11. – С. 16–18.
5. Довбня С.Б. Модель комплексної оптимізації фінансування підприємства / С.Б. Довбня, К.А. Ковзель // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 134–141.
6. Рупняк М.Я. Проблеми оптимізації структури фінансових ресурсів акціонерних товариств / М.Я. Рупняк // Фінанси та кредит. – 2005. – №5. – С. 32–38.
7. Мельник Л.Г. Экономика развития: [монография] / Л.Г. Мельник – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 662 с.
8. Ілляшенко С.М. Економічний ризик: [навч. пос.] / С.М. Ілляшенко. – [2-ге вид]. – К.: ЦУЛ, 2004. – 189 с.
9. Balance Sheet of CC “Chexil” [Electronic resource]. – Retrieved from: www.smida.gov.ua.
10. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента / И.А. Бланк. – В 2-х т. — К.: Ника-Центр; Эльга, 2003. – 256 с.
11. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій», затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству від 23.02.98 № 22.

УДК658:005.3:621(477.8)+631.16:330.142

Прокопенко І.В., аспірант
кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва
Національний університет «Львівська політехніка»

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В РОЗРІЗІ ФОРМУВАННЯ ЇХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Прокопенко І.В. Тенденції розвитку машинобудівних підприємств України в розрізі формування їх інтелектуального капіталу. У статті висвітлено тенденції розвитку промисловості України та підприємств машинобудування в її складі. Сформовано зв'язки статистичних показників на макrorівні з характеристиками розвитку інтелектуального капіталу машинобудівних підприємств та їх фінансовими результатами. Виявлено сучасні тенденції розвитку машинобудівних підприємств у розрізі формування їх інтелектуального капіталу. На основі аналізу статистичних даних розроблено схему взаємозв'язку забезпечувальних характеристик інтелектуального капіталу, показників його економічного оцінювання та результатів роботи підприємств машинобудування.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал, машинобудівні підприємства, показники оцінювання, фактори виробництва.

Прокопенко И.В. Тенденции развития машиностроительных предприятий Украины в разрезе формирования их интеллектуального капитала. В статье освещены тенденции развития промышленности Украины и предприятий машиностроения в ее составе. Сформированы связи статистических показателей на макроуровне с характеристиками развития интеллектуального капитала машиностроительных предприятий и их финансовыми результатами. Выявлены современные тенденции развития машиностроительных предприятий в разрезе формирования их интеллектуального капитала. На основе анализа статистических данных разработана схема взаимосвязи обеспечительных характеристик интеллектуального капитала, показателей его экономической оценки и результатов работы предприятий машиностроения.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальный потенциал, машиностроительные предприятия, показатели оценки, факторы производства.

Prokopenko I.V. Tendencies of the machine-building enterprises development in the aspect of formation of their intellectual capital. This article enlightens the Ukrainian industry development tendencies, particularly machine-building enterprises. Formed ties statistical indicators at the macro level with the characteristics of intellectual capital machine-building enterprises and their financial results. Revealed current trends in engineering enterprises in terms of the formation of their intellectual capital. Based on the analysis of statistical data scheme of the relationship of security features of intellectual capital, its economic performance evaluation and performance machine-building enterprises.

Keywords: intellectual capital, intellectual potential, machine-building enterprises, performance evaluation, factors of production.

Постановка проблеми. Машинобудівні підприємства є основою промислового потенціалу економіки, від рівня розвитку їх інтелектуального капіталу (ІК) залежить економічне зростання країни. Рівень розвитку машинобудівних підприємств залежить від сировинної бази, структури попиту, конкуренції, суміжних і підтримуючих галузей, державної політики і міжнародного середовища. Багато важать забезпеченість факторами виробництва, їх розподіл між підприємствами різних форм власності, територіальне розміщення, інфраструктура.

Досвід промислово розвинутих країн свідчить про те, що перевагу мають великі машинобудівні підприємства, інтегровані з виробниками матеріалів, запасних частин і комплектуючих, які володіють власною науково-дослідницькою базою і користуються підтримкою держави на глобальних ринках. Рівень конкуренції в машинобудуванні постійно зростає, і без відчутних заходів протекціонізму втриматися на ринку дуже важко.

Довгострокова стратегія розвитку машинобудівних підприємств повинна базуватися на створенні умов для формування їх інтелектуального капіталу, який, своєю чергою, стане базисом для промислового зростання та підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності. Однією з ключових проблем є віднайдення зв'язків між показниками розвитку промисловості на макrorівні, параметрами оцінювання рівня розвитку ІК машинобудівних підприємств та їх фінансовими результатами у різних часових горизонтах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку машинобудування є предметом широкої дискусії науковців, більшість із них схиляється до думки, що тільки інновації і державна підтримка можуть реанімувати галузь і відновити конкурентоспроможність вітчизняної машинобудівної продукції на світовому ринку. Своєю чергою, інновації базуються на технологічному розвитку і науковому потенціалі, потребують капіталовкладень у навчання і перепідготовку працівників, вимагають удосконалення систем управління і комунікацій тощо. У роботах А.О. Босака [1], В.М. Гриньової [2], С.М. Ілляшенка [3], О.В. Кендюхова [4], О.Є. Кузьміна [5], Л.І. Лукічевої [6], О.Г. Мельник [7], О.Б. Мних [8] та ін. доведено, що відновлення промислового потенціалу України потребує розвитку інтелектуального капіталу, причому не в окремо взятій галузі, а в народному господарстві загалом. Думки науковців різняться щодо пріоритетів державної політики підтримки машинобудування, джерел фінансування розвитку машинобудівних підприємств та черговості регулювання різних елементів інтелектуального капіталу, однак усі одноставні в тому, що без узгодженої системи економічного оцінювання відновити потенціал галузі неможливо.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є виявлення сучасних тенденцій розвитку

підприємств машинобудування у складі переробної промисловості України у розрізі формування їх інтелектуального капіталу. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання: 1) дослідити статистичні показники розвитку промисловості, машинобудування та суміжних і підтримуючих галузей за останні 15 років; 2) виявити зв'язки забезпечувальних характеристик ІК, показників його економічного оцінювання та результатів роботи машинобудівних підприємств; 3) намітити шляхи розвитку ІК промислових підприємств з урахуванням виявлених тенденцій.

Виклад основних результатів. Зведені результати роботи підприємств машинобудування можемо отримати з відкритих статистичних даних і порівняти їх з результатами інших галузей промисловості. Таке порівняння визначає місце і тенденції розвитку машинобудування, однак маємо зважати на методологічні особливості статистичних порівнянь. Існує проблема однорідності статистичних даних різних років, форми статичної звітності змінюються, часто ті самі дані належать до різних статистичних угруповань за різні роки. Крім того, результати роботи машинобудівних підприємств та рівень розвитку їх ІК пов'язані з роботою інших галузей: металургії, енергетики, будівництва, зв'язку, освіти тощо. Прямий вплив на розвиток ІК машинобудування мають зовнішньоекономічна, інноваційна та наукова діяльність, структура ринку праці, управлінські та інформаційні послуги тощо.

Зміни у структурі формування національного продукту відображаються у зведеній статистиці наприкінці календарного року, але публікуються уточнені дані аж у кінці наступного року. Крім того, зважаючи на велику інфляцію та девальвацію гривні, отримані дані за відносно тривалий період статистичного спостереження (три-п'ять років) потрібно індексувати, інакше вони втрачають свою первинну цінність для потреб наукового дослідження.

Окремо слід наголосити на зміні розділів річної статистики. Хоча вони зумовлені об'єктивною необхідністю, однак суттєво ускладнюють збір і аналіз статистичних даних. До 2012 р. включно у структурі послуг статистика відображала діяльність транспорту та зв'язку, операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям. У 2013–2014 рр. структура послуг уже відображала окремо розділ «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», а окремо – «Інформація та телекомунікації». Окремо виділено розділ «Професійна, наукова, та технічна діяльність», який включав, серед іншого, консультування з питань керування, наукові дослідження і розробки, діяльність у сфері адміністративного обслуговування. Починаючи зі статистичного щорічника 2015 р. не відображають статистику послуг та професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників (за регіонами та видами

економічної діяльності) [11]. Натомість з'являється новий розділ «Інформаційне суспільство», в якому подана інформація щодо використання комп'ютерів, комп'ютерних мереж та соціальних медіа на підприємствах за видами економічної діяльності та за розміром підприємств.

Згадані проблеми методології статистичного дослідження можна пом'якшити шляхом побудови схеми взаємозв'язку забезпечувальних характеристик ІК, показників його економічного оцінювання та результатів роботи машинобудівних підприємств на мікро- і макрорівні (рис. 1). Відділити показники оцінювання конкурентоспроможності машинобудівних підприємств від відповідних характеристик суміжних галузей неможливо. І якщо фінансові результати підприємств машинобудування можна оцінювати в межах однієї галузі, то конкурентоспроможність їх продукції формується завдяки спільним зусиллям роботи підприємств багатьох галузей. Оскільки ІК формується факторами виробництва на мікро- і макрорівні, то й оцінювати його доведеться з урахуванням характеристик цих факторів виробництва і пов'язувати їх із результатами роботи підприємств, галузей та цілих секторів економіки. Це обґрунтовує широкий спектр статистичних даних, які слід дослідити.

ІК окремих підприємств залежить від капіталовкладень самих суб'єктів господарювання у свій інтелектуальний розвиток, але також залежить і від загального стану справ у державі. Рівень розвитку освіти, наукових досліджень, інновацій, трудових відносин, інформаційного середовища та інфраструктури формується державною політикою і виявляється протягом тривалого часу. Це взаємозалежні процеси макро- і мікрорівня: з одного боку, наявні фактори виробництва визначають результати діяльності, однак з іншого – кумулятивні результати збільшують продуктивність наявних факторів виробництва. Особливо це стосується праці та технології: на відміну від капіталу чи природних ресурсів їх не можна швидко перемістити між країнами, тому їх базовий розподіл диктує умови їх розвитку, а отже, і стратегію накопичення ІК і його подальшої комерціалізації.

Формальний розподіл ІК на складники та елементи є доволі умовним і тому не дає змоги виділити характеристики цих складників, які б не перетиналися між собою у різних процесах формування внутрішнього середовища підприємства чи в різні етапи його життєвого циклу. Постійно слід задавати ситуативні критерії вибору показників оцінювання ІК та формування з них інтегрованих індикаторів, які будуть релевантними у певний момент часу для визначеної групи елементів ІК. Це незручно, однак іншого варіанту просто не існує (рис. 1).

Виходячи із цього, ми починаємо аналізувати тенденції розвитку підприємств машинобудування та їх ІК із загальних даних щодо розвитку промисло-

вості України. Період дослідження – 2000–2016 рр., в окремих випадках діапазон даних – 2003–2015 рр., оскільки не в кожному році публікувалася зведена статистика окремих показників. Обсяг реалізації продукції промисловості зростав із середнім темпом 16,29% і в 2016 р. перевищив 2 трлн. грн. Це номінальні значення, які треба коректувати на поточні ціни та валютний курс. Подібними темпами зростали основні засоби промисловості (на 18,93% щороку) та середньомісячна заробітна плата (на 20,52% щороку). Однак якщо ці «оптимістичні» оцінки порівняти з фінансовими результатами, то бачимо, що за останні три роки галузь нарощувала збитки (у 2011 р. оподатковуваний прибуток становив 58,7 млрд. грн., у 2013 р. – уже тільки 13,7 млрд. грн., а 2016 р. закінчено зі збитками, які перевищили 200 млрд. грн.). Рентабельність операційної діяльності скоротилася з 4,7% у 2011 р. до 0,8% у 2016 р., а кількість зайнятого населення в промисловості – з 2,8 до 2,0 млн. осіб (це при тому, що в 2000 р. у промисловості працювало 4,6 млн. осіб) [11; 12].

В умовах інфляції і девальвації національної грошової одиниці більш інформативними є відносні показники. Індекси промислової продукції в 2000–2007 рр. зростали (103,1–114,2%), далі – спад 2008–2009 рр. (78,1–94,8%), підйом 2010–2011 рр. (108–112%) і різке падіння 2012–2016 рр. (85,5–99,5%). Подібні тенденції в машинобудуванні загалом: приріст до 2008 р., далі провальний 2009 р. (55,1%), вирівнювання в 2010–2011 рр. (115,9–141,3%) і постійний спад 2012–2016 рр. (84,2–96,7%). Аналіз індексів продукції машинобудування за видами свідчить, що середні темпи скорочення виробництва машин й устаткування за 2000–2016 рр. становили 0,98% на рік, електричного, електронного та оптичного устаткування – 2,27%, а транспортних засобів та устаткування – 2,89% [11; 12].

Номінальні обсяги реалізованої машинобудівної продукції зростали із середнім темпом 16,14% щороку і досягли 128,5 млрд. грн. у 2016 р. Однак при цьому частка машинобудування у промисловому виробництві скоротилася з 13,7% у 2007 р. до 6,3 у 2016 р., що свідчить про втрату пріоритетності у розвитку на рівні держави та падінні конкурентоспроможності на глобальному рівні. Найшвидшими темпами скорочувалася частка виробництва машин та устаткування (у середньому на 4,38% щороку), дещо повільніше – електричного, електронного та оптичного устаткування (на 2,42%) і майже непомітно – виробництва транспортних засобів та устаткування (на 0,55%) [11; 12].

Результати дослідження виробництва продукції машинобудування за окремими видами та регіонами свідчать про значну нерівномірність розподілу та загалом спадну тенденцію. Виробництво двигунів і силових установок за 2011–2016 рр. скоротилося з 1,2 до 0,1 млн. шт., тракторів – з 6,8 до 4,2 тис. шт., сівалок – з 4,9 до 3,3 тис. шт., комбайнів зернозби-

Рис. 1. Схема взаємозв'язку забезпечувальних характеристик ІК, показників його економічного оцінювання та результатів роботи машинобудівних підприємств

Джерело: розроблено автором

ральних – з 399 до 100 шт., металообробних верстатів – із 103 до 31 шт. Тобто за фізичним обсягом має скорочення в рази. Подібна тенденція у виробництві електродвигунів (скорочення у 2,5 рази), електричних ламп (в 1,5 рази), напівпровідникових приладів (у 8 разів), автомобілів (у 2,5 рази), побутової техніки (у середньому в 2 рази). І це загальний структурний діагноз машинобудування, який формувався не один рік [11; 12].

Другий блок статистичних даних дослідження присвячений тенденціям зміни обсягів науково-дослідних робіт та інновацій. Середній темп приросту науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств, становив 13,14% за період 2000–2016 рр., найшвидше зростали обсяги фундаментальних досліджень (у середньому на 15,98% щороку), найповільніше – прикладних розробок (середній приріст 11,62%). При цьому найбільшу частку у цих обсягах становлять науково-технічні розробки (у середньому 50,2%), тоді як решта видів робіт представлені набагато скромніше (21,0% фундаментальних досліджень, 17,0% – прикладних і 11,8% – науково-технічних послуг) [11; 12]. Пропорції витрат організацій виконання цих досліджень і робіт приблизно такі самі: середні прирости 14,13% загалом і за видами робіт – відповідно 16,2%, 10,6%, 13,9%, 17,8%. Знову ж таки домінує частка науково-технічних розробок (середнє значення 44%), на фундаментальні дослідження витрачено в середньому 20,8% коштів, на прикладні дослідження – 15,3% і на науково-технічні послуги – 10,5%. У фактичних цінах загальний обсяг виконаних наукових і науково-технічних робіт досяг 14,3 млрд. грн. у 2016 р., на що було витрачено понад 13,6 млрд. грн. [11; 12].

Рівень інноваційної активності машинобудівних підприємств пропорційний до даних інших галузей промисловості і визначається кількісними показниками обсягу впроваджених інновацій та грошовим еквівалентом виготовленої інноваційної продукції і відпорного фінансування інноваційних розробок. Піки інноваційної активності спостерігалися в 2002 і 2012 рр. (1 506 і 1 371 підприємство впроваджували інновації), а починаючи з 2013 р. маємо різкий спад (у 2016 р. усього 689 підприємств упроваджували інновації). При цьому питома вага цих підприємств у загальному обсязі невисока – у середньому 8,5% – і має стійку тенденцію до зменшення (з 14,6% у 2002 р. до 6,6% у 2016 р.). Найбільше інновацій припадає на виробництво інноваційних видів продукції (у середньому 57,3%), відносно менше – на нові технології, причому частка енергозберігаючих технологій становить в середньому всього 11,3%. В обсязі промислової продукції реалізована інноваційна продукція становить всього 1,2% за результатами 2016 р. (для порівняння: у 2002 р. – 7%), і такі результати свідчать про загальні спадні тенденції розвитку промисловості і машино-

будування зокрема, особливо в частині створення конструктивно нових машин і механізмів [11; 12].

Більшість витрат на провадження інноваційної діяльності несуть самі підприємства (у середньому 75,3%), із бюджету фінансується всього 1,4%, іноземними інвесторами – 5,8%, іншими джерелами (цільові позабюджетні фонди або технологічні гранти) – 17,6%. Номінально фінансування інноваційної діяльності зростає (середній темп приросту 14,74%), особливо в частині власних витрат (середній приріст 16,27%), однак якщо врахувати інфляцію і девальвацію, то реальні капіталовкладення скоротилися на третину. Особливо важка ситуація з іноземним інвестуванням (номінальне скорочення із середнім темпом -5,32% щороку) та іншим фінансуванням (номінальний середньорічний приріст усього 1,54%). Така ситуація свідчить про значний інвестиційний ризик і зневіру іноземних інвесторів та інших зацікавлених осіб у промисловому розвитку України [11; 12].

Подібний висновок можна зробити і зі структури капітальних інвестицій за видами активів та видами економічної і промислової діяльності. Знову ж таки номінально капітальні інвестиції зростають із середньорічним темпом приросту 14,58% і досягли у 2016 р. рівня 312,9 млрд. грн., однак із них на машинобудування припадає всього 120 млрд. грн. (38,3%), що є ознакою стагнації промислового розвитку. При цьому самі машинобудівні підприємства інвестували в капітальні активи всього 7,2 млрд. грн., із них менше 2,2 млрд. грн. припадає на власне виробництво машин й устаткування, а решта – на електричне, електронне та оптичне устаткування (1,1 млрд. грн.) та транспортні засоби (4 млрд. грн.). У цей же час (станом на кінець 2016 р.) капітальні інвестиції у сільське господарство досягли 37,2 млрд. грн., загалом по промисловості – 100,1 млрд. грн. (із них у переробну промисловість 52,8 млрд. грн.), будівництво – 56,5 млрд. грн., діяльність транспорту і зв'язку – близько 20 млрд. грн., професійні послуги – 42,7 млрд. грн. Показовою є й динаміка капіталовкладень: найбільший середній приріст у будівництві (29,96%) та сільському господарстві (23,24%) [11; 12].

Із погляду дослідження ІК нас цікавить, яка частка капітальних інвестицій була спрямована в нематеріальні активи. З погляду видів активів інвестиції в нематеріальні активи зростали із середнім темпом 11,98% щороку і досягли у 2016 р. рівня 20,6 млрд. грн., у середньому це становить 3,92% від загального обсягу капітальних інвестицій. Із них 1,32% припадає на програмне забезпечення і бази даних, а решта 2,1% – на об'єкти інтелектуальної власності різних видів [11; 12]. Якщо ж подивитися на ці інвестиції в розрізі видів економічної і промислової діяльності, то діяльність у сфері інформатизації досягла рівня 1,4 млрд. грн. у 2016 р. із середнім приростом 26,54% і середньою часткою у загальній

структурі інвестування 0,21%. На дослідження і розробки припало майже 0,6 млрд. грн. (середній темп приросту 14,27%, середня частка 0,23%) а на професійні послуги – 4,1 млрд. грн. (відповідно 25,97% і 1,81%). Загалом приріст капіталовкладень у нематеріальні активи випереджає загальні тенденції у промисловості [11; 12].

Важливою групою показників оцінювання розвитку машинобудівних підприємств є показники їх зовнішньоекономічної активності. Експорт машин, обладнання та механізмів разом з електротехнічним обладнанням становив у 2012 р. 7,02 млрд. дол. і з того часу постійно скорочувався, у середньому на 4,51% щороку, а на кінець 2016 р. ледве сягнув 4 млрд. дол. Натомість імпорт у цій групі товарів зростав із середнім темпом 53,04% щороку (за період 2000–2016 рр.), однак в останні роки (2012–2016 рр.) зменшився з 13,2 до 6,6 млрд. дол. Отже, маємо стійке від'ємне сальдо по цих товарах, імпорт перевищує експорт у середньому у 1,7 рази. Подібна ситуація і в торгівлі транспортними засобами: експорт скорочується на 9,5% щороку, а імпорт – на 3,2%. При цьому експорт становить 615 млн. дол., а імпорт – 1,7 млрд. дол., тобто перевищує втричі. Така сама ситуація і в інших секторах машинобудування [12; 13].

Цікавими є й структура та динаміка продажу послуг, які пов'язані з машинобудуванням та ІК. Транспортні послуги – єдина галузь, де ми маємо позитивне торговельне сальдо (експорт 5,5 млрд. дол., імпорт 1,2 млрд. дол.). Однак і тут є загрозна тенденція: приріст експорту транспортних послуг у середньому 4,01% на рік, тоді як імпорту – 7,5% щороку. Послуги зв'язку ми продаємо в обсязі 387 млн. дол. із середнім приростом 9,7% на рік, а купуємо на 297 млн. дол. із середнім приростом 7,1% щороку. По комп'ютерних послугах експорт 1,4 млрд. дол. (середній приріст 42,53% на рік), а імпорт – усього 215 млн. дол. (річний приріст у середньому 11,8%). Позитивна тенденція також по інформаційних послугах: експорт 337,1 млн. дол. за імпорту 88,5 млн. дол., а середні прирости відповідно 43,02% і 11,82%. Набагато гірша ситуація з роялті та іншими послугами, пов'язаними з використанням інтелектуальної власності: ми отримуємо за технологічні знання всього 60,2 млн. дол., а виплачуємо аж 312,8 млн. дол. [12; 13].

Із точки зору іноземних інвесторів, машинобудування втратило свою привабливість: якщо у 2012 р. прямих іноземних інвестицій у машинобудівні підприємства було вкладено 1,22 млрд. дол., то в 2016 р. – тільки 0,88 млрд. дол. Набагато більше грошей інвестують іноземні інвестори в будівництво (1,4 млрд. дол.), транспорт і зв'язок (4,2 млрд. дол.), професійні послуги (7 млрд. дол.), хоча й у цих галузях спостерігається значне скорочення порівняно з 2012 р. З іншого боку, якщо порівняти обсяг інвестування з періодом 2000–2009 рр., то маємо відчутний

приріст інвестицій у машинобудування (у середньому на 8,23% щороку), що свідчить про певні довгострокові тенденції [12; 13].

Основним ресурсом і фактором виробництва для машинобудування є людська праця, яка тісно пов'язана з людським капіталом і, таким чином, бере участь у формуванні інтелектуального капіталу на рівні підприємств, галузей та держави. Кількість зайнятого населення скорочується загалом по Україні (з 20,18 млн. осіб у 2000 р. до 16,22 млн. осіб у 2016 р.). У промисловості за 2000–2016 рр. кількість зайнятих зменшилася з 4,33 до 2,79 млн. осіб, у будівництві – з 0,9 до 0,63 млн. осіб, у галузі транспорту і зв'язку – з 1,36 до 1,27 млн. осіб, в освіті – з 1,7 до 1,5 млн. осіб. Винятком є тільки операції з нерухомим майном, професійна, наукова, технічна та адміністративна діяльність: приріст із 0,82 до 1,0 млн. осіб [11; 12]. Причини такої ситуації дві: з одного боку, маємо старіння населення і зменшення народжуваності, з іншого – зростає кількість працездатного населення, що виїхало за кордон на тимчасову або постійну роботу.

Цілком пропорційні зміни спостерігаються й у структурі найманих працівників за видами економічної діяльності: загальне скорочення в середньому на 3,43% щороку, причому в промисловості – на 4,7% щороку, у будівництві – 7,7%, на транспорті і в галузі зв'язку – 1,97%, у професійних послугах – 0,39%, в освіті – 0,56%. Найбільше скорочення найманих працівників у сільському господарстві – з 2,75 до 0,52 млн. осіб [11; 12].

Ще швидшими темпами скорочується середньооблікова кількість штатних працівників, що означає зміну акцентів працедавців із постійних на тимчасових працівників, які працюють іноді неповний робочий день або за індивідуальними договорами підряду. У промисловості кількість штатних працівників зменшилася за 17 років з 4,06 до 2,21 млн. осіб (-3,73% щороку), у машинобудуванні – з 1,06 до 0,38 млн. осіб (-6,27% щороку). Ще швидші темпи скорочення штату у виробництві машин та устаткування (-8,01%), виробництві електричного, електронного та оптичного устаткування (-7,04%) [11; 12].

Активний попит на робочу силу з боку працедавців скорочується дуже високими темпами. Загалом по економіці середнє скорочення на 12,23% щороку, тобто якщо в 2003 р. було 123,9 тис. вакансій, то в 2016 р. уже тільки 22,7 тис. вільних робочих місць. Та й то більшість цих вакансій існує лише на папері, насправді на них реально працівників не приймають, щоб не збільшувати видатки на соціальне страхування. По промисловості зменшення попиту щороку на 15,58%, у будівництві – 19,14%, транспорті і зв'язку – 7,79%, професійних послугах – 11,0%, освіті – 9,27% [11; 12].

Починаючи з 2015 р. у статистичних щорічниках України не подають зведеної інформації щодо підготовки та підвищення кваліфікації кадрів за видами

економічної діяльності. Це свідчить про дві речі: по-перше, сам факт проведення перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників уже не дає підприємству жодних переваг і в умовах ринкової економіки не є обов'язковим; по-друге, промислові підприємства воліють шукати готових кваліфікованих працівників, а не вкладати гроші у їх навчання на місці. Загалом по економіці кількість працівників, що навчалися новим професіям, скоротилася з 296,6 тис. осіб у 2003 р. до 156,9 тис. осіб у 2016 р. (-4,78% на рік), а в промисловості – з 208,1 до 105,5 тис. осіб (-5,09% на рік). Відсоток працівників, які навчалися новим професіям, зменшився на 0,6% (2,5% у 2003 р. і 1,9% у 2016 р.). Щодо підвищення кваліфікації, то тут зміни не такі відчутні: по економіці загалом зменшення з 909,5 до 851,9 тис. осіб (середній темп зміни -0,5% на рік), у промисловості – з 425,5 до 357,5 тис. осіб (-1,33% на рік). Відсоток осіб, які підвищили свою кваліфікацію, навіть зріс: в економіці – з 7,7% до 9,7%, а в промисловості – з 12,4% до 14,8% [11; 12].

Особливу роль у формуванні ІТ машинобудівних підприємств має використання у їх роботі комп'ютерів, комп'ютерних мереж і соціальних медіа. Така статистика централізовано збирається з 2014 р., хоча й не є цілком репрезентативною, бо не охоплює всі 100% підприємств. Серед досліджених підприємств понад 95% використовують комп'ютери, 98% мають доступ до мережі Інтернет, 88% здійснюють електронний обмін даними, але тільки 45% мають власний веб-сайт. Ці показники приблизно однакові для різних галузей, найбільший розкид тільки за параметром наявності власного веб-сайту. Загалом ця статистика не є інформативною, бо сайти бувають дуже різні, так само як і використання комп'ютерів може відбуватися з дуже різною інтенсивністю. Що стосується використання соціальних медіа, то наші підприємства тільки починають з ними знайомитися [11; 12].

Із погляду забезпечення підготовки кадрів та розвитку їх інтелектуального потенціалу цікавою є статистика підготовки кваліфікованих спеціалістів і науковців. На початок 2016–2017 навчального року в Україні працювало 370 вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації і 287 ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Порівняно з попередніми роками бачимо тенденцію скорочення кількості ВНЗ (із 664 ВНЗ I–II рівнів акредитації і з 315 ВНЗ III–IV рівнів акредитації у 2000–2001 н. р.) із середніми темпами -11,04% і -1,84% відповідно. Відповідно скорочується кількість студентів: -16,27% і -0,48% щороку за списковим складом, -20,44% і -6,08% за кількістю прийнятих на навчання, -14,47% і +3,1% за кількістю випускників. Поступово скорочується частка студентів заочної форми навчання [11; 12].

Капітальні інвестиції в освіту зростають із середнім темпом приросту 9,97% і перевищили 1,5 млрд. грн., однак цього явно недостатньо, зва-

жаючи на знецінення гривні, а в загальній структурі капіталовкладень на освіту припадає в середньому всього 0,77% [11; 12]. Освіта залишається чи не єдиною галуззю, де зростає кількість осіб, які навчалися новим професіям (з 2 до 2,1 тис. осіб) і підвищували свою кваліфікацію (з 127,6 до 165,3 тис. осіб) [11; 12].

Кількість організацій, що мають аспірантуру і докторантуру, змінюється по-різному: середній приріст по аспірантурі 1,07% щороку, а по докторантурі – 2,04%. Найбільше організацій, які готували аспірантів, було в 2010 р. (530), а докторантів – у 2015 р. (283). Попит на підготовку аспірантів збільшується значно меншими темпами (1,35% щороку), ніж докторантів (3,23%). Частка аспірантів, які не захистили роботи, значно вища (у середньому 19%), аніж докторантів (11%). Частина аспірантів готується без відриву від виробництва (середня частка 35%), а докторанти практично всі працюють тільки в наукових та освітніх закладах. Ця статистика не є цілком точною, бо часто захист дисертації відкладається на кілька років і ці дані не враховуються [11; 12].

Попри приріст кількості підготованих аспірантів і докторантів загальний обсяг наукових кадрів скорочується. Кількість працівників наукових організацій за 2000–2016 рр. зменшилася вдвічі (з 188 до 98 тис. осіб). Така сама ситуація зі спеціалістами, які виконують наукові та науково-технічні роботи (з 120,8 до 61,2 тис. осіб), причому кількість докторів наук стабільна (4,1 тис. осіб), а кількість кандидатів наук – у середньому на 1,67% щороку. Кількість сумісників скорочується меншими темпами (-0,12% для докторів і -1,39% для кандидатів наук щороку). Кваліфіковані науковці йдуть у бізнес або виїждять із країни, отже, не підвищують інтелектуальний потенціал промисловості [11; 12].

Важливою є інформація щодо захисту об'єктів інтелектуальної власності. Кількість заявок на винаходи з боку національних заявників скорочувалася на 1,09% щороку, а іноземних – на 3,84% щороку. Відповідно у машинобудуванні -11,94% і -4,66% на рік. За 2011–2016 рр. загальна кількість заявок на винаходи у машинобудуванні скоротилася з 1 246 до 770, або на 38% [14].

Подібні тенденції і щодо кількості патентів на винаходи: загалом кількість патентів, отриманих національними власниками, скоротилася за 2011–2016 рр. з 1 902 до 1 432 (на -24,7%), а іноземними власниками – з 2 159 до 1 367 (на -36,7%). У машинобудуванні скорочення кількості патентів з 493 до 381 (-22,8%) і з 430 до 217 (-49%) відповідно. Величезне скорочення кількості патентів у телекомунікаціях (-70,7% і -96,4%), дещо менше у цифровому зв'язку (-30,2% і -88,9%). Натомість в обчислювальній техніці кількість вітчизняних патентів зросла на 232,6%, а іноземних – скоротилася на 49,5%. Такі різнобіжні дані свідчать про нерівномірність

фінансування досліджень у різних галузях і високий рівень монополізації деяких з них [14].

Цікавим є й розподіл заявок та патентів на корисні моделі. Загалом кількість заявок скоротилася за 2011–2016 рр. із 10 437 до 8 213 (-21,3%), а патентів – із 10 291 до 7 692 (-25,2%). Частка незадоволених заявок відносно стабільна (у середньому 3%). Скорочення заявок і отриманих патентів на корисні моделі у машинобудуванні йде швидшими темпами, ніж загалом по промисловості (-11,23% по заявках і -6,41% по патентах щороку). Дуже велике скорочення заявок і патентів на корисні моделі в обчислювальній техніці (-21,96% і -15,42% щороку) та інформаційних технологіях для управлінських цілей (-25,23% і -12,26% що року) [14].

Реєстрація промислових зразків за 2014–2016 рр. зросла на 2,31% загалом по економіці, однак у машинобудуванні спостерігалось скорочення: виробництво транспортних і підймальних засобів – на 28,6%; машин інших класів – на 18,46%, устаткування для розподілення рідин і газів, санітарного опалювального, вентиляційного – на 22,15%, устаткування для записування, зв'язку чи передавання інформації – на 70,37% [14].

Показовими є також кількість заявок та реєстрація свідоцтв на знаки для товарів і послуг за національною процедурою. Кількість заявок зростає із середнім приростом 3,97% щороку і за 2011–2016 рр. збільшилася з 21,1 до 25,6 тис. шт., більшість заявок – із боку національних заявників (у середньому 71,1%). Кількість зареєстрованих свідоцтв на знаки для товарів і послуг зменшилася з 16,7 до 11,5 тис. шт., тобто тільки 53,5% заявок були задоволеними. У 2011–2014 рр. цей показник був набагато вищим (у середньому 71,6%). Кількість чинних свідоцтв на кінець року за 2011–2016 рр. зросла з 144,4 до 176,9 тис. шт. (середній приріст 5,8%) [14]. Високий рівень відхилення заявок пояснюється дублюванням ознак товарних знаків та невідповідністю заявок процедурі.

У розрізі різних класів товарів і послуг найбільше заявлених знаків у рекламуванні та управлінні підприємницькою діяльністю (у середньому 20,8% від загальної кількості). Наукові і технологічні розробки представлені в середньому 3,37% заявок, телекомунікаційні послуги – 2,63%. В абсолютному вимірі за цими галузями в 2016 р. було подано 10 239, 1 590 і 1 210 заявок відповідно. Із них національними заявниками – 9 716 (94,89%), 1 398 (87,92%) і 1 068 (88,26%) заявок [14].

Висновки. Результати аналізування тенденцій розвитку машинобудування свідчать про погіршення макросередовища функціонування в останні роки. Більшість вітчизняних машинобудівних підприємств не відповідає міжнародним стандартам якості, тому не можуть конкурувати на світових ринках. Платоспроможний попит із боку внутрішніх споживачів невпинно падає, зростає частка імпортованих комплектуючих, а валютний виторг від експорту скорочується – усе це вимиває оборотні кошти і стримує інноваційний розвиток.

Існує проблема збору статистичної інформації, яка є базою для оцінювання ІК машинобудівних підприємств та його складників. Більшість підприємств не відображає у своїх балансах реальної вартості НМА, використовує неліцензоване програмне забезпечення, не займається комерціалізацією об'єктів інтелектуальної власності. Показники зношення нематеріальних активів не відповідають дійсності, вартість зразків промислової власності, товарних марок і знаків або взагалі не відображається або є сильно заниженою. Недостатньо відображені у статистиці вартість баз даних, клієнтської бази, авторських та суміжних з ними прав, розвиток систем комунікацій, каналів зв'язку, мережних технологій тощо.

Розроблена схема взаємозв'язку забезпечувальних характеристик ІК, показників його економічного оцінювання та результатів роботи машинобудівних підприємств дає змогу сформулювати технологію статистичного аналізу даних різних рівнів, яка стане основою формування грошового еквіваленту ІК та його складників. Ми пропонуємо досліджувати дані макrorівня (фактори виробництва, фактори попиту, суміжні і підтримуючі галузі), визначати їх вплив на показники розвитку промисловості, ринку праці, технологічного розвитку і використання природних ресурсів. Ці показники відображають загальні економічні тенденції, які, своєю чергою, формують інтелектуальний капітал на макrorівні.

У подальшому потрібно дослідити якісні показники формування і розвитку ІК конкретних машинобудівних підприємств, щоб пов'язати їх із кількісними показниками фінансових результатів підприємств та їх груп у загальному машинобудуванні. Крім того, слід розвинути методологію економічного оцінювання ІК та його складників задля подальшого регулювання нематеріальних активів та об'єктів інтелектуальної власності підприємств.

Список літератури:

1. Босак А.О. Економічне оцінювання та розвиток комунікацій в системі управління інтелектуальним капіталом підприємства : [монографія] / А.О. Босак, О.І. Тревого ; за ред. проф., д. е. н. О.Є. Кузьміна. – Львів : Міські інформаційні системи, 2015. – 326 с.
2. Гриньова В.М. Управління кар'єрним зростанням персоналу підприємства : [монографія] / В.М. Гриньова, М.М. Новікова, О.А. Небиліця. – Х. : ХНЕУ, 2013. – 178 с.

3. Ілляшенко С.М. Методичний підхід до вартісної оцінки інтелектуального капіталу регіону / С.М. Ілляшенко // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 1. – С. 138–141.
4. Кендюхов О.В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом / О.В. Кендюхов ; НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк : ДонУЕП, 2008. – 363 с.
5. Кузьмін О.Є. Формування і використання інформаційної системи управління економічним розвитком підприємства : [монографія] / О.Є. Кузьмін, Н.Г. Георгіаді. – Львів : Львівська політехніка, 2006. – 368 с.
6. Лукичова Л.И. Управление интеллектуальным капиталом : [учеб. пособ.] / Л.И. Лукичова ; 2-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2008. – 552 с.
7. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій : [монографія] / О.Г. Мельник. – Львів : Львівська політехніка, 2010. – 344 с.
8. Мних О.Б. Маркетинг у формуванні ринкової вартості машинобудівного підприємства: теорія і практика : [монографія] / О.Б. Мних. – Львів : Львівська політехніка, 2009. – 428 с.
9. Мойсеєнко І.П. Управління інтелектуальним потенціалом : [монографія] / І.П. Мойсеєнко. – Л. : Аверс, 2007. – 303 с.
10. Шкурупій О.В. Інтелектуальний капітал у суспільному відтворенні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.01 / О.В. Шкурупій ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2009. – 33 с.
11. Статистичний щорічник України за 2015 рік / За ред. І.М. Жук. – К. : Держаналітінформ, 2016. – 575 с.
12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
13. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 році : стат. зб. / Відп. за вип. А.О. Фризоренко. – К. : Держаналітінформ, 2016. – 162 с.
14. Державна служба інтелектуальної власності України : річний звіт 2015 р. – К., 2016. – 72 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/i_upload/file/zvit2015ua-WEB.pdf.

УДК 339.138

Рубан В.В., к. е. н.,
доцент кафедри економіки і маркетингу
*Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ: РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

Рубан В.В. Цифровий маркетинг: роль та особливості використання. У статті розглянуто особливості використання цифрового маркетингу на підприємствах України. Виділено основні переваги цифрового маркетингу для підвищення ефективності комунікаційної політики підприємства. Проведено аналіз рівня використання цифрових технологій в Україні. Запропоновано розглядати цифровий маркетинг як сучасний засіб комунікації підприємства з ринком. Виділено основні відмінності цифрового та Інтернет-маркетингу.

Ключові слова: Інтернет-маркетинг, маркетинг, підприємство, реклама, цифровий маркетинг.

Рубан В.В. Цифровой маркетинг: роль и особенности использования. В статье рассмотрены особенности использования цифрового маркетинга на предприятиях Украины. Выделены основные преимущества цифрового маркетинга для повышения эффективности коммуникационной политики предприятия. Проведен анализ уровня использования цифровых технологий в Украине. Предложено рассматривать цифровой маркетинг как современное средство коммуникации предприятия с рынком. Выделены основные отличия цифрового и Интернет-маркетинга.

Ключевые слова: Интернет-маркетинг, маркетинг, предприятие, реклама, цифровой маркетинг.

Ruban V.V. Digital marketing: the role and features of use. In the article features of use of digital marketing at the enterprises of Ukraine are considered. The main advantages of digital marketing are highlighted to improve the efficiency of the company's communication policy. The analysis of the level of use of digital technologies in Ukraine is conducted. It is proposed to consider digital marketing as a modern means of communication between an enterprise and the market. The main differences between digital and Internet marketing are highlighted.

Keywords: Internet marketing, marketing, enterprise, advertising, digital marketing.

Постановка проблеми. Маркетинг постійно змінюється, переходить з одного стану в інший. Нині вчені та маркетологи виділяють цифровий маркетинг (digital marketing) – це використання усіх можливих форм цифрових каналів для просування товару (підприємства). Інтернет, телебачення, радіо, соціальні медіа – усе це інструменти цифрового маркетингу.

Як і будь-який інший вид маркетингу, цифровий маркетинг допомагає досягти максимального результату оптимальним способом, тобто дає змогу економити гроші, уникати зайвих неефективних витрат.

На жаль, за рівнем використання цифрових технологій Україна значно поступається розвинутих країнам. За даними компанії Miniwatts Marketing Group, що здійснює дослідження розвитку Інтернет-індустрії у світі з 2000 р., Україна в 2015 році зайняла останнє місце в Європі за рівнем проникнення (penetration rate) Інтернету. Лише 43,4% українців користуються Всесвітньою мережею, тоді як середній рівень по Європі становить 73,5%, а у найбільш розвинених країнах, таких як Німеччина, Ісландія, Норвегія та Нідерланди, частка користувачів Інтернету перевищує 95% [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії цифрового маркетингу підприємств зробили такі вчені: Р. Акерман, М. Ауер, Р. Бартелс, В. Байков, І. Барилко, Б. Берман, Х. Брайн, Дж. Вайбе, Д. Вуд, М. Герц, В. Голик, Р. Голдсмит, С. Дібб, Е. Епштайн, Дж. Зальтман, Е. Зварич, Д. Козлов, Е. Марданова, А. Керолл, Ф. Котлер, Дж. Лаком, С. Леві, В. Маррейвік, Р. Мертон, Л. Престон, Дж. Пост, С. Сеті, Х. Хершген, Р. Штойер тощо.

Незважаючи на величезну кількість наукових та практичних здобутків у теорії та практиці цифрового маркетингу, й досі відсутні єдині методи дослідження в даному напрямі. Різноманітність поглядів дослідників зумовлена безліччю інструментів цифрового маркетингу та ототожненням цифрового й Інтернет-маркетингу. Це активізує необхідність поглибленого вивчення особливостей використання цифрового маркетингу на підприємстві.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних та практичних положень використання цифрового маркетингу на підприємстві, а також визначенні специфічних відмінностей цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу.

Виклад основних результатів. Т.П. Данько та О.В. Китова вважають, що «цифровий маркетинг – це маркетинг, що забезпечує взаємодію з клієнтами та бізнес-партнерами з використанням цифрових інформаційно-комунікаційних технологій та електронних пристроїв, у більш широкому сенсі це реалізація маркетингової діяльності з використанням цифрових інформаційно-комунікаційних технологій» [2, с. 261].

На думку автора, цифровий маркетинг – це сучасний засіб комунікації підприємства з ринком

за допомогою цифрових каналів просування товару (підприємства) для ефективної взаємодії з потенційними або реальними споживачами у віртуальному та реальному середовищі.

Нині цифровий маркетинг використовує п'ять цифрових каналів:

- 1) мережу Інтернет і пристрої, що надають доступ до неї (комп'ютери, ноутбуки, планшети, смартфони та ін.);
- 2) мобільні пристрої;
- 3) локальні мережі (Екстранет, Інтранет);
- 4) цифрове телебачення;
- 5) інтерактивні екрани, POS-термінали.

Основними методами цифрового маркетингу є:

- контекстна реклама Google Adwords, Yandex Direct;
- технологія Big Data – масиви даних великих обсягів;
- ретаргетінг (англ. retargeting) – перенацілювання;
- мобільний маркетинг;
- електронна пошта;
- вірусний маркетинг;
- RTB (real time bidding) – торги в реальному часі;
- SMM (social media marketing) – соціальний медіа-маркетинг;
- SMO (social media optimization) – оптимізація для соціальних мереж;
- SEO (search engines optimization) – оптимізація сайту в пошукових системах;
- SEM (search engine marketing) – пошуковий маркетинг.

Цифровий маркетинг ширший за Інтернет-маркетинг на:

- 1) нові можливості мобільного зв'язку:
  - текстові повідомлення (SMS);
  - голосове автоматичне меню (IVR);
  - мультимедійні повідомлення (MMS);
  - локальний радіозв'язок між комунікаційними засобами (Bluetooth);
  - безпроводний протокол передачі даних (WAP);
  - мобікод – комбінація цифр, яка надає можливість здійснювати платежі чи отримувати знижки;
  - QR-код – картинка на друкованій продукції, яка дозволяє швидкий перехід у віртуальне середовище;
  - технології Click To, Flash SMS, Location Based Services (LBS) – технології зручного завантаження програмних продуктів;
- 2) нові можливості телебачення:
  - технологія доповненої реальності (Augmented Reality) – технологія відтворення в реальності віртуальних елементів;
- 3) нові можливості інтерактивних екранів:
  - 3D-проекції (3D-mapping) – технологія проекції зображення на об'єкт навколишнього середовища;
- 4) нові можливості POS-терміналів, відеокамер:
  - біометричні технології – технологія автоматизованої ідентифікації споживачів на основі фізіологіч-

них (відбитки пальців, розпізнавання обличчя, ДНК, малюнок райдужної оболонки ока, форма долоні або вуха, запах) або поведінкових (рукописний або клавіатурний почерк, голос, рух губ, хода) характеристик. Наприклад, за допомогою біометричних технологій можна оплачувати товари, приклавши палець (око, вухо) до сканеру. Відповідні камери дають змогу проводити маркетингові дослідження відношення до товару чи рекламних повідомлень у формі спостережень демографічних та поведінкових особливостей споживачів (повороти голови, моргання очей, рухи, міміка, хода, емоційні реакції). На основі цієї технології деякі торгові точки вже використовують розпізнавання обличчя для створення баз даних клієнтів;

5) нові можливості електронної пошти:

– розсилання на мобільні пристрої електронних рекламних повідомлень у вигляді sms, тобто відбувається комбінування телефонного маркетингу із поштовою розсилкою.

Переваги цифрового маркетингу полягають у такому [3]:

– інтерактивність – активне залучення споживача у взаємодію з брендом;

– відсутність територіальних обмежень під час реалізації маркетингових ідей;

– легкість доступу до ресурсу (web-і war-ресурси);

– значне поширення Інтернету і мобільного зв'язку забезпечує активне залучення цільової аудиторії;

– можливість оперативної оцінки заходів кампанії та управління подіями в режимі реального часу.

Цифровий маркетинг поділяється на:

1) pull-форму (витягування): споживач самостійно вибирає потрібну йому інформацію (контент) і сам звертається до бренду. У цьому разі аудиторія користується тим, що їй запропоновано;

2) push-форму (проштовхування): споживач незалежно від свого бажання отримує інформацію (sms-розсилка, спам тощо). Ця форма має значний недолік: на отриману в такий спосіб інформацію часто не звертають достатньої уваги, а отже, наші зусилля іноді марні [4].

Цифровий маркетинг вирішує такі завдання:

1) підтримка іміджу бренда;

2) підтримка виведення нового бренду або продукту на ринок;

3) підвищення впізнаваності бренда;

4) стимулювання брендівих продажів товарів (послуг) [5].

Для вирішення перерахованих завдань digital marketing використовує необмежені можливості мережі Інтернет, мобільних і цифрових технологій.

Ріст активності користувачів соціальними мережами спровокував нові виклики для учасників ринку. Тепер вони мусять відшукувати нові шляхи до потенційних клієнтів. Усі звикли, що соцмережі

найкраще надаються до вірусного маркетингу, проте досі незрозуміло, скільки коштує один «лайк», як розрахувати прибутки, отримані від вкладення коштів у соцмережі, тощо.

Основні проблеми, з якими стикається цифровий маркетинг, тісно пов'язані із технологічним прогресом і з часом лише актуалізуватимуться, підганяючись інноваціями і збільшенням потужності та доступності комп'ютерів. Усі гравці на практично всіх ринках розуміють, що ігнорувати стрімку зміну всього світу або ж опиратися їй – це катастрофа для бізнесу.

Інтернет-маркетинг є складовою частиною електронної комерції. Його також називають online-маркетингом. Він може включати такі частини, як Інтернет-інтеграція, інформаційний менеджмент, PR, служба роботи з покупцями і продажу. Електронна комерція й Інтернет-маркетинг стали популярними з розширенням доступу до Інтернету та є невід'ємною частиною будь-якої нормальної маркетингової кампанії. Сегмент Інтернет-маркетингу і реклами росте як у споживчому секторі, про що свідчить поява все нових Інтернет-магазинів, так і на ринку B2B. Основними перевагами Інтернет-маркетингу є інтерактивність, можливість максимально точного таргетинга, можливість постклик-аналіза, який призводить до максимального підвищення таких показників, як конверсія сайту і ROI Інтернет-реклами. До Інтернет-маркетингу належать такі елементи системи, як:

– медійна реклама;

– контекстна реклама;

– пошуковий маркетинг загалом і SEO зокрема;

– просування в соціальних мережах: SMO і SMM;

– прямий маркетинг із використанням e-mail, RSS тощо;

– вірусний маркетинг;

– партизанський маркетинг;

– Інтернет-брендинг.

Можна виділити 12 правил цифрового маркетингу [6].

Перше правило цифрового маркетингу: споживачі і клієнти повинні активно залучатися як учасники – творці, розповсюджувачі і коментатори, а не розглядатися як пасивні глядачі або просто цільова аудиторія. Зважаючи на те, що роль споживачів як учасників зростає, необхідне зміщення фокусу зі створення вражень на створення постійної залученості. Нині перемагають ті компанії, у яких найкращі взаємини з клієнтами.

Друге правило цифрового маркетингу: необхідно переглянути ставлення до традиційних показників охоплення та частоти. Успіх цифрового маркетингу полягає в тому, що він передбачає постійне залучення людей до процесу спілкування.

Перехід від мовних ЗМІ до адресних каналів вимагає кардинальної зміни мислення, що передусім передбачає сприйняття аудиторії як сукупності

індивідуумів. Цифрові медіа – адресні, а це означає, що навіть якщо мільйони людей є власниками одного і того ж типу цифрового пристрою, ми все одно можемо взаємодіяти з кожним із них окремо.

Третє правило цифрового маркетингу: необхідно визначити, який набір каналів досягає найкращих результатів. Довгі роки більша частина контенту, що створюється у сфері цифрового маркетингу, зводилася переважно до реклами.

Четверте правило цифрового маркетингу: контент буде все більше незалежний від спеціальних способів поширення та обмежень, пов'язаних із типами підтримуваних пристроїв. Щоб забезпечити постійний інтерес споживачів, необхідний релевантний, якісний контент.

П'яте правило цифрового маркетингу: значна частина контенту буде створюватися самими споживачами. Роль маркетологів полягатиме в тому, щоб стимулювати і заохочувати створення контенту споживачем відповідно до загальної політики бренду.

Споживачі у цілому не зацікавлені в отриманні інформації, яку вони не замовляли. Їм також нецікаво вибудовувати односторонні відносини, що не залишають можливості вибору. Під час використання цифрових каналів споживачі вимагають підписки, щоб заздалегідь підтвердити, що вони дають дозвіл на звернення до них. Це можна розглядати як ще одну демонстрацію зростаючої влади споживачів, і нині маркетологи повинні вибудовувати відносини зі споживачами, враховуючи їх сильний вплив.

Рекламодавці повинні перейти від push-маркетингу до використання методів, спрямованих на задоволення потреб учасників цифрового медіа-ринку.

Шосте правило цифрового маркетингу: листування з учасниками повинне вестися тільки з їх дозволу та виходячи із заявлених переваг кожного. Компанії будуть домагатися більшої віддачі від тієї інформації, якою споживачі захочуть поділитися в соціальних мережах і між собою для формування оптимального медіаплану.

Традиційне медіапланування має стати багатовимірним. Медіаплан нині повинен включати в себе ініціювання прямого відгуку й активації дій споживача, а не тільки створення іміджу. Крім того, план повинен відображати взаємодію медіа та технічних пристроїв, наприклад електронного рекламного щита і мобільного телефону. Дані, що надходять у режимі реального часу, також є одним із важливих складників. Необхідна прив'язка сплаченого рекламного часу з фізичним місцем розташування носія та об'єкта реклами.

Внаслідок того, що нині контент став рухомих і схожим на «вірус», стратегії його розповсюдження мають бути спрямовані на те, щоб донести до ринку інформацію, яку б споживачі самі захотіли розсилати один одному на відміну від оплаченої реклами. В еру цифрових технологій немає сенсу розділяти

медіа та креатив. У цифрових каналах вони нерозривно пов'язані між собою. Одним із головних трендів є залучення споживача через пошук. У нових медіапланах повинний бути серйозний пошуковий складник. Завдяки пошуку маркетологи можуть більше дізнатися про інтереси та наміри споживача. Таким чином, під час планування потрібно замислитися над тим, як трансформувати інформування споживача в постійний діалог.

Сьоме правило цифрового маркетингу: маркетологам необхідно буде збагнути сенс великого набору варіантів нових медіа, багато з яких припускають систему показників, в основі якої лежить принцип оплати за результат.

Перехід на цифровий формат впливає на всі аспекти маркетингу, включаючи управління іміджем. Час, коли маркетологи могли контролювати імідж компанії, минув. І як традиційні медіа поступаються дорогою новим медіа, так і компанії повинні перейти від керованого PR до цифрового впливу. Цифрові канали змінюють розуміння того, що вважати достовірною інформацією. Історично компанії формували довіру до своїх брендів за допомогою агентів впливу – відомих людей, чия роль полягала в підтвердженні достовірності поширюваної інформації про бренд. Але нині споживачі вже не з такою готовністю йдуть за подібного роду агентами впливу. Вони слухають, що про бренд говорять такі ж звичайні споживачі, як і вони, щоб таким чином отримати незалежну оцінку. У цьому можна переконатися, відвідавши сайт, де є огляди та відгуки споживачів про автомобілі чи ресторани і т. п.

Восьме правило цифрового маркетингу: у цифровому світі, де споживачі діють швидше, ніж компанії, неможливо управляти новинами. Замість цього маркетологам доведеться змінити свій підхід і стати ключовим складником спілкування учасників, використовуючи всі можливі цифрові технології та інструменти, доступні їм, але не для нав'язування своєї волі, а для захисту своєї точки зору.

Перехід на використання цифрових каналів дасть змогу маркетологам підвищити свою ефективність з однієї простої причини: адресні медіа дають можливість отримати дані про кожного споживача. За консолідованого маркетингу інформація про споживача постійно накопичується, й агреговані знання споживачів тут же перерозподіляються, вступаючи в усі точки контакту із цифровими медіа. Адресні канали дають змогу автоматично сканувати переваги споживача під час кожної взаємодії з ним. Отже, маркетологи повинні стати набагато ближче до потреб кожного споживача, розробляючи більш індивідуальні пропозиції і повідомлення для кожного з них.

Дев'яте правило цифрового маркетингу: нинішній підхід до інтегрування маркетингових комунікацій у загальному сенсі і в цілому можна вважати недостатніми, оскільки центр уваги зміститься з інтегрування маркетингових комунікацій на консолідацію

роботи з кожним споживачем. Використання даних кожного окремого споживача дасть змогу вести постійний діалог із ним.

Головною проблемою для компаній, які переходять на цифровий маркетинг, буде процес визначення найбільш цінної інформації та її отримання. Маркетологам потрібно структурувати свої маркетингові матеріали – веб-сайти, ігри, мобільні компанії і т. п. – так, щоб вони генерували і збирали найбільш цінну інформацію.

Споживач, коли користується цифровими медіа, залишає в Інтернеті свій слід, і це ключ до знань про його переваги й інтереси. Нові медіа можна використовувати, щоб дізнатися, що насправді хоче кожен зі споживачів, проаналізувавши для цього його дії. Кінцева мета – створити замкнений цикл вивчення споживача.

Безумовно, ми можемо дізнатися, чого хочуть споживачі, просто запитавши їх самих. Це зовсім не означає, що ми повинні відразу запитувати у них потрібні нам дані, як це зазвичай відбувається на багатьох ресурсах з онлайн-реєстрацією. Більш правильна стратегія – дозвано просити споживача поділитися з нами інформацією про себе протягом усього процесу побудови взаємин і знайти спосіб його за це заохотити.

Десяте правило цифрового маркетингу: дані стають «кровоносною системою» маркетингу. Маркетологи будуть використовувати їх для більш докладного опису психографіки та поведінки споживачів. Десяте правило також пов'язане з даними і відображає потребу в більш динамічному процесі управління брендом.

Маркетологи, які бажають йти в ногу з часом і потребами ринку, повинні забути про старі методи вимірювань, аналізу та почати використовувати передові технології, що працюють в режимі реального часу. У традиційному маркетингу більша частина інформації – статистична. Майбутня аудиторія медіа прогнозується на основі аналізу ознак попередньої аудиторії. Дослідження, що проводяться після проведення кампанії, свідчать про вплив кампанії в минулому. А звіти про конкурентів показують те, що конкуренти вже зробили.

Внаслідок того, що у традиційних медіа був дуже великий лаг часу між демонстрацією реклами та відгуком споживача, маркетологи користувалися дослідженням минулого. У цифрових медіа все відбувається он-лайн. Розрив між демонстрацією і відгуком споживача скоротився в рази, тому потреба в даних,

що надходять у режимі реального часу, стає все більш нагальною. Деякі статистичні дані з позиції перспективи розвитку будуть корисні завжди, однак швидкість розвитку ринку і здатність конкурентів швидко змінюватися означають, що маркетингу слід скоротити час реакції.

Одинадцятьте правило цифрового маркетингу: маркетинговий підхід, заснований на прийнятті рішень виходячи передусім зі статистичної інформації, не відповідає вимогам часу. Маркетологи повинні використовувати аналіз даних у режимі реального часу, щоб вносити швидкі, обґрунтовані зміни у свої дії у цифровому маркетингу.

У рекламному бізнесі існує вислів, який приписують Джону Уонамейкеру, він звучить так: «Я знаю, що половина моєї реклами марна. Я просто не знаю, яка саме». І таке ставлення дуже довго в середовищі маркетологів залишалось нормою. Однак цифровий маркетинг може його змінити.

Дванадцятьте правило цифрового маркетингу: використання адресних каналів вимагає оптимізації маркетинг-міксу для забезпечення постійного поліпшення взаємодії зі споживачем.

Маркетологи нині все більше уваги приділяють методам вимірювання рентабельності інвестицій. Завдяки використанню адресних каналів усі дії в межах цифрового маркетингу, безперечно, є вимірюваними.

Висновки. Таким чином, цифровий маркетинг (digital marketing) – це сучасний засіб комунікації підприємства з ринком за допомогою цифрових каналів просування товару (підприємства) для ефективної взаємодії з потенційними або реальними споживачами у віртуальному та реальному середовищі. Телебачення, радіо, Інтернет, соціальні медіа – усе це інструменти цифрового маркетингу. Інтернет-маркетинг є частиною цифрового маркетингу, оскільки для комунікації використовує лише мережу Інтернет, а цифровий маркетинг передбачає використання більшої кількості комунікаційних мереж, у тому числі gsm, gps, gprs, bluetooth, Wi-Fi та Internet. Окрім того, цифровий маркетинг починає проникати і в традиційні види комунікацій, основне завдання яких – захопити увагу аудиторії і перетягнути її у віртуальний світ. Найбільш наочний приклад – QR-коди в рекламних плакатах і журналах. Використання цифрового маркетингу в діяльності підприємств дає змогу використати низку переваг, які забезпечуватимуть умови для проведення ефективної комунікаційної політики.

Список літератури:

1. Сайт компанії Miniwatts Marketing Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.miniwatts.com/>.
2. Данько Т.П. Количественные методы анализа в маркетинге : [монография] / Т.П. Данько, И.И. Скоробогатых. – СПб. : Питер, 2005. – 384 с.
3. Голик В.С. Эффективность Интернет-маркетинга в бизнесе / В.С. Голик. – [Б. г.] : Дикта, 2008. – С. 196.
4. Матвіїв М.Я. Вірусний маркетинг на міжнародному ринку банківських послуг / М.Я. Матвіїв // Журнал Європейської економіки. – 2012. – Т. 11. – № 3. – С. 360.

5. Матвіїв М.Я. Нова парадигма маркетингу підприємств в умовах глобалізації : [монографія] / М.Я. Матвіїв. – Т. : Економічна думка, 2013. – 415 с.

6. Вертайм К. Цифровой маркетинг. Как увеличить продажи с помощью социальных сетей, блогов, вики-ресурсов, мобильных телефонов и других современных технологий / К. Вертайм, Я. Фенвик. – М. : Альпина Паблицер, 2010. – 384 с.

УДК 330.3:339.137

Севастьянов Р.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія

Попов О.А., магістрант
кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПОТЕНЦІАЛУ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Севастьянов Р.В., Попов О.А. Конкурентоспроможність потенціалу як необхідна умова розвитку підприємств. У статті досліджено сутність конкурентоспроможності потенціалу підприємства в контексті забезпечення умов розвитку підприємства. Розглянуто прямі, непрямі, зовнішні та внутрішні фактори, які є важливими складниками розвитку потенціалу підприємства. Запропоновано вдосконалену схему оцінки та формування конкурентних позицій підприємства. Наведено класифікацію факторів, що формують розвиток промисловості. Встановлено, що розвиток підприємства безпосередньо залежить від наявного в нього потенціалу як граничних можливостей з досягнення тактичних і стратегічних цілей. Своєю чергою, конкурентоспроможність потенціалу визначає можливості виживання підприємства в умовах постійної конкурентної боротьби на ринку і відбиває продуктивність використання його ресурсів.

Ключові слова: конкурентоспроможність, можливості, потенціал, розвиток, підприємство.

Севастьянов Р.В., Попов А.А. Конкурентоспособность потенциала как необходимое условие развития предприятий. В статье исследована сущность конкурентоспособности потенциала предприятия в контексте обеспечения условий развития предприятия. Рассмотрены прямые, непрямые, внешние и внутренние факторы, которые являются важными составляющими развития потенциала предприятия. Предложена усовершенствованная схема оценки и формирования конкурентных позиций предприятия. Приведена классификация факторов, влияющих на развитие промышленности. Выявлено, что развитие предприятия непосредственно зависит от имеющегося у него потенциала предельных возможностей достижения тактических и стратегических целей. В свою очередь, конкурентоспособность потенциала определяет возможности выживания предприятия в условиях конкурентной борьбы на рынке и отображает продуктивность использования его ресурсов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, возможности, потенциал, развитие, предприятие.

Sevastyanov R.V., Popov O.O. Competitiveness of the potential as a prerequisite for enterprise development. In article the essence of competitiveness of the enterprise's potential in a context of maintenance of conditions of progress of the enterprise is investigated. Authors consider direct, indirect, external and internal factors which are the important components of progress of potential of the enterprise. In article it is offered the improved scheme of an assessment and formation of competitive positions of the enterprise. It is resulted classification of the factors influencing progress of the industry. It is revealed that development of the enterprise specifically depends a potential of limiting possibilities of achievement of tactical and strategic objectives existing it. In turn competitiveness of potential determines possibilities of survival of the enterprise in the conditions of competitive struggle in the market and displays productivity of use of its resources.

Keywords: competitiveness, opportunities, potential, development, enterprise.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування підприємств характеризуються високим ступенем невизначеності та динамічності. Це зумов-

лює необхідність пошуку нових підходів до забезпечення успішного довгострокового розвитку підприємства.

Підприємства, що діють в умовах невизначеності і ризику, потрапляють у непередбачувані ситуації, на які необхідно вміти вчасно і відповідним чином реагувати, тому актуальним є питання дослідження особливостей конкурентоспроможності потенціалу в контексті формування умов для розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження вказують на наявність стабільно зростаючого інтересу до таких понять, як «потенціал підприємства», «розвиток підприємства», «конкурентоспроможність потенціалу підприємства» та багатьох похідних від них категорій.

Так, дослідженню питань розвитку, чинників впливу на нього та механізмів управління ним в умовах підприємств приділяли увагу такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як: О.Л. Гапоненко, А.П. Пакрухин, С.П. Дунда, Т.Б. Надтока, Г.А. Какуніна, Е.М. Коротков, О.П. Пашенко, О.В. Раєвнева, Ю.А. Плугіна, Р.О. Побережний, Ю.С. Погорелов та інші [1–9].

Сутність конкурентоспроможності потенціалу підприємства в теоретичному аспекті та його ключові характеристики висвітлено економістами І.М. Репіною, Н.С. Краснокутською, О.К. Добикіною, В.М. Гаввою [10–13].

Однак, незважаючи на наукові дослідження у цій сфері, актуальним залишається дослідження чинників і можливостей розвитку підприємства в контексті підвищення конкурентоспроможності його потенціалу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності конкурентоспроможності потенціалу підприємства в контексті забезпечення умов розвитку підприємства.

Виклад основних результатів. Сучасний стан економічних відносин свідчить про необхідність використання нових теоретичних підходів та прикладного інструментарію для оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства. Досвід останніх років свідчить про посилення конкуренції та її проникнення в усі сфери ринкової діяльності. При цьому наявність конкуренції несе в собі як позитивні, так і негативні тенденції зміни ринкового середовища, однак вони об'єктивно існують і на них треба неодмінно зважати.

Якщо інтенсивність конкуренції визначає умови функціонування підприємств на ринку, то ефективність їх функціонування визначається рівнем їхньої конкурентоспроможності, тому, говорячи про перспективи функціонування підприємств, неможливо не приділити увагу сутності потенціалу підприємства, як ключового чинника забезпечення його конкурентоспроможності.

Для ефективного функціонування і забезпечення конкурентоспроможності підприємств необхідно розвивати матеріально-технічні, структурно-функціональні, соціально-трудові та інші елементи потенціалу. Своєю чергою, розвиток для підприємства чи організації розглядають, з одного боку,

як такий тип змін, що підвищує ступінь організованості системи, а з іншого – як виділену у складі підприємства систему, в якій об'єднані інноваційні процеси, що ведуть до кількісних та якісних змін у всіх функціональних галузях підприємства, а також контури її управління на основі зворотних зв'язків, де розв'язуються задачі стратегічного й тактичного управління та запускаються механізми самоорганізації оперативного управління розвитком [5, с. 100].

У зв'язку з вищевикладеним автори вважають за необхідне більш детально зупинитися на дослідженні понять розвитку підприємства, його потенціалу і конкурентоспроможності потенціалу підприємства. Конкуренція виступає важливою рушійною силою розвитку економічної системи, складовою частиною її господарського механізму.

Ця категорія має різні тлумачення в економічній літературі.

Конкурентоспроможність С. Мочерним розглядається як здатність діяти в умовах ринкових відносин і отримувати при цьому прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення виробництва, стимулювання працівників і підтримки продукції на високому якісному рівні [14, с. 164]. Змушене встановлення мінімальної ціни для завоювання максимальної частки ринку призводить до короткочасного зниження прибутку підприємства. Але надалі збереження частки ринку може забезпечити компенсацію цих утрат за рахунок зниження вартості транзакцій на ринку, які тим більше, чим менше частка підприємства на ринку. Під час визначення рівня ціни необхідно враховувати такі фактори, як ціни конкурентів і товарів-замінників і наявність у товарів унікальних достоїнств [20, с. 49].

Розбіжності та різноманітність авторських позицій стосовно визначення поняття конкурентоспроможності пов'язані з:

- ототожненням конкурентоспроможності підприємства та конкурентоспроможності продукції або послуг;
- масштабами розгляду конкурентоспроможності на регіональному, національному або світовому ринках (підприємство, галузь, країна);
- заміною одного поняття іншим (конкурентний статус, конкурентний рівень);
- характеристикою будь-якого складника конкурентоспроможності підприємства: конкурентоспроможність виробничого, трудового потенціалу.

Розглянемо поняття розвитку підприємства та його взаємозв'язок безпосередньо з потенціалом підприємства. Так, С. Дунда, визначаючи розвиток підприємства, акцентує нашу увагу на сукупності змін цільового, інтенсивно-якісного характеру, що мають у своїй основі економічну природу [2]. Дослідники Т. Надтока та Г. Какуніна розвиток підприємства розглядають як процес сукупних змін у його соціально-економічній системі, спрямований на

трансформацію і відповідний перехід підприємства у новий стан, причому цей перехід може бути і позитивним, і негативним за напрямом дії [3, с. 565].

Е. Коротков, досліджуючи розвиток підприємства, пов'язує його із сукупністю змін, що призводять до виникнення продукту підвищеної якості, надаючи зміцнення життєздатності системи з можливістю стійкого протистояння будь-яким силам і опорам зовнішнього середовища [4, с. 296].

Ю. Плугіна вбачає розвиток підприємства в якісних перетвореннях в його діяльності за рахунок змін кількісних і структурних характеристик техніко-технологічних, організаційно-комунікаційних, фінансово-економічних ресурсів на основі ефективного використання інтелектуально-кадрових ресурсів та інформаційних технологій [7, с. 194].

Р. Побережний трактує розвиток підприємства як спрямовану зміну якісного стану, структури, складу або властивостей, кількісних чи якісних змін його елементів. При цьому розвитку організації притаманні такі властивості, як циклічність і спіральність, які є характерними і для філософського розвитку [8, с. 91].

Ю. Погорелов порівнює розвиток підприємства з безупинним процесом, що відбувається за встановленою штучно або природно програмою. При цьому зміна станів, в яких перебуває чи опиняється підприємство, призводить до формування більш складної системи, в якій виникають і формуються, розкриваються та реалізуються нові можливості та властивості, нові якості та характерні риси, які сприяють здатності підприємства розвиватися, виконуючи оновлені функції, вирішувати принципово нові, ускладнені завдання, зміцнюючи його позиції на ринку і підвищуючи спроможність протидіяти проймам і впливам негативного характеру [9, с. 32].

М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі в розвитку підприємства вбачають довгострокову програму вдосконалення можливостей вирішувати різні проблеми і здібностей до відновлення [15]. В. Кифяк вважає розвиток підприємства невіддільним від поняття динамічної системи взаємодіючих підсистем, комплексу передумов, системи факторів і прин-

ципів, які формують напрям трансформаційних перетворень у роботі підприємства, спрямованих на досягнення пріоритетів його діяльності [16, с. 193].

Можна стверджувати, що соціально-економічний розвиток підприємства є достатньо складним процесом. До характерних рис розвитку підприємств можна віднести фінансову стабільність, збільшення обсягів виробництва та збуту, зростання економічної ефективності використання ресурсів підприємства, наявність комфортних та безпечних умов праці персоналу та його соціальну захищеність. Автори вважають, що економічна та соціальна сфери тісно пов'язані між собою, тому важелі їх розвитку мають бути узгодженими. Фактори, за допомогою яких можна об'єктивно регулювати розвиток підприємства, наведено в табл. 1.

Із досліджених понять потенціалу підприємства виділимо ті, які найповніше й усебічно його характеризують.

Так, І. Репіна визначає потенціал підприємства як сукупність трудових, матеріальних, технічних, фінансових, інноваційних та інших видів ресурсів, навичок і можливостей керівників, спеціалістів та інших категорій персоналу щодо виробництва товарів, здійснення робіт, надання послуг, отримання максимального доходу або прибутку тощо, тобто забезпечення сталого функціонування і розвитку підприємства [10]. Н. Краснокутська в потенціалі підприємства вбачає можливості його системи ресурсів і компетенцій створювати результат для зацікавлених сторін за допомогою реалізації бізнес-процесів [11]. Л. Сачинська, визначаючи потенціал підприємства, робить акцент на здатності комплексу ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання [18, с. 242]. Потенціал виступає при цьому як цілісне уявлення про єдність структури і функції об'єкта, вияв їх взаємозв'язку за оптимального поєднання відповідних структурних і функціональних елементів. А здатність до адаптації в умовах змін зовнішнього середовища можна визначити вже як конкурентоспроможність потенціалу підприємства.

Конкурентоспроможність потенціалу підприємства можна розглядати в контексті здатності компанії

Таблиця 1

Класифікація факторів, що формують розвиток промисловості [17, с. 55]

Фактори	Внутрішні (мікроекономічні)	Зовнішні (макроекономічні)
Прямі	ресурсний потенціал; виробничий потенціал; інноваційний потенціал; інфраструктурний потенціал; фінансовий потенціал; трудоий потенціал	законодавство; грошово-кредитна політика; регіональна політика; податкова політика; інвестиційна політика
Непрямі	споживчий потенціал; екологічна обстановка; кримінальна обстановка; рівень соціального напруження	політична ситуація; рівень міжрегіональних (міжнародних) зв'язків

розробляти, виготовляти, збувати й обслуговувати в конкретних сегментах ринку конкурентні вироби.

Управління конкурентоспроможністю підприємства – це сукупність заходів, які спрямовані на систематичне вдосконалення виробу, постійний пошук нових каналів збуту, нових груп покупців, поліпшення сервісу, реклами. Його необхідно розглядати як складову частину системи управління підприємством. Метою управління конкурентоспроможністю підприємства є забезпечення життєздатності та сталого функціонування підприємства за будь-яких економічних, політичних, соціальних та інших змін у його зовнішньому середовищі. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що управління конкурентоспроможністю підприємства має бути спрямованим на:

1) нейтралізацію (подолання) або обмеження кількості негативних (деструктивних) чинників

впливу на рівень конкурентоспроможності підприємства шляхом формування захисту проти них;

2) використання позитивних зовнішніх чинників впливу для нарощування та реалізації конкурентних переваг підприємства;

3) забезпечення гнучкості управлінських дій і рішень – їх синхронізації з динамікою дії негативних і позитивних чинників конкуренції на певному ринку.

Конкурентоспроможність підприємства значною мірою залежить від конкурентоспроможності держави і регіону, в якому воно знаходиться.

З іншого боку, підвищення конкурентоспроможності окремих підприємств забезпечується підвищенням конкурентоспроможності держави у цілому.

Поняття конкурентоспроможності розглядається в курсі лекцій автора з дисципліни «Потенціал і розвиток підприємства» кафедри економіки під-

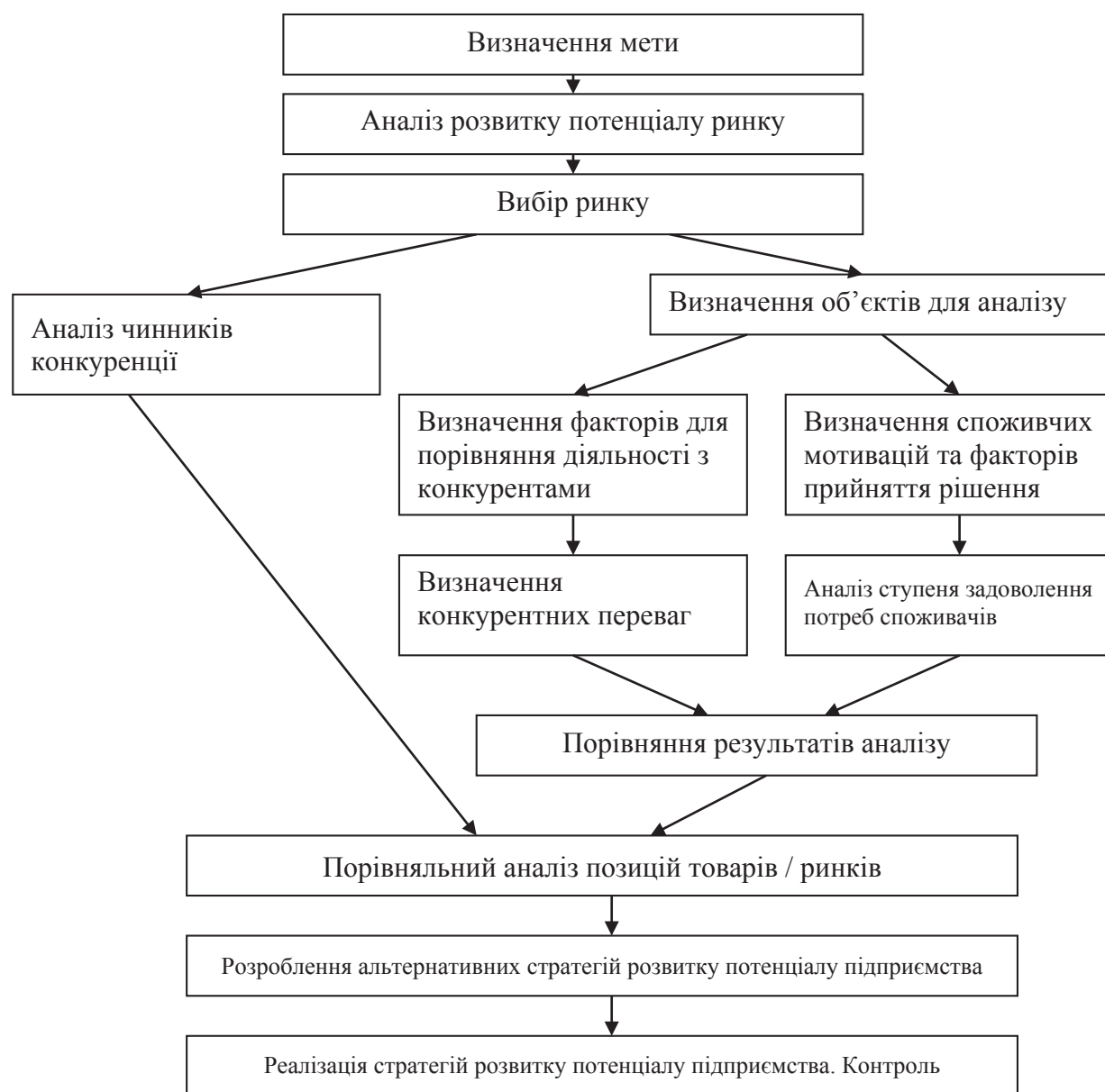

Рис. 1. Удосконалена схема оцінки та формування конкурентних позицій підприємства

приємства для студентів економічних спеціальностей Запорізької державної інженерної академії, де визначено, що конкурентоспроможність потенціалу підприємства – це комплексна порівняльна характеристика, яка відображає ступінь переваги за сукупністю показників оцінки можливостей підприємства на ринку відносно аналогічних показників інших підприємств [19, с. 32].

Як бачимо, проведений аналіз сутності таких важливих понять, як «розвиток», «потенціал» та «конкурентоспроможність потенціалу підприємства», дає змогу виділити ключові складники, на яких базуються їх взаємозв'язок і взаємоузгодженість.

Отже, аналіз визначення поняття «розвиток підприємства» в науковій літературі дає змогу виокремити два аспекти його трактування:

– у вузькому розумінні – як стан чи результат зміни діяльності (складу, властивостей) підприємства, переходу підприємства в інший кількісний та якісний стан під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища;

– у широкому розумінні – як незворотний, спрямований, закономірний процес, який є безперервною та послідовною зміною або сукупністю змін результатів чи станів підприємства в часі та просторі на кількісно й якісно інший за попередній під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Для забезпечення конкурентоспроможності підприємства важливим є аналіз його конкурентних позицій, тому в роботі авторами наведено вдосконалену схему оцінки та формування конкурентних позицій підприємства.

На відміну від наявних наведена схема оцінки та формування конкурентних позицій включає аналіз розвитку потенціалу ринку та реалізацію стратегій розвитку потенціалу підприємства.

Розвиток підприємства безпосередньо залежить від його потенціалу як граничних можливостей із досягнення глобальних і локальних тактичних і стратегічних цілей у відповідних умовах зовнішнього середовища. А вже конкурентоспроможність потенціалу визначає можливості виживання підприємства в умовах постійної конкурентної боротьби на ринку і відбиває продуктивність використання його ресурсів, тому для забезпечення конкурентоз-

датності підприємства повинні постійно піклуватися про найбільш повне й ефективне використання ресурсів.

Висновки. Здатність до адаптації в умовах змін зовнішнього середовища, що є детермінантою будь-якого розвитку, – це важлива характеристика конкурентоспроможності потенціалу. Швидка адаптація потенціалу має забезпечуватися на основі комплексу інтелектуальних, технічних, технологічних, організаційних та економічних характеристик, які визначають успішну діяльність підприємства на ринку.

Конкурентоспроможність потенціалу підприємства пропонується визначати як комплексну порівняльну характеристику потенціалу, яка відбиває ступінь переваги сукупності індикаторів якості використання ресурсів та організації взаємозв'язків між ними, що визначають ефективність потенціалу на певному ринку в певний проміжок часу щодо сукупності індикаторів підприємств-аналогів.

Конкурентоспроможність потенціалу підприємства є необхідною умовою розвитку підприємств, особливо у нестабільних економічних умовах. Ураховуючи безперервний процес змін динамічного середовища, необхідно виявляти нові фактори впливу на розвиток підприємства; розробляти дієві механізми адаптації розвитку підприємства до змін навколишнього середовища з урахуванням теоретичних положень і прикладних рекомендацій сучасних досліджень науковців.

Установлено, що розвиток підприємства безпосередньо залежить від наявного в нього потенціалу як граничних можливостей із досягнення глобальних і локальних тактичних і стратегічних цілей.

У роботі розглянуто прямі, непрямі, зовнішні та внутрішні фактори, які є важливими факторами розвитку потенціалу підприємства. Серед них можна виділити ресурсний потенціал, виробничий потенціал, інноваційний потенціал, інфраструктурний потенціал, фінансовий потенціал.

У статті запропоновано вдосконалену схему оцінки та формування конкурентних позицій підприємства, де на відміну від наявних наведена схема оцінки та формування конкурентних позицій включає аналіз розвитку потенціалу ринку та реалізацію стратегій розвитку потенціалу підприємства.

Список літератури:

1. Гапоненко А.Л. Стратегическое управление : [учебник для студ. вузов] / А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухин. – М. : ОМЕГА-Л, 2006. – 464 с.
2. Дунда С.П. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток підприємства» / С.П. Дунда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_32/Dunda.pdf.
3. Надтока Т.Б. Соціальний розвиток промислового підприємства та механізми його управління / Т.Б. Надтока // Управлінські технології у рішенні сучасних проблем розвитку соціально-економічних систем : [монографія] / Т.Б. Надтока, Г.А. Какуніна, О.В. Мартякова [та ін.] ; за заг. ред. О.В. Мартякової. – Донецьк : ДонНТУ, 2011. – С. 564–569.
4. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. – М. : Дека, 1997. – 304 с.
5. Пашенко О.П. Стратегічне управління розвитком підприємства / О.П. Пашенко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 99–103.
6. Раєвська О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : [монографія] / О.В. Раєв-

нева. – Харків, 2006. – 496 с.

7. Плугіна Ю.А. Інтелектуальний розвиток: сутність поняття / Ю.А. Плугіна // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 36. – С. 193–196.

8. Побережний Р.О. Основні напрямки розвитку підприємств машинобудування / Р.О. Побережний // Вісник національного технічного університету «ХПІ». – 2012. – № 13. – С. 90–100.

9. Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис / Ю.С. Погорелов // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – Вип. 27, Т. 1. – С. 30–34.

10. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : [навч. посіб.] / О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 316 с.

11. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства, формування та оцінка : [навч. посіб.] / Н.С. Краснокутська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.

12. Потенціал підприємства: формування та оцінка : [навч. посіб.] / О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк [та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 208 с.

13. Гавва В.Н. Потенціал підприємства: формування та оцінювання : [навч. посіб.] / В.Н. Гавва, Е.А. Божко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 224 с.

14. Економічний словник-довідник / За ред. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.

15. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1994. – 680 с.

16. Кифяк В. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства» / В. Кифяк // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 190–194.

17. Череп А.В. Економічний механізм регулювання розвитку промислового виробництва : [монографія] / А.В. Череп, О.В. Лепьохін, Л.Г. Олейнікова, І.О. Лепьохіна. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 352 с.

18. Сачинська Л.В. Конкурентоспроможність потенціалу підприємства / Л.В. Сачинська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – № 3. – Т. 3. – С. 240–243.

19. Потенціал і розвиток підприємства : [навч.-метод. посіб. для студ. ЗДА спеціальності 6.030504 «Економіка і підприємство» денної і заочної форм навчання] / Р.В. Севастьянов, А.М. Шевчук. – Запоріжжя, 2012. – С. 149.

20. Економічне управління підприємством : [навч. посіб.] / А.М. Колосов, О.В. Коваленко, С.К. Кучеренко, В.Г. Бикова ; за заг. ред. А.М. Колосова. – Старобільськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2015. – с. 49.

УДК 338.242

Сотниченко В.М., к. пед. н., доцент,
завідувач кафедри підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності

Державний університет телекомунікацій (м. Київ)

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Сотниченко В.М. Механізм управління економічною безпекою телекомунікаційного підприємства. У статті висвітлено питання управління системою економічної безпеки підприємства телекомунікаційної галузі. Показано організаційну структуру та принцип дії механізму управління економічною безпекою. Розкрито основні властивості та аспекти його функціонування. Зроблено наголос на впровадженні інновацій у діяльність підприємств телекомунікацій як необхідної умови забезпечення їх економічної безпеки. Розглянуто шляхи розбудови в Україні сучасної інформаційно-комунікаційної галузі.

Ключові слова: економічна безпека, механізм управління, телекомунікаційне підприємство, цифровізація суспільства, системний підхід, інноваційна економіка.

Сотниченко В.Н. Механизм управления экономической безопасностью телекоммуникационного предприятия. В статье освещены вопросы управления системой экономической безопасности предприятия телекоммуникационной отрасли. Показана организационная структура и принцип действия механизма управления экономической безопасностью. Раскрыты основные свойства и аспекты его функционирования. Сделан акцент на внедрении инноваций в деятельность предприятий телекоммуникаций как необходимого условия обеспечения их экономической безопасности. Рассмотрены пути развития в Украине современной информационно-коммуникационной отрасли.

Ключевые слова: экономическая безопасность, механизм управления, телекоммуникационное предприятие, цифровизация общества, системный подход, инновационная экономика.

Sotnychenko V.N. Management mechanism by economic security of telecommunication enterprise.

In the article management questions are lighted up by the system of economic security of enterprise of telecommunication industry. An organizational structure and principle of action of management mechanism are shown by economic security. Basic properties and aspects of his functioning are exposed. An accent is done on introduction of innovations in activity of enterprises of telecommunications as a necessary condition of providing of their economic security. The ways of development are considered in Ukraine of modern of informatively-communication industry.

Keywords: economic security, management mechanism, telecommunication enterprise, digital society, approach of the systems, innovative economy.

Постановка проблеми. За офіційним визнанням державних органів влади Україна відстала у своєму цифровому прориві [1, с. 136–140]. Міжнародний союз електрозв'язку у рейтингу країн за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій зазначав, що 167 країн світу продемонстрували зростання рівня проникнення сучасних технологій, однак Україна втратила ці позиції і посіла 79-е місце. Причин затримки у розвитку більше ніж достатньо. Однією з них є нерівномірність доступу до інформаційно-комунікаційних технологій у регіонах. Це підтверджується і в останніх звітах Національної комісії з розвитку зв'язку та інформатизації України [2, с. 5–8].

По-перше, це ставлення самої держави до стану, завдань, потреб і перспектив розвитку телекомунікації. Наприклад, у державному бюджеті України на 2016 р. передбачено 24 млн. грн. на Ансамбль пісні і танцю і лише 2 млн. – на впровадження загальнодержавної інформаційної системи включно з ліцензіями та обладнанням на розвиток електронних комунікацій у державі [1, с. 21]. Схожа ситуація спостерігається і в бюджеті на 2017 р.

По-друге, що витікає з першого, застаріла система управління, координації, взаємодії, співпраці між суб'єктами господарювання в рамках національної економіки, притому, що більш пріоритетним нині є інтеграція України у світовий цифровий простір.

До недавнього часу практично стояло без зрушень питання про доступ до інфраструктури. Надзвичайно проблематичне питання. Отримати доступ до інфраструктури для оператора надзвичайно важко. Тоді як, наприклад, в Європі немає міністерств житлово-комунального господарства.

Відсутність помітного руху в напрямі розвитку галузі за такого підходу державних органів влади до її найактуальніших потреб зумовлює її суттєве відставання у техніко-технологічному, втрачаються контакти з розвиненими країнами на полі інформаційно-комунікаційної взаємодії. Ми просто технологічно перестаємо розуміти один одного.

Іншим немаловажним фактором загрози економічній безпеці всієї галузі телекомунікації є невідповідність між системою управління галуззю та її структурною організацією. За галузь відповідають 18 різних міністерств і відомств, і жодне з них не відповідає у цілому за галузь. Позитивний досвід

у цьому плані є в сусідній Польщі. Там вже практично три роки працює Міністерство цифровізації Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління станом і процесами у сфері продуктивної діяльності зумовлене необхідністю отримання запланованих і конкретних результатів. Не є винятком й економічна безпека підприємства як стан його перебування у процесі господарської діяльності. Управління передбачає наявність певного механізму, використання якого дасть змогу отримувати оптимальні результати виробничої діяльності, забезпечувати для цього сприятливі умови. Цьому питанню присвячено чимало досліджень.

Наприклад, О.В. Голосов, розглядаючи моделі управління процесами на підприємствах, указує на можливість їх суміщення. Тобто дослідник говорить про управління процесами в комплексі. Із цього логічно можна робити припущення про те, що всі елементи механізму управління різними процесам на підприємствах пов'язані і певною мірою взаємообумовлені.

С.М. Курінов особливу увагу приділяє питанням інноваційного розвитку як більш ефективного шляху забезпечення економічної безпеки телекомунікаційного підприємства. Т.Г. Васильців у монографії робить наголос і більш докладно розглядає механізми зміцнення економічної безпеки підприємства.

В.Є. Глушков розглядає економічну безпеку як категорію динамічну, підтверджуючи цим те, що і механізм управління станом економічної безпеки повинен бути придатним для динамічного реагування на динаміку змін.

Н.І. Гавловська в загальному контексті проблеми економічної безпеки виділяє основні підходи до формування механізму її забезпечення та управління.

Виходячи з визначень економічної безпеки, основними складниками, які здатні уберегти її від деструктивного впливу внутрішнього та зовнішнього середовища, є: фінансовий, інтелектуально-кадровий, техніко-технологічний, політико-правовий, інформаційний, екологічний, ресурсозберігаючий. Зміст та призначення кожного з них є зрозумілим і додаткового пояснення не потребує. Практично всі дослідники проблем економічної безпеки в тому чи іншому варіанті називають їх. Усі названі елементи тією чи іншою мірою мають бути

реалізовані в структурі механізму управління економічною безпекою.

Постановка завдання. Основними цілями статті є:

– розкриття змісту поняття «механізм управління економічною безпекою телекомунікаційного підприємства»;

– визначення місця механізму управління економічною безпекою у структурі підприємства телекомунікаційній галузі;

– розкриття змісту основних аспектів функціонування механізму управління економічною безпекою телекомунікаційного підприємства в сучасних умовах.

Виклад основних результатів. Головним ресурсом на шляху розбудови цифрового простору в Україні є людський потенціал. Інформаційно-комунікаційні технології досягли таких темпів розвитку як за кількісними, так і за якісними характеристиками, що без належної освіти встигнути за цифровим прогресом неможливо. Сучасна людина, крім умінь читати, писати й говорити, повинна ще володіти програмуванням. Якщо перші три навички – мовлення, читання, писання – це інструмент відображення світу, то вміння програмувати – шлях до створення, конструювання нових моделей, адаптованих до потреб людини, суспільства, держави. Отже, реформування системи освіти в процесі розбудови цифрового суспільства – першочергове завдання.

Високі темпи цифровізації суспільства в усіх сферах його життєдіяльності потребують перегляду наявних правил, норм і механізмів врегулювання суб'єкт-об'єктних взаємовідносин на всіх рівнях їх взаємодії. Законодавча база застаріла, особливо її процесуальна частина. Швидкі темпи розвитку та запровадження цифрових технологій електронного врядування в практику повсякденного життя вимагають створення і відповідних систем управління процесами взаємодії цих технологій, координації їх взаємодії.

І нова парадигма освіти, і сучасне законодавство, і електронне врядування в комплексі повинні стати основою для розбудови в Україні сучасної інформаційно-комунікаційної галузі. А це передусім вимагатиме створення механізму забезпечення її економічної безпеки.

Існує багато варіантів визначення поняття «механізм», але якщо узагальнити ці визначення, то вийде, що механізм – це те, що реалізує здатність рухатися, розвиватися, функціонувати. В економічній системі під механізмом розуміється сукупність таких елементів, як організаційна форма і структура управління, спрямовані на досягнення поставлених цілей і задоволення потреб підприємства. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства повинен бути націлений на створення мотивуючого середовища, в якому всі елементи підприємства будуть ефективно виконувати поставлені завдання

[3, с. 151–156]. До базових складників механізму можна віднести: філософію економічної безпеки підприємства; завдання забезпечення економічної безпеки; основні складники економічної безпеки; етапи забезпечення економічної безпеки; інструменти управління.

До переліку інструментів управління, на думку автора, можна віднести економічні, адміністративні, непрямі (допоміжні) інструменти. Головними економічними інструментами є держзамовлення та цільове фінансування. Закони, ліцензії, приписи, інспекції, перевірки – це інструменти адміністративні. Решту можна віднести до інструментів непрямих, або допоміжних: податкові ставки, норми амортизації, пільги, державні мита, відстрочки платежів тощо.

Філософія економічної безпеки підприємства є основою створення механізму, його фундаментом. Філософія економічної безпеки – це сукупність переконань, способу мислення й обов'язків персоналу в рамках вимог економічної безпеки організації.

Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства складається з кількох послідовних етапів, які дають змогу вирішити проблеми захисту економічних інтересів [4, с. 15–19; 5]. На першому етапі важливо визначити роль підприємства серед компанії-конкурентів. На другому – максимально можливі показники для забезпечення економічної безпеки. Після того як ці необхідні показники буде визначено, оцінюється їх відповідність реальним вимогам щодо забезпечення безпеки. На наступному етапі, у разі потреби, робиться необхідна корекція тих показників, які цього потребують. І вже на завершальному етапі проводяться спостереження, тестування, діагностика з тим, щоб виявити як працює механізм у цілому, у чому його слабкі місця, розробляються шляхи усунення виявлених недоліків.

Основною властивістю механізму забезпечення економічної безпеки є стійкість до будь-яких зовнішніх і внутрішніх деструктивних впливів. Це дає змогу виділити завдання забезпечення економічної безпеки: контроль роботи підприємства; знаходження й усунення загроз на ранніх стадіях; боротьба з низьким показником фінансової стійкості; поліпшення структури капіталу; оборотних активів і грошових потоків; усунення причин неплатоспроможності.

Формування механізму економічної безпеки телекомунікаційного підприємства дасть змогу досягти ефективних параметрів функціонування, зберегти виробничий і кадровий потенціал, створити необхідні умови для надійної роботи господарюючого суб'єкта в даний час і в майбутньому.

Забезпечення економічної безпеки в сучасних умовах стає одним із ключових способів і одночасно комплексних напрямів підвищення конкурентоспроможності підприємств. Інтегрована з основними завданнями та інструментарієм стратегічного інно-

ваційного розвитку система забезпечення економічної безпеки підприємств дає змогу створити організаційно-управлінські, економічні, фінансові та інші передумови для забезпечення інноваційного розвитку; забезпечити облік усієї сукупності зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз для підприємств; забезпечити оптимальний розподіл ресурсів (матеріальних, трудових, інформаційних, фінансових) на досягнення цілей стратегічного розвитку; створити дієві механізми адаптації підприємства до проявів загроз та ризиків [6, с. 249–253].

Зростаюча з плином часу невизначеність зовнішнього середовища, кількість ризиків та загроз, що супроводжують діяльність підприємств, вимагають застосування підходів, що дають змогу нівелювати потенційно деструктивний вплив факторів зовнішнього середовища, забезпечити ефективний контроль ризиків із боку внутрішнього середовища. Застосування таких підходів до управління підприємствами повинно бути орієнтоване, насамперед, на забезпечення їх економічної безпеки.

Сучасна економіка представляє собою комплекс галузей, які об'єднують сукупність різних організацій виробничої та невиробничої сфер. Це складна система, яка безперервно розвивається і складається зі значної кількості систем нижчого рангу – підсистем. У контексті даної статті галузь телекомунікацій розглядається у двох аспектах: як підсистема й як надсистема. Такий підхід є більш реалістичним і виправданим із погляду цілісності і взаємообумовленості процесів [7, с. 47–52]. Окрім того, що найбільш важливо відповідно до завдань статті, це дає можливість побачити у цілому і в комплексі механізм управління економічною безпекою підприємств телекомунікаційної галузі.

Розглядаючи телекомунікаційну галузь як систему, треба тримати в полі зору такі властивості системи, як: стійкість, ієрархічність, структурна організованість та взаємозв'язок між її складниками, цілісність системи, здатність до самовідтворення окремих елементів та функцій [1, с. 147–154].

Завданнями застосування системного підходу до дослідження тих чи інших об'єктів, у тому числі галузей, є розроблення способів і прийомів подання цих об'єктів як систем; аналіз структурної організації систем; створення моделей систем різних типів з урахуванням їх характерних властивостей та ознак тощо. Лише системний підхід дає змогу більш повно і цілісно скласти уявлення про галузь, види діяльності, механізми взаємодії між її структурними складниками, про механізм управління економічною безпекою.

У сучасних умовах рівень економічної безпеки телекомунікаційного підприємства залежить від ступеню інноваційності проведених змін на всіх рівнях функціонування організацій даної галузі. Інноваційний розвиток систем, у тому числі телекомунікаційної галузі як підсистеми національної економіки,

дає змогу зняти обмеження, пов'язані з розвитком традиційного способу виробництва, лімітованого досягненням граничних показників продуктивності, швидкості та низки інших важливих параметрів.

Одним із природних способів протистояння застарівання технологій і підвищення рівня економічної безпеки є інноваційний розвиток. Для телекомунікаційної галузі це є магістральним завданням. Від рівня технологічності, продуктивності та динаміки інноваційного розвитку телекомунікаційного підприємства залежить не лише власний рівень економічної безпеки підприємства, а й економічна безпека підприємств інших галузей, які використовують ІТ-інфраструктуру. Відповідно до даних офіційної статистики, в останні роки спостерігається падіння інноваційної активності і, як результат, не досягаються завдання інноваційного розвитку як у цілому по економіці, так і в організаціях галузі телекомунікації [2, с. 101–102]. А зниження інноваційної активності підприємств телекомунікації вимагає перегляду стратегій їх розвитку, у тому числі з орієнтацією на забезпечення економічної безпеки.

Забезпечення безпеки досягається здійсненням єдиної державної політики, заходами соціально-економічного, політичного, військового, правового, інформаційного, спеціального та іншого характеру. Це й є основними аспектами функціональної діяльності механізму управління економічною безпекою.

Основною ознакою розвитку телекомунікаційної галузі є запровадження в економічні процеси на всіх рівнях складних, наукоємних продуктів. Під час розгляду питань економічної безпеки будь-якого підприємства треба передусім оцінювати рівень надійності роботи його ІТ-інфраструктури. Щодо функціонування суб'єктів господарювання на основі власної ІТ-інфраструктури, найбільш доцільним є комплексне визначення економічної безпеки підприємств телекомунікаційної галузі як сукупності внутрішніх і зовнішніх заходів, що розробляються і реалізуються для захисту інтересів телекомунікаційних компаній, які здійснюють регулюючий вплив і активно протидіють загрозам і ризикам, підвищують конкурентоспроможність організацій телекомунікаційної галузі. Із цього випливає, що економічна безпека – це якісний складник розвитку наукового, технічного, економічного, організаційного потенціалу.

Система економічної безпеки організацій телекомунікаційної галузі як елемент стратегії їх розвитку може включати такі структурні елементи, як: науково-методичні засади економічної безпеки; політика і стратегія економічної безпеки; засоби, методи і технології забезпечення економічної безпеки; концепція економічної безпеки; мета формування комплексної системи забезпечення економічної безпеки; завдання функціонування системи забезпечення економічної безпеки; принципи діяльності системи забезпечення економічної безпеки; об'єкти та суб'єкти системи забезпечення економічної без-

пеки; стратегія і тактика реалізації й упровадження системи забезпечення економічної безпеки.

Метою ж функціонування системи економічної безпеки підприємства телекомунікаційної галузі має стати мінімізація та нівелювання внутрішніх і зовнішніх загроз економічного стану підприємства з основних ресурсів: фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних.

Успішність і повнота вирішення цих завдань будуть залежати від того, наскільки ефективно працюватиме механізм управління економічною безпекою телекомунікаційного підприємства.

Висновки. Механізм управління економічною безпекою телекомунікаційного підприємства діє відповідно до завдань підприємства. До основних же завдань функціонування системи економічної безпеки можна віднести: прогнозування можливих загроз; розроблення та реалізацію заходів щодо їх попередження; виявлення та комплексне вивчення можливих загроз економічній безпеці; прийняття рішень та забезпечення умов для реагування на виниклі загрози; вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки та ін.

Таким чином, механізм управління економічною безпекою можна розглядати як багаторівневу структуру, на вершині якої знаходиться процес оцінки рівня економічної безпеки компанії. Виходячи із цього, можна зробити висновок про те, що економічна безпека телекомунікаційних компаній як фактор ефективної реалізації стратегії інноваційного розвитку представляє собою комплекс внутрішніх і зовнішніх заходів, що розробляються і реалізуються для захисту їх інтересів.

Механізм управління економічною безпекою телекомунікаційних компаній формує стан їх захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, забезпечує сталий інноваційний розвиток телекомунікаційних підприємств за рахунок підвищення ефективності основних аспектів їх діяльності: системи управління процесами, персоналом, фінансами, взаємовідносинами з клієнтами та ін. На найближчу перспективу це є актуальним напрямом і завданням діяльності телекомунікаційного підприємства та представляє інтерес для наукових досліджень.

Список літератури:

1. Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України : матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 3 лютого 2016 р. / Ред. кол. : О.І. Данченко (голова), Г.О. Андрощук, О.Г. Старинець [та ін.]. – К. : Парлам.вид-во, 2016. – 256 с.
2. Річний звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2016 рік.
3. Гавловська Н.І. Об'єктивізація базису формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства / Н.І. Гавловська // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 3(35). – С. 151–156.
4. Голосов О.В. Совместимость моделей организационного управления / О.В. Голосов, И.Н. Дрогобыцкий // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2015. – № 1(141). – С. 15–19.
5. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т.Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
6. Куринов С.М. Инновационное развитие как элемент обеспечения экономической безопасности в телекоммуникационных компаниях / С.М. Куринов // Бизнес в законе. – 2015. – № 2. – С. 249–253.
7. Глушков В.С. Економічна безпека підприємства як динамічна категорія / В.С. Глушков, Р.М. Редько // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 4(70). – Т. 2. – С. 47–52.

Тітенко З.М., к. е. н.,
асистент кафедри глобальної економіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України

СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

Тітенко З.М. Система електронного адміністрування податку на додану вартість для сільськогосподарських товаровиробників. У статті виявлено особливості державного регулювання підприємств аграрного сектору через механізми оподаткування. Здійснено аналіз застосування спеціальних режимів оподаткування сільськогосподарських підприємств податком на додану вартість. Визначено проблеми в оподаткуванні виробників аграрної сфери і нові підходи до їх вирішення. Обґрунтовано недоліки податкових новацій у сільському господарстві.

Ключові слова: податок на додану вартість, електронне адміністрування, спеціальні рахунки, Податковий кодекс.

Титенко З.Н. Система электронного администрирования налога на добавленную стоимость для сельскохозяйственных товаропроизводителей. В статье выявлены особенности государственного регулирования предприятий аграрного сектора через механизмы налогообложения. Проведен анализ применения специальных режимов налогообложения сельскохозяйственных предприятий налогом на добавленную стоимость. Определены проблемы в налогообложении производителей аграрной сферы и новые подходы к их решению. Обоснованы недостатки налоговых новаций в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, электронное администрирование, специальные счета, Налоговый кодекс.

Titenko Z.M. Electronic administration of VAT for agricultural producers. In the article peculiarities of state regulation of agrarian sector enterprises through the mechanisms of taxation. The analysis of the use of special tax regimes agricultural enterprises, value added tax. The problems in taxation of the agricultural sector and manufacturers new approaches to their solution. Grounded shortcomings tax innovations in agriculture.

Keywords: value added tax, e-administration, special accounts, the Tax Code.

Постановка проблеми. Створення сприятливих умов адміністрування процесів оподаткування є одним із найважливіших складників досягнення ефективного зростання підприємницької активності в усіх сферах економіки. Усвідомлення платниками податків необхідності своєчасної та повної сплати податків є однією з умов зміцнення економіки держави і добробуту кожної людини.

Створення сприятливого податкового клімату, для платників податків, формування сприятливих умов для добровільної сплати податків, виведення «з тіні» капіталу, набутого незаконним шляхом, та забезпечення прозорості відносин між фіскальними органами та платниками податків є пріоритетними напрямками діяльності фіскальних органів країни.

Система електронного адміністрування ПДВ сприяє вдосконаленню механізму взаємовідносин платників податків із фіскальними органами в частині надходження до державного бюджету податку на додану вартість, що є вагомим передовим кроком в оподаткуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним питанням становлення податкової системи і податкового регулювання при-

ділено достатньо уваги відомими вітчизняними економістами, серед яких: В. Андрущенко, О. Василик, Т. Єфименко, Ю. Іванов, А. Крисоватий, І. Луніна, В. Мельник, П. Мельник, А. Соколовська, Л. Тарангул, В. Федосов, Л. Шабліста, С. Юрій.

Вагомий внесок у вирішення питання оподаткування підприємств аграрного сектору зробили такі дослідники, як П. Гайдучський, О. Гудзь, Д. Дема, П. Лайко, П. Саблук, В. Синчак, Л. Худолій та ін. У статті розглянуто питання пошуку резервів регуляторів підприємств аграрного сектору країни за допомогою податкового механізму.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності системи електронного адміністрування податку на додану вартість, вивчення її основних принципів та функцій, виявлення проблем та шляхів їх подолання у сучасних умовах розвитку держави.

Виклад основних результатів. Передумовою для запровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість були недоліки попередньої системи адміністрування ПДВ, які полягали в такому.

По-перше, попередня система надавала право платнику зменшувати податкові зобов'язання не за

фактом сплати ПДВ до бюджету, а за фактом сплати ПДВ постачальнику, який також має можливість не сплатити ПДВ до бюджету. Таким чином, формується фіктивний кредит із ПДВ через фірми – «податкові ями». Це призводить до недоплати ПДВ до бюджету та розкрадання ПДВ із бюджету. Такі шахрайські схеми будують та підтримують значну частину тіньової економіки.

По-друге, недосконалість податкового та кримінального законодавства поряд із непрозорою судовою системою створюють передумови для корупції, шахрайства та існування інститутів податкових оптимізаторів, боротьба з якими потребує значних ресурсів держави та є недостатньо ефективною. Судові спори тривають роками. За цей час фіктивні підприємства позбуваються усього майна, і в бюджет вже немає чого стягувати.

По-третє, тіньова економіка, «риннок» податкових оптимізаторів створюють умови, за яких податкове навантаження та контроль найбільше перекладаються саме на законслухняних платників, що стримує їх економічне зростання та викликає недовіру до влади.

Для ліквідації «податкових ям» та вирішення зазначених проблем запроваджено системне рішення – систему електронного адміністрування ПДВ, яка об'єднує в собі три електронних складника: Єдиний електронний реєстр податкових накладних, орган, який здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів та в якому автоматично відкривають рахунки всім платникам ПДВ, а також базу даних митниці в частині інформації про імпорт та експорт товарів.

Запровадження такої системи дало змогу:

- унеможливити формування фіктивного кредиту та отримання неправомірного відшкодування ПДВ з бюджету, що слугуватиме підвищенню рівня надходжень ПДВ до бюджету;
- скоротити обсяг тіньової економіки в країні;
- скоротити витрати держави на адміністрування ПДВ;
- підвищити прогнозованість процесу мобілізації податку на додану вартість до державного бюджету;
- знизити адміністративний тиск на бізнес, вплив людського фактору та корупційні прояви,
- зменшити кількість звірок та перевірок та не перевіряти бізнес «по всьому ланцюгу постачань до виробника або імпортера»;
- скоротити критерії для автоматичного бюджетного відшкодування;
- здійснювати бюджетне відшкодування ПДВ експортерам та інвесторам в автоматичному режимі на місяць раніше, ніж зараз, перевіряти право на відшкодування також автоматично;
- скоротити та спростити звітність із ПДВ.

Система електронного адміністрування ПДВ не вносить кардинальних змін до загальних принципів справляння ПДВ, затверджених Кодексом. Норми

Кодексу, які визначають коло платників ПДВ, об'єкт оподаткування, принципи формування податкових зобов'язань та податкового кредиту, залишаються незмінними.

Таким чином, основні правила оподаткування ПДВ (об'єкт, база, платники податку, ставки податку, дата виникнення податкових зобов'язань та податкового кредиту, пільги тощо), до яких привикли платники, було збережено.

Система електронного адміністрування податку на додану вартість передбачає такий механізм дії [2]:

1) автоматичний облік сум сплачених ПДВ у розрізі платників;

2) автоматичне безкоштовне відкриття рахунків платникам;

3) складання усіх податкових накладних в електронному вигляді та їх реєстрація в Єдиному реєстрі податкових накладних;

3) для реєстрації накладних в ЄРПН необхідна наявність у платника сум ПДВ по отриманих ним податкових накладних від контрагентів-постачальників та сум сплачених ним під час імпорту товарів, за їх недостатності – поповнення рахунку коштами у системі електронного адміністрування податку на додану вартість (із власного поточного рахунку);

4) зареєстровані накладні дають право на податковий кредит покупцям;

5) на підставі податкової декларації суми ПДВ:

- або з рахунку у системі електронного адміністрування ПДВ перераховуються до бюджету (або на спецрахунок сільськогосподарського підприємства, що використовує спецрежим ПДВ);
- або відшкодовуються з бюджету на поточний рахунок.

Сільськогосподарські підприємства до 01.01.2017 використовували у системі електронного адміністрування чотири електронних рахунки: основний та додаткові.

Основний електронний рахунок призначається для проведення розрахунків із бюджетом. На основний електронний рахунок сільськогосподарські підприємства перераховують зі свого поточного рахунку кошти в сумах, необхідних для реєстрації податкових накладних по діяльності іншій, аніж сільськогосподарська.

З основного електронного рахунку кошти перераховуються до бюджету у порядку, передбаченому пунктом 200.2 статтею 200 розділу V Кодексу.

Окрім того, з основного електронного рахунку за заявою платника перераховуються:

– до бюджету – суми податкового боргу за несільськогосподарською діяльністю;

– на поточний рахунок платника – кошти, що перевищують суму, яка підлягає перерахуванню до бюджету.

Додаткові електронні рахунки призначені для перерахування коштів на спеціальні рахунки сільськогосподарських підприємств, відкриті в устано-

вах банків і/або органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, за такими балансовими рахунками [3]:

3753 – рахунок з електронного адміністрування податку на додану вартість сільськогосподарських підприємств, що здійснюють операції з постачання сільськогосподарських товарів/послуг (окрім зернових і технічних культур та продукції тваринництва), які обрали спеціальний режим оподаткування;

3754 – рахунок з електронного адміністрування податку на додану вартість сільськогосподарських підприємств, що здійснюють операції з постачання зернових і технічних культур, які обрали спеціальний режим оподаткування;

3755 – рахунок з електронного адміністрування податку на додану вартість сільськогосподарських підприємств, що здійснюють операції з постачання продукції тваринництва, які обрали спеціальний режим оподаткування.

На ці рахунки сільськогосподарським підприємством зараховуються кошти з поточного рахунку в сумі, необхідній для реєстрації податкових накладних, які складаються сільськогосподарським підприємством під час здійснення операцій із постачання сільськогосподарських товарів/послуг у межах спеціального режиму оподаткування.

Кошти, зараховані на додаткові електронні рахунки автоматично протягом операційного дня, що настає за днем, в якому кошти надійшли на такі рахунки, перераховуються Казначейством:

з рахунку 3753:

- 50% – на електронні рахунки платників;
- 50% – на спеціальні рахунки;

з рахунку 3754:

- 85% – на електронні рахунки платників;
- 15% – на спеціальні рахунки;

з рахунку 3755:

- 20% – на електронні рахунки платників;
- 80% – на спеціальні рахунки [1].

Реквізити спеціального рахунку суб'єкт спеціального режиму оподаткування зобов'язаний зазначати в податковій звітності з податку на додану вартість. Перерахування коштів із додаткових електронних рахунків на спеціальний рахунок здійснюється у разі надання достовірної інформації про реквізити такого спеціального рахунка.

У разі анулювання реєстрації платника податку – суб'єкта спеціального режиму оподаткування або виключення платника податку з реєстру суб'єктів спеціального режиму оподаткування сума коштів, перерахована таким платником податку на додаткові електронні рахунки, є недостатньою для перерахування коштів до державного бюджету та на спеціальний рахунок на підставі поданих контролюючому органу податкових декларацій, в яких відображаються результати діяльності в межах спеціального режиму оподаткування, остаточний перерахунок коштів здійснюється таким платником:

до державного бюджету – із власного поточного рахунку на електронний рахунок;

на спеціальний рахунок – із власного поточного рахунку на спеціальний рахунок.

Висновки. Сільськогосподарські підприємства ПДВ до бюджету не сплачують, а використовують його для власних потреб. Такі підприємства в системі електронного адміністрування ПДВ мають додаткові рахунки.

На додаткові рахунки зараховується податок на додану вартість, який повертається сільськогосподарським підприємствам у той же день. Але на суму такого податку підприємства можуть реєструвати податкові накладні.

Завдяки системі електронного адміністрування діяльність суб'єктів господарювання та органів державної фіскальної служби органів стає ще більш прозорою, наближеною та підконтрольною громадянському суспільству, що є необхідним складником правової держави.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями).
2. Закон України від 7 жовтня 2014 р. № 1690-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення оподаткування інвестиційної діяльності».
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 569 «Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість».

Шуміло О.С., к.е.н., доцент,
доцент кафедри «Фінанси та кредит»
Харківський національний університет будівництва та архітектури
Савченко К.В., студентка
Харківський національний університет будівництва та архітектури

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЙ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА» І «ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА»

Шуміло О.С., Савченко К.В. Взаємозв'язок категорій «фінансова безпека» і «фінансова стійкість підприємства». У статті досліджено сутність понять «фінансова безпека» і «фінансова стійкість підприємства», проведено критичний аналіз визначень науковців. Визначені спільні та відмінні риси зазначених категорій, досліджено взаємозв'язок між ними та вплив його на фінансову діяльність підприємства. Фінансову стійкість розглянуто як передумову фінансової безпеки, так і її результат, що може бути як їх спільною рисою досліджуваних понять, так і потребувати окремого вивчення цих категорій.

Ключові слова: фінансова безпека, підприємство, фінансова стійкість, фінансова діяльність.

Шумило О.С., Савченко К.В. Взаимосвязь категорий «финансовая безопасность» и «финансовая устойчивость предприятия». В статье исследована сущность понятий «финансовая безопасность» и «финансовая устойчивость предприятия», проведен критический анализ определений ученых. Определены общие и отличительные черты указанных категорий, исследована взаимосвязь между ними и влияние ее на финансовую деятельность предприятия. Финансовая устойчивость рассматривается как предпосылка финансовой безопасности, так и ее результат, который может быть как общей чертой исследуемых понятий, так и требовать отдельного изучения этих категорий.

Ключевые слова: финансовая безопасность, предприятие, финансовая устойчивость, финансовая деятельность.

Shumilo O.S., Savchenko K.V. Interrelation of categories “financial security of enterprise” and “financial sustainability of enterprise”. The article considers the essence of concepts “financial security of enterprise” and “financial sustainability of enterprise”, makes a critical analysis of definitions of scholars. There are determined common and distinctive features of the mentioned categories and studied an interrelation between them and its influence on financial activities of an enterprise. Financial sustainability is considered as a prerequisite for financial security as well as its result that can be both common feature of the studied terms and needs an individual study of these categories.

Key words: financial security, enterprise, financial sustainability, financial activity.

Вступ. Ефективне функціонування підприємства у сучасних трансформаційних умовах господарювання обумовлюється станом їх фінансів. Одними із найголовніших характеристик фінансового стану підприємства є фінансова безпека і фінансова стійкість підприємства. Враховуючи їх вплив на фінансовий стан підприємства, для забезпечення стабільного функціонування підприємства у поточному періоді та розвитку в майбутньому, зазначенні категорії потребують поглибленого аналізу.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретичні та практичні аспекти фінансової безпеки і фінансової стійкості підприємств досліджувались багатьма науковцями, серед них: Бланк І. А [9], Горячева К. С. [3], Кавчак І. Р. [1], Мамонтова Н. А. [8], Тридід О. М. [7], Сметанюк О. А. [13] та ін. Але не зважаючи на велику кількість досліджень, значна частина питань потребують подальшого дослідження, серед них недостатньо висвітлено питання

взаємозв'язку цих категорій. Поглиблене дослідження цих категорій надасть змогу суб'єктам господарювання підвищити рівень фінансової діяльності підприємства, що у свою чергу забезпечить підприємству стійке функціонування на ринку та можливість протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Мета статті – провести аналіз визначень науковців «фінансова безпека підприємства» і «фінансова стійкість підприємства» визначити спільні та відмінні риси, дослідити взаємозв'язок між ними та зазначити його вплив на діяльність підприємства.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека і фінансова стійкість пов'язані між собою, як характеристики фінансового стану підприємства. Між цими категоріями існує значний зв'язок, але вважаємо, що вони різняться у розумінні їх суті. Тому пропонуємо проаналізувати визначення науковців щодо зазначених категорій та виділити як

спільні особливості, так і особливості що відрізняють одну від одної.

Фінансову безпеку розглядають і як складову частину економічної безпеки, і як самостійний об'єкт управління. Існування різних підходів до визначення сутності фінансової безпеки підприємства значною мірою пояснюється багатоаспектністю аналізованого поняття, а тому для з'ясування змісту доцільно розглянути основні його характеристики [1]. Так І.О. Бланк визначає фінансову безпеку підприємства як кількісно і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, який забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенціальних загроз внутрішнього і зовнішнього характеру, параметри якого визначаються на основі

фінансової філософії і створюють необхідні передумови для фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді. В.В. Шелест розуміє під фінансовою безпекою такий фінансовий стан, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх впливів, дозволяє забезпечити ефективну діяльність підприємства за рахунок оптимального залучення майна, переданого установниками в управління в довгостроковому періоді [2]. Горячева К.С. розглядає фінансову безпеку як фінансовий стан підприємства, який характеризується по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати

Таблиця 1

Визначення поняття «фінансова безпека підприємства»

Автори	Визначення	Особливості визначення
Бланк І.О. [9]	«Кількісно і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, який забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенціальних загроз внутрішнього і зовнішнього характеру, параметри якого визначаються на основі фінансової філософії і створюють необхідні передумови для фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді»	Рівень фінансового стану, який кількісно і якісно детермінований
Шелест В.В. [4]	Фінансовий стан, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх впливів, дозволяє забезпечити ефективну діяльність підприємства за рахунок оптимального залучення майна, переданого установниками в управління в довгостроковому періоді	Збалансований та стійкий стан до загроз
Горячева К.С. [3]	Фінансовий стан підприємства, який характеризується по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи	Збалансований та стійкий стан до загроз, здатність забезпечувати власні фінансові інтереси
Папехін Р.С. [4]	Фінансова безпека – визначає певний стан фінансової стабільності, в якому повинно знаходитись підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується можливістю підприємства протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам	Стан фінансової стабільності
Приказюк О.В. [5]	Фінансовий стан, який характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та сталий розвиток всієї фінансової системи	Стійкий стан до загроз та здатність реалізовувати фінансові інтереси
Кім Ю.Г. [6]	Стан фінансових ресурсів, за яких забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність підприємства, захист його фінансових інтересів та здатність зберігати свою ліквідність, платоспроможність і фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз	Стан фінансових ресурсів за яких забезпечується прибуткова діяльність

Джерело: розроблено автором на основі [3; 4; 5; 6; 9]

реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи [3]. Р.С. Папехін стверджує, що фінансова безпека – це певний стан фінансової стабільності, в якому повинно знаходитись підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується можливістю підприємства протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам [4]. Як фінансовий стан, що характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та сталий розвиток всієї фінансової системи розглядає фінансову безпеку Приказюк О.В. [5]. Кім Ю.Г. визначає фінансову безпеку як стан фінансових ресурсів, за яких забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність підприємства, захист його фінансових інтересів та здатність зберігати свою ліквідність, платоспроможність і фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз [6]. Результати дослідження суті поняття «фінансова безпека підприємства» узагальнено в табл. 1.

Досліджуючи суть поняття «фінансова безпека підприємства» слід зазначити, що існує неоднозначність під час визначення суті. Так фінансова безпека визначається як збалансований, стійкий стан до зовнішніх та внутрішніх загроз підприємства, як здатність реалізовувати власні фінансові інтереси,

забезпечувати прибутковість підприємства та сталий його розвиток.

Результатом забезпечення фінансової безпеки підприємств є фінансова стійкість, але можна стверджувати, що вона є також її передумовою, це пояснює взаємозв'язок цих категорій, і потребує їх розмежування під час дослідження.

Дослідимо сутність поняття «фінансова стійкість підприємства». Фінансова стійкість підприємства – це комплексна багатофакторна категорія, що відображає відтворювальний процес і перебуває під впливом різноманітних фінансово-економічних процесів. Дана категорія характеризує економічні відносини, через які відбувається соціально-економічний розвиток підприємства. Комплексність категорії фінансової стійкості суб'єктів господарювання полягає у відображенні в ній рівня фінансового стану та фінансових результатів підприємства, його здатності виконувати свої зобов'язання та забезпечувати подальший розвиток при збереженні кредитоспроможності і відносній незалежності від змін внутрішніх та зовнішніх чинників [7]. Мамонтова Н.А. визначає фінансову стійкість підприємства як економічний стан підприємства, за якого забезпечується стабільна фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективне управління фінансовими ресурсами, безперервний процес виробни-

Таблиця 2

Визначення поняття «фінансова стійкість підприємства»

Автори	Визначення	Особливості визначення
Мамонтова Н.А. [8]	Економічний стан підприємства, за якого забезпечується стабільна фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективне управління фінансовими ресурсами, безперервний процес виробництва і реалізації продукції, розширення та оновлення виробництва	Стан, що забезпечує стабільну фінансову діяльність підприємства
Бланк А.І. [9]	Характеристика стабільного фінансового стану підприємства, що забезпечується високою часткою власного капіталу в загальній сумі використовуваних фінансових ресурсів	Стабільний фінансовий стан
Стоянова О.С. [10]	Фінансова стійкість передбачає збіг чотирьох сприятливих характеристик: платоспроможності, ліквідності балансу, кредитоспроможності, високої рентабельності	Сукупність характеристик: платоспроможності, ліквідності, кредитоспроможності, високої рентабельності
Крамаренко Г.О. [11]	Під фінансовою стійкістю слід розуміти його платоспроможність у часі з дотриманням умови фінансової рівноваги між власними і позиковими коштами, тобто це таке співвідношення власних і позикових коштів підприємства, коли за рахунок власних коштів повністю погашаються колишні і нові борги	Як платоспроможність у часі із фінансовою рівновагою власних і позикових коштів
Савицька Г.В. [12]	Фінансова стійкість – це здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику	Здатність суб'єкта до розвитку.

Джерело: розроблено автором на основі [8-12]

цтва і реалізації продукції, розширення та оновлення виробництва [8]. За визначенням Бланка І.А., фінансова стійкість – характеристика стабільного фінансового стану підприємства, що забезпечується високою часткою власного капіталу в загальній сумі використовуваних фінансових ресурсів [9]. За визначенням О.С. Стоянова фінансова стійкість передбачає збіг чотирьох сприятливих характеристик: платоспроможності, ліквідності балансу, кредитоспроможності, високої рентабельності [10]. Крамаренко Г.О. вважає, що під фінансовою стійкістю слід розуміти його платоспроможність у часі з дотриманням умови фінансової рівноваги між власними і позиковими коштами, тобто це таке співвідношення власних і позикових коштів підприємства, коли за рахунок власних коштів повністю погашаються колишні і нові борги [11]. У розумінні Савицької Г.В. фінансова стійкість – це здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику [12]. Аналіз визначень науковців суті поняття «фінансова стійкість підприємства» відображено в табл. 2.

Аналізуючи визначення науковців щодо суті поняття «фінансова стійкість підприємства», зазначимо, що фінансову стійкість підприємства розуміють як стабільний фінансовий стан підприємства, як сукупність характеристик платоспроможності, ліквідності, стійкого функціонування та розвитку.

Фінансова безпека є системою кількісних та якісних параметрів фінансового стану підприємства, які комплексно відображають рівень його фінансової захищеності [14]. Отже, фінансову стійкість підприємства можна розглядати як одну із характеристик фінансової безпеки, що визначає ефективність фінансового управління підприємством.

У дослідженні вже зазначалось, що між зазначеними науковими поняттями існує взаємозв'язок, фінансова стійкість підприємства з однієї сторони, є передумовою фінансової безпеки підприємства, а з іншого боку вона може виступати у ролі результату, який забезпечує фінансова безпека підприємства. Якщо дослідити ознаки фінансової

стійкості та фінансової безпеки, то частина із них є спільними як для фінансової стійкості та і для фінансової безпеки. Так наприклад, такі ознаки як: збалансованість фінансів, достатня ліквідність активів; фінансова незалежність підприємства; попередження банкрутства; здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватись у трансформаційних умовах тощо, є ознаками фінансової стійкості підприємства, її результатом, але водночас вони можуть обумовлювати забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Основною проблемою для будь якого підприємства у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі є створення фінансово стійкого стану, який би дав змогу стабільно розвиватися даному суб'єкту господарювання, а також підтримував би збалансованість між складовими його діяльності, зокрема таких як обсяги дебіторської і кредиторської заборгованостей, вхідні та вихідні грошові потоки та ін. Звідси, головним критерієм фінансової безпеки підприємства є фінансова рівновага, що в загальному вигляді визначається збалансованістю фінансових активів та позикового капіталу [13].

Так стійкість фінансової системи підприємства характеризує міцність і надійність її складових, усіх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спроможність стримувати внутрішні і зовнішні «навантаження». Чим стійкішою буде фінансова система підприємства, тим життєздатнішою буде його фінансова діяльність, тим вищим буде рівень його фінансової безпеки. Порушення пропозицій і зв'язків у фінансовій системі підприємства веде до її дестабілізації, є серйозним сигналом переходу фінансової системи від безпечного стану до небезпечного [14].

Висновки. Фінансова безпека та фінансова стійкість підприємства є важливими характеристиками всієї фінансової системи підприємства. Ці категорії доцільно розглядати у взаємозв'язку. Загальними характеристиками фінансової безпеки та фінансової стійкості є забезпечення стабільного фінансового стану підприємства. Також слід зазначити, що фінансова стійкість виступає як передумовою фінансової безпеки, так і її результатом, що може бути як їх спільною рисою, так і потребувати окремого вивчення цих категорій.

Список літератури:

1. Кавчак І.Р. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової безпеки підприємства / Кавчак І.Р. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www/repository.edu.ua>
2. Шелест В.В. Управління фінансовою безпекою довірчого товариства / В.В. Шелест // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3. – С. 181–184.
3. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / К.С. Горячева. – К.: Київський національний університет технологій та дизайну, 2006. – 20 с.
4. Папехін Р.С. Індикатори фінансової безпеки підприємства / Р.С. Папехін. – Волгоград: Волгоградское научне видавництво, 2007. – 16 с.
5. Приказюк О.В. Прибуток у формуванні фінансової безпеки аграрного підприємства: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.В. Приказюк. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка – 2009. – 20 с.

6. Кім Ю.Г. Управління системою фінансової безпеки підприємства: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Ю.Г. Кім. – К. : Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права» «Крок», 2009. – 21 с.
7. Тридід О.М. Багатокритеріальна класифікаційна система факторів динаміки фінансової стійкості підприємства / О.М. Тридід, К.В. Орехова. – Х., 2005. – 36 с.
8. Мамонтова Н.А. Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення (на прикладі підприємств харчової промисловості) Автореферат дис. к.е.н. / Інститут економічного прогнозування НАН України – К : Науковий світ, 2001. – 17 с.
9. Бланк И.А. Управление формированием капитала / учебный курс / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2002. – 512 с.
10. Стоянова О.С. Финансы и кредит : учебный курс / О.С. Стоянова. – К. : Эльнга-Н ; Ника-Центр, 2008. – 448 с.
11. Крамаренко Г.О. Фінансовий аналіз і планування / Г.О. Крамаренко. – Дніпропетровськ : Вид. ДАУБП, 2011. – 224 с.
12. Савицька Г.В. Экономический анализ : учебник / Г.В. Савицкая. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 647 с.
13. Сметанюк О.А. Фінансова стійкість в системі фінансової безпеки підприємства. / О.А. Сметанюк, С.О. Кругляк / Економічний простір. – №85. –2014. – С. 187-196.
14. Петренко Л.М. Взаємозв'язок фінансової безпеки та фінансової стійкості підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/ir.kneu.edu.ua>.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.1:316.334.55

Бойко В.В., к. е. н., доцент,
докторант відділу безпеки реального сектору економіки
Національний інститут стратегічних досліджень

АНАЛІЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Бойко В.В. Аналізування соціально-екологічної сфери забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій. У статті обґрунтовано важливість соціально-екологічної сфери в забезпеченні економічної безпеки розвитку сільських територій. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку соціально-екологічної сфери сільських територій. Визначено її основні недоліки. Ідентифіковано причини загострення екологічних дисбалансів на сільських територіях. Запропоновано стратегічні пріоритети подолання стагнації соціально-екологічної сфери економічної безпеки розвитку сільських територій.

Ключові слова: сільські території, економічна безпека, соціально-екологічна сфера, загрози, розвиток.

Бойко В.В. Анализ социально-экологической сферы обеспечения экономической безопасности развития сельских территорий. В статье обоснована важность социально-экологической сферы в обеспечении экономической безопасности развития сельских территорий. Проанализированы современные тенденции развития социально-экологической сферы сельских территорий. Определены ее основные недостатки. Идентифицированы причины обострения экологических дисбалансов на сельских территориях. Предложены стратегические приоритеты преодоления стагнации социально-экологической сферы экономической безопасности развития сельских территорий.

Ключевые слова: сельские территории, экономическая безопасность, социально-экологическая сфера, угрозы, развитие.

Boiko V.V. Analysis of social and environmental spheres of provide of economic security development of rural areas. In the article the importance of social and environmental sector in ensuring economic security of rural development. Analyzed current trends in social and economic spheres of rural areas. Defined its main drawbacks. Identified the causes of worsening environmental imbalances in rural areas. Strategic priorities to overcome the stagnation of social and environmental areas of economic security of rural development proposed.

Keywords: rural areas, economic security, social and environmental spheres, threats, development.

Постановка проблеми. Розвиток безпечових процесів на сільських територіях визначається не лише суто економічними, але й соціальними та екологічними чинниками. Соціально-екологічна сфера впливає на формування мотиваційних механізмів і стимулів у населення до проживання в сільській місцевості, забезпечує реалізацію функції відтворення ресурсних фондів системи економічної безпеки, є інструментом покращення людського капіталу, фундаментальним базисом збереження історичної спадщини, звичаїв, обрядів і традицій українського народу, становлення процесів сталого розвитку сільських територій. З огляду на це, соціально-екологічна сфера відіграє стратегічно важливу роль у забезпеченні економічної безпеки розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення економічної безпеки стали об'єктами наукових досліджень таких учених, як І. Білько [12], Г. Пастернак-Таранушенко [8], В. Предборський [10], Т. Поснова [9], А. Сухоруков [11], В. Шлемко [12], Н. Юрків [13] та ін. Науковцями опрацьовано теоретико-прикладні аспекти забезпечення економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях управління, структуровано складники системи економічної безпеки держави, ідентифіковано соціальні механізми забезпечення економічної безпеки, обґрунтовано стратегічні напрями зміцнення економічної безпеки та детінізації економіки.

Незважаючи на наявність численних науково-практичних розробок, ще недостатньо опрацьованими залишаються питання оцінювання параметрів

соціально-екологічної сфери забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій.

Постановка завдання. У процесі виконання дослідження було поставлено завдання здійснити системне аналізування соціально-екологічної сфери забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій.

Виклад основних результатів. Функціональні параметри соціально-екологічної сфери сільських територій мають бути ресурсоспроможними компенсувати втрати задоволення базисних потреб сільського населення внаслідок суспільної несправедливості, що зумовлена наявними диспропорціями просторово-регіонального розвитку та диференціальними відмінностями сільських та урбанізованих територій. Водночас результати аналізування розвиненості мережі дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів на сільських територіях України дають змогу констатувати незадовільний стан освітньої сфери (табл. 1). Попри зростання в 2015 році порівняно з 2011 р. кількості місць у дошкільних навчальних закладах на 9,9% катастрофічною залишається проблема, пов'язана з їх надмірним завантаженням. Так, у 2015 р. частка дошкільних навчальних закладів, в яких кількість

дітей перевищувала кількість наявних місць, становила 41,2%. При цьому лише в 27 таких закладах у сільській місцевості були початкові групи, що адаптовані для дітей з особливими потребами. Протягом досліджуваного періоду на сільських територіях спостерігалось скорочення на 7,1% кількості загальноосвітніх початкових закладів.

Слід відзначити, що таке скорочення зумовлено об'єктивним закриттям малокомплектних шкіл, в яких не лише нижчою є якість надання освітніх послуг, але й вищими є бюджетні витрати в розрахунку на одного учня порівняно з повнокомплектними школами, адже більше 60% сільських учнів навчаються у класах із чисельністю менше 15 учнів, із них 33,5% – у класах, в яких менше 10 учнів. Зазвичай у таких школах один учитель викладає більше трьох предметів, що апіорі унеможливує надання якісних освітніх послуг. Поряд із цим лише 52,6% становить частка загальноосвітніх шкіл I–III ступенів, що вимагає організації системного підвозу сільських учнів до безпосередніх місць навчання. Нерозвинутою є інфраструктура загальноосвітніх навчальних закладів на сільських територіях. Так, у 2015 р. лише 20,0% сільських шкіл мали інтерактивні комплекси, 67,7% – фізкультурну залу, а 19,1%

Таблиця 1

Характеристика мережі дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів на сільських територіях України в 2011–2015 рр.

Показники	Роки					2015 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	
Дошкільні навчальні заклади, тис. од.	9,0	9,2	9,4	9,3	9,1	101,1
у них місць, тис.	303	315	330	329	333	109,9
у т. ч. дошкільні навчальні заклади, які мають санаторні групи, од.	15	9	7	6	6	40,0
дошкільні навчальні заклади, які мають групи спеціального призначення, од.	35	32	34	27	27	77,1
Частка дошкільних навчальних закладів, в яких кількість дітей перевищує кількість місць, %	42,7	45,4	44,2	44,0	41,2	-1,5
Загальноосвітні навчальні заклади, тис. од.	12,6	12,5	12,1	12,0	11,7	92,9
Частка загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів, %	51,7	52,1	53,0	52,1	52,6	0,9
Частка будівель загальноосвітніх навчальних закладів, що потребують капітального ремонту, %	5,0	4,1	4,2	4,2	3,8	-1,2
Будівлі загальноосвітніх навчальних закладів, що перебувають в аварійному стані, од.	158	133	125	89	116	73,4
Частка загальноосвітніх навчальних закладів, що мають (%):						
підключення до мережі Інтернет	57,4	68,3	75,1	76,7	80,9	23,5
інтерактивні комплекси	15,9	16,5	19,5	19,1	20,0	4,1
фізкультурну залу	68,2	68,8	69,2	67,2	67,7	-0,5
водогін	82,2	86,6	89,2	87,5	88,7	6,5
Забезпеченість підручниками в розрахунку на одного учня, шт.	27	28	27	26	26	96,3

Джерело: розраховано на основі [2; 3]

не були підключені до мережі Інтернет. Безперечно, така ситуація посилює ризики економічної безпеки на сільських територіях в освітній сфері та не може позитивно впливати на процеси її забезпечення. Незадовільними є окремі характеристики мережі закладів культури, мистецтва, фізкультури та спорту на сільських територіях України в 2011–2015 рр. (табл. 2).

Як можемо спостерігати, припинили функціонувати 2 тис. бібліотек, а кількість їх читачів скоротилася на 13,2%. Катастрофічним є скорочення демонстраторів фільмів у сільській місцевості та

глядачів на сеансах перегляду фільмів – на 58,4% і 77,0% відповідно. На сільських територіях у 2015 р. функціонувало 84 музеї, частка в загальній структурі музейного фонду яких становила лише 4,0%. Попри мізерну кількість шкіл естетичного виховання в сільській місцевості (255 од.) їх кількість скоротилася на 11,1%, що не дає можливості охопити всіх бажаючих учнів навчатися, чисельність яких у 2015 р. становила лише 33,5 тис. осіб. Тенденцією до згорання відзначається занедбана мережа об'єктів спортивних споруд на сільських територіях України.

Таблиця 2

Характеристика мережі закладів культури, мистецтва, фізкультури та спорту на сільських територіях України в 2011–2015 рр.

Показники	Роки					2015 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	
Кількість бібліотек, тис. од.	14,7	14,7	14,6	13,5	13,7	93,2
Кількість бібліотек у розрахунку на 100 тис. осіб, од.	103	104	104	102	104	101,0
Кількість читачів у бібліотеках, тис. осіб	6890	6733	6614	5985	5980	86,8
Кількість клубних закладів, тис. од.	16,4	16,4	16,4	15,3	15,6	95,1
Кількість клубних закладів у розрахунку на 100 тис. осіб, од.	115	116	116	115	118	102,6
Демонстратори фільмів, од.	1626	1185	997	782	676	41,6
Кількість демонстраторів фільмів у розрахунку на 100 тис. осіб, од.	11	8	7	6	5	45,5
Кількість глядачів на сеансах демонстраторів фільмів, тис.	376	286	226	141	124	33,0
Кількість музеїв, од.	76	77	83	80	84	110,5
Кількість предметів основного музейного фонду, тис. од.	394	402	426	432	452	114,7
їхня частка в загальній структурі основного музейного фонду України, %	3,2	3,2	3,4	4,0	4,0	0,8
Кількість шкіл естетичного виховання, од.	287	279	266	247	255	88,9
Кількість учнів у школах естетичного виховання, тис.	33,6	33,1	32,6	31,1	31,5	93,8
Стадіони з трибунами на 1 500 місць і більше, од.	266	264	263	227	225	84,6
Площинні спортивні споруди, тис. од.	34,5	34,3	34,5	32,7	32,7	94,8
Плавальні басейни, од.	43	41	44	40	40	93,0

Джерело: розраховано на основі [4]

Таблиця 3

Характеристика мережі лікувально-профілактичних закладів на сільських територіях України в 2011–2015 рр.

Показники	Роки					2015 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	
Кількість лікарняних закладів, од.	333	268	114	104	74	22,2
у них ліжок, од.	7586	6486	3832	3385	3128	41,2
у т. ч. дільничні лікарні, од.	301	238	88	60	49	16,3
Кількість самостійних лікарських амбулаторій та поліклінік, од.	2956	2988	911	591	525	17,7
на них припадає сільських населених пунктів, од.	10	10	31	48	54	у 5,4 р. більше
Кількість фельдшерсько-акушерських пунктів, од.	12,5	11,6	14,2	13,3	13,2	105,6
на них припадає сільських населених пунктів, од.	2	3	2	2	2	100,0

Джерело: розраховано на основі [5]

Катастрофічною є ситуація в медичній сфері сільських територій (табл. 3). Сільське населення фактично позбавлене можливості отримання якісних медичних послуг у сільській місцевості, що є

базовими та гарантуються статтею 24 Конституції України, яка унеможливує надання будь-яких привілеїв чи обмежень за ознакою місця проживання [6].

Таблиця 4

Характеристика екологічної сфери розвитку сільських територій України в 2011–2015 рр.

Показники	Роки					2015 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	
Викиди забруднюючих речовин у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення сільського, лісового та рибного господарства, тис. т	74,7	82,0	89,8	77,0	77,7	104,0
їхня частка в загальній структурі викидів, %	1,7	1,9	2,1	2,4	2,7	1,0
Викиди діоксиду вуглецю в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення сільського, лісового та рибного господарства, тис. т	824,6	918,6	974,1	775,9	1110,4	137,7
їхня частка в загальній структурі викидів, %	0,4	0,5	0,5	0,5	0,8	0,4
Забір прісної води підприємствами сільського господарства, млн. м ³	5869	5673	5087	3932	2989	51,0
Частка забору прісної води підприємствами сільського господарства, %	42,9	62,7	39,4	36,1	32,8	-10,1
Використано свіжої води на потреби зрошення, млн. м ³	1638	1759	1770	1218	1237	75,5
Скинуто у поверхневі водні об'єкти забруднених зворотних вод, млн. м ³	1612	1521	1717	923	875	54,3
Площа меліоративних земель, тис. га	5485	5477	5475	5476	5476	99,8
Площа вапнування ґрунтів, тис. га	78,3	105,3	97,8	97,2	88,1	112,5
Внесено вапняного борошна та інших вапнякових матеріалів у розрахунку на 1 га, т	4,3	4,1	5,0	4,3	5,2	120,1
Площа гіпсування ґрунтів, тис. га	7,2	6,3	6,2	6,7	7,1	98,6
Внесено гіпсу та інших гіпсовмісних порід у розрахунку на 1 га, т	2,8	3,8	3,6	3,6	2,3	82,1
Відходи від сільського, лісового та рибного господарства, млн. т	12,4	10,2	10,3	8,5	8,7	70,2
Площа загибелі лісових деревостанів, тис. га	16,4	20,2	16,4	17,6	27,8	169,5
Частка загибелі лісових деревостанів від лісових пожеж, %	5,5	14,4	1,7	13,0	30,8	25,3

Джерело: розраховано на основі [1]

Таблиця 5

Розподіл адміністративних областей України за часткою земельних ділянок сільських домогосподарств із хорошою оцінкою якості, 2015 р.

Частка земельних ділянок із хорошою оцінкою якості, %		Кількість областей у групі, од.	Адміністративна область
групи областей	у середньому в групі		
I – до 20,0	14,3	7	Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Миколаївська, Херсонська, Чернівецька
II – 20,1-30,0	24,5	10	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Одеська, Рівненська Сумська, Тернопільська, Харківська, Чернігівська
III – 30,1 і більше	35,3	7	Вінницька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська
Разом і в середньому	25,7	24	x

Джерело: розраховано на основі [7, с. 26]

У 2011–2015 рр. припинили своє функціонування 259 лікарняних закладів, що у відсотковому співвідношенні становить 77,8%. Водночас у 5,4 рази зросла завантаженість лікарських амбулаторій та поліклінік сільськими населеними пунктами. При цьому в 15 180 селах відсутні фельдшерсько-акушерські пункти. Безперечно, незадовільна система охорони здоров'я в сільській місцевості унеможливує ефективне відтворення сільського населення, знижує очікувану тривалість його життя, погіршує якість трудового потенціалу, що в сукупності посилює демографічні ризики економічної безпеки розвитку сільських територій.

Відсутність якісних медичних послуг на сільських територіях зумовлює вищий рівень смертності серед сільського населення порівняно з міським, що руйнує міф стосовно більшої тривалості життя людей, які проживають на сільських територіях. Так, у 2015 р. в розрахунку на 10 тис. осіб показник смертності серед міського населення становив 121 особу, тоді як серед сільського – 179 осіб.

Посилення антропогенного навантаження на екосистему сільських територій загострює екологічні дисбаланси економічної безпеки розвитку останніх (табл. 4). Попри те, що частка викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення сільського, лісового та рибного господарства є незначною, все ж протягом досліджуваного періоду вона зросла до 2,7%, також на 37,7% збільшилися викиди діоксиду вуглецю. Скорочення обсягів забору прісної води підприємствами сільського господарства на 49,0% значною мірою зумовлене перекриттям у 2014 р. Північнокримського каналу, що забезпечував 85,0% потреб прісної води півострова. Незважаючи на це, сільське господарство здійснює суттєве навантаження на водні екосистеми, частка підприємств якого в загальній структурі забору прісної води в 2015 р. становила 32,8%. Мізерними є обсяги заходів, спрямованих на покращення природної родючості ґрунту.

Посилення антропогенного навантаження погіршує якісні властивості сільськогосподарських угідь, що є одними з визначальних у формуванні ресурсних передумов забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій, адже від них залежать ефективність функціонування господарських комплексів, перспективи нарощення їх виробничого потенціалу, рівень товарності та можливості диверсифікації господарської діяльності в сільській місцевості. Слід відзначити, що члени сільських домогосподарств (у 2015 р. в Україні налічувалося 4,7 млн. сільських домогосподарств) доволі критично оцінюють якість земельних ділянок, які знаходяться в їхньому користуванні (табл. 5). Так, у 2015 р. у семи областях України частка земельних ділянок із хорошою оцінкою якості не перевищувала 20,0% від їх загальної кількості. При цьому найбільша частка земельних діля-

нок із поганою оцінкою якості була в Рівненській (9,6%), Чернігівській (6,7%), Херсонській (6,2%) і Донецькій (5,1%) областях.

Для визначення причин загострення екологічних дисбалансів на сільських територіях України в ході дослідження було проведено експертне опитування (рис. 1). Під час формування аудиторії експертів було здійснено орієнтацію на такі три цільові групи, кожна чисельністю 15 осіб: 1) представники органів державної влади у сфері аграрної політики, розвитку сільських територій та економічної безпеки; 2) керівники суб'єктів господарювання в аграрній сфері; 3) представники наукової спільноти, громадських і неурядових організацій. Дотримання такого підходу дало змогу сформуванню компетентне збалансоване експертне середовище загальною чисельністю 45 осіб.

Рис. 1. Розподіл думок експертів щодо причин загострення екологічних дисбалансів на сільських територіях

Джерело: складено за результатами експертного опитування

За результатами опитування встановлено, що ключовими причинами загострення екологічних дисбалансів у сільській місцевості є використання застарілих ресурсно-затратних технологій господарювання, а також відсутність ефективних механізмів контролю та покарання за недотримання встановлених норм екологічного законодавства. Такий розподіл думок експертів посилює доцільність активізації інноваційної модернізації господарських комплексів сільських територій та вдосконалення державної політики забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій у сфері природоохоронної діяльності.

Висновки. Комплексне аналізування соціально-екологічної сфери забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій дало змогу визначити наявність стагнаційних і депресивних процесів. Це не лише ускладнює використання переваг природно-ресурсного потенціалу сільських територій, але й перешкоджає формуванню ресурсного інструментарію системи забезпечення економічної безпеки їх розвитку. З огляду на це, доцільним є досягнення таких стратегічних пріоритетів подолання стагнації соціально-екологічної сфери забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій: (1) посилення соціальної спрямованості суб'єктів господарювання в сільській місцевості.

вості та вироблення механізмів залучення їх коштів у розбудову об'єктів інфраструктури; (2) реалізація програм державно-приватного партнерства покращення інфраструктурного забезпечення сільських територій та дотримання засад раціонального природокористування; (3) вдосконалення моніторингових механізмів дотримання норм екологічного законодавства та посилення санкцій за його порушення; (4) формування соціально-психологічних стимулів і мотиваційних механізмів у сільського населення

до підвищення рівня відповідального споживання ресурсів природних екосистем сільських територій; (5) цільова переорієнтація системи економічної безпеки на задоволення базових потреб сільського населення та подолання сформованої соціальної несправедливості в суспільстві. Досягнення визначених пріоритетів забезпечить формування превентивних механізмів протидії загрозам економічної безпеки розвитку сільських територій у соціально-екологічній сфері.

Список літератури:

1. Довкілля України у 2015 році : статистичний збірник / Відп. за вип. Н.Ю. Гусева. – Київ, 2016. – 242 с.
2. Дошкільна освіта України у 2015 році : статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – Київ, 2016. – 72 с.
3. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2015/2016 навчального року : статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – Київ, 2016. – 100 с.
4. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2015 році : статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – Київ, 2016. – 94 с.
5. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2015 році : статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – Київ, 2016. – 92 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2015 році : статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – Київ, 2016. – 80 с.
8. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статисти процесу забезпечення / Г.А. Пастернак-Таранушенко ; за ред. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
9. Поснова Т.В. Соціальний механізм економічної безпеки / Т.В. Поснова // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1(64). – С. 64–69.
10. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології / В.А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 614 с.
11. Система економічної безпеки держави / За заг. ред. д. е. н., проф. А.І. / Сухорукова ; Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К. : Стило, 2009. – 685 с.
12. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
13. Юрків Н.Я. Економічна безпека реального сектора економіки України : стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення : [монографія] / Н.Я. Юрків. – Львів : ПАІС, 2012. – 400 с.

УДК 379.85 (477.74)

Давиденко І.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
Одеський національний економічний університет

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК СУЧАСНИЙ НАПРЯМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Давиденко І.В. Культурний туризм як сучасний напрям використання та збереження історико-культурної спадщини Одеського регіону. У статті висвітлено питання значення культурного туризму для формування національної самосвідомості громадян. Охарактеризовано сучасний стан історико-культурних пам'яток України та Одеського регіону, проаналізовано рівень їх використання в туризмі. Розглянуто найвизначніші історико-культурні пам'ятки Одеського регіону. Визначено проблеми та перспективи використання історико-культурної спадщини Одеського регіону в туризмі.

Ключові слова: історико-культурна пам'ятка, культурний туризм, збереження історико-культурної спадщини, національне історико-культурне надбання.

Давыденко И.В. Культурный туризм как современное направление использования и сохранения историко-культурного наследия Одесского региона. В статье отражены вопросы значения культурного туризма для формирования национального самосознания граждан. Охарактеризовано современное состояние историко-культурных достопримечательностей Украины и Одесского региона, проанализирован уровень их использования в туризме. Рассмотрены историко-культурные достопримечательности Одесского региона. Определены проблемы и перспективы использования историко-культурного наследия Одесского региона в туризме.

Ключевые слова: историко-культурная достопримечательность, культурный туризм, сохранение историко-культурного наследия, национальное историко-культурное наследие.

Davydenko I.V. Cultural tourism as a modern direction of using and protection the historical and cultural heritage of Odessa region. The importance of cultural tourism for the formation of national self-awareness is considered in the article. The current state of historical and cultural attractions of Ukraine and the Odessa region is characterized, the level of their use in tourism is analyzed. The most significant historical and cultural attractions of Odessa region are considered. The problems and prospects of using the historical and cultural heritage of the Odessa region in tourism are determined.

Keywords: historical and cultural attractions, cultural tourism, protection of historical and cultural heritage, national historical and cultural heritage.

Постановка проблеми. Туризм в Україні динамічно розвивається, щороку нарощуючи обсяги виробництва послуг, підвищуючи якість та культуру обслуговування. Сучасний туризм – це складний соціокультурний феномен, який виконує низку важливих функцій, у тому числі соціального й гуманітарного характеру. У матеріалах міжнародної конференції «Туризм у ХХІ столітті», у міжнародних документах із розвитку туризму та подорожей підкреслюється світоглядне, пізнавальне, економічне, комунікативне значення туризму як особливого соціально-культурного інституту загальнолюдської культури. Отже, набуває актуальності використання в туризмі історико-культурної спадщини кожної країни та регіону.

Одеський регіон належить до територій із найціннішою історико-культурною спадщиною. В Одеській області налічується близько 4 300 об'єктів культурного надбання. У самому місті знаходяться 49 культурно-історичних пам'яток національного значення. Кожен об'єкт історико-культурної спад-

щини є унікальним, має індивідуальні особливості, що формують його історико-культурний потенціал, який є складовою частиною національного багатства країни та може використовуватися для розвитку культурного туризму.

Актуальність даної теми є безперечною ще й тому, що актуалізація історико-культурної спадщини є важливим чинником не тільки для розвитку туризму, а також для історичного пізнання, формування національної свідомості та історичної пам'яті українців.

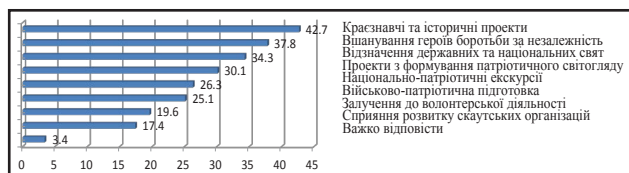
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти розвитку туристичної діяльності активно досліджуються вітчизняними і закордонними вченими, серед яких: О.О. Бейдик, Л.Д. Божко, В.Г. Герасименко, В.Ф. Семенов, Д.М. Стеченко, В.К. Федорченко, Л.М. Черчик.

Останнім часом вітчизняні вчені приділяють багато уваги проблемі дослідження та збереження пам'яток історії та культури в Україні. Ці питання висвітлюють С.П. Гаврилюк, В.О. Горбик, В.В. Кор-

нієнко, О. Олійник, В.Д. Холодок. При цьому ще мало висвітленими залишаються питання наукового забезпечення діяльності у сфері збереження, використання та популяризації національного історико-культурного надбання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення значення культурного туризму для формування національної самосвідомості українського суспільства, дослідження сучасного стану історико-культурних пам'яток Одеського регіону та перспектив їх використання в туристичній діяльності.

Виклад основних результатів. Культурний туризм виступає одним із засобів формування особистості. Поняття «культурний туризм» уперше офіційно на міжнародному рівні застосовано в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики (1982 р.), де зазначається, що це відмінний від інших вид туризму, що враховує культури інших народів [1]. Сучасні політичні процеси, що відбуваються в Україні, призводять до підвищення національної свідомості громадян, формування патріотичних настроїв. Соціологічні дослідження, що були проведені серед української молоді, наочно ілюструють, що найбажанішими та найдієвішими заходами з національно-патріотичного виховання для молоді є краєзнавчі та історичні проекти, що підтвердили 42,7% опитаних, та національно-патріотичні екскурсії (26,3%). (рис. 1). Якщо Україна прагне зберегти свою історико-культурну спадщину, національні традиції та зайняти належне місце в європейському культурному просторі, значення культурного туризму є вкрай важливим.

Рис. 1. Розподіл відповідей на питання: «Що Ви очікуєте від заходів із національно-патріотичного виховання?» (N=1200), % [2]

За оцінками Всесвітньої туристичної організації частка культурного туризму до 2020 р. становитиме 25% від загальних показників світового туризму [3]. В Україні існують усі передумови для розвитку цього виду туризму. За кількістю пам'яток, наявністю шедеврів Україну можна без перебільшення віднести до країн із багатою історико-культурною спадщиною. Так, у нашій країні на державному обліку знаходиться понад 147 тис. пам'яток. Однак, незважаючи на такі доволі вражаючі цифри, у туризмі задіяно набагато менше об'єктів. За оцінками фахівців, до 70% об'єктів культурної спадщини перебувають у незадовільному та навіть в аварійному стані та потребують негайного проведення робіт із реставрації. Значна частина об'єктів лише потенційно може використовуватись як об'єкти показу з

причини відсутності будь-якого облаштування для потреб туризму.

Одеський регіон також має значну кількість визначних історико-культурних пам'яток. Попри те що самому місту Одесі в історичному плані небагато років – понад 200, сам регіон має довгу історію. Ще за кілька століть до нашої ери гавань, на яку виходить центральна частина міста, стародавні греки використовували як пристань. Пізніше з'явилося слов'янське поселення. Ця територія впродовж своєї історії часто переходила від однієї держави до іншої. Турецько-татарський воєначальник Бек-Хаджі спорудив на місці сучасної Одеси укріплення та назвав його Хаджибей. Саме укріплення, а також однойменне поселення проіснували тут до 1795 р. За Ясським мирним договором 1791 р. фортеця відійшла до Російської імперії. З 1794 р. біля фортеці під керівництвом О. Суворова й адмірала Й. Дерібаса розпочали будівництво міста та порту, яке в 1795 р. дістало назву Одеса. Враховуючи цікаву та непросту історію становлення міста та регіону, стає зрозумілою наявність значної кількості історико-культурних пам'яток різних історичних періодів. У списках пам'яток архітектури та містобудування, розташованих тільки в історичному центрі міста Одеси, нараховується близько 1 400 об'єктів. У цілому ж у регіоні знаходиться 91 історико-культурна пам'ятка національного значення, що потенційно може використовуватись як об'єкти показу в культурному туризмі (табл. 1).

Нерухомі пам'ятки історії та культури є важливою частиною наступності та спадковості в розвитку культури, значною мірою визначають духовний потенціал нації. Країни – світові лідери з прийому туристів значну частину прибутків отримують від умілої експлуатації історико-культурного потенціалу. Цьому сприяють велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, уміла організація туристичних послуг. Усесвітньо відомі пам'ятки історії та культури Риму, Венеції, Флоренції, Парижу приваблюють щороку сотні тисяч туристів.

Одеський регіон також може зайняти своє місце серед територій, що приймають велику кількість туристів завдяки своїй історико-культурній спадщині. До попереднього списку ЮНЕСКО увійшов історичний центр міста Одеси (33-я сесія Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, м. Севілья, Іспанія, червень 2009 р.). Однак для того, щоб історичний центр Одеси включили до списку всесвітньої спадщини, місту необхідно виконати низку процедур, передбачених нормами міжнародних регламентів і порядків. Найважливішою процедурою є підготовка повного та точного номінаційного досьє Одеси, де необхідно надати обґрунтування унікальності ансамблів історичного центру міста та їх значення для світової культурної спадщини. Повний пакет необхідних документів планується подати на

розгляд міжнародних експертів на початку 2018 р. Однак слід зазначити, що експерти будуть урахувати не тільки історичну та культурну значущість об'єктів, а також сучасний стан і рівень збереженості заявлених пам'яток. За даними Одеської міської ради, більш ніж 70% історико-культурних пам'яток Одеси – це житлові будинки, які є міською комунальною власністю. Близько 450 будівель-пам'яток знаходяться в незадовільному технічному (ветхому та аварійному) стані. Основними причинами руйнування забудови центральної частини міста є: підвищення рівня ґрунтових вод; просадка ґрунтів; недовговічність основного будівельного матеріалу – каменя-вапняку – в умовах постійного зволоження [5]. Тому, на нашу думку, питання про включення історичного центру Одеси до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО поки що залишається відкритим.

Значна кількість історико-культурних пам'яток України взагалі та Одеського регіону зокрема залишається не задіяною в туристичну діяльність. Основною причиною використання наявного потенціалу не в повному обсязі є незадовільний стан історичних споруд. Український вчений В.В. Корнієнко проаналізував сучасний рівень залучення національного історико-культурного надбання в туристичну діяльність. Так, із 4 151 об'єкта історико-культурної спадщини національного значення було виділено лише 2 446 туристичних об'єктів [6, с. 11]. Це означає, що тільки про половину об'єктів наводиться доступна достовірна інформація про розташування, їх опис, огляд історії створення і тільки половина об'єктів із загальної кількості мають елементи пристосування для відвідання туристами.

Розглянемо більш детально об'єкти національної історико-культурної спадщини за категоріями. Так, із 418 пам'яток археології національного значення нараховується лише 54 туристичні об'єкти, причому переважно комплексних, представлених передусім залишками античних міст – держав Північного Причорномор'я та «печерними» містами Криму. Зі 147 пам'яток історії національного значення туристичними об'єктами є 98, на основі яких сформовано історико-меморіальні музеї та комплекси. Було встановлено, що з 3 373 пам'яток архітектури та містобудування туристичними об'єктами є 2 266 одиниць, із них екскурсійних нараховується 1 081, причому основна увага зосереджується на найбільш атрактивних із точки зору туристів пам'ятках фортифікаційної та культової архітектури Середньовіччя, а також палацово-паркових ансамблях XVIII–XIX ст. Із 45 пам'яток монументального мистецтва національного значення в туристичній інфраструктурі представлено 28 [6, с. 12–13].

Однією з найбільш визначних і відомих пам'яток давнини Одеського регіону є Аккерманська фортеця в Білгород-Дністровському, побудована у XV ст. Ця середньовічна фортеця – одна із самих крупних в Україні. І хоча деякі роботи з відновлення та рес-

тавзації пам'ятки вже здійснюються, туристи знають і відвідують це місце, не можна говорити про те, що потенціал даної споруди використовується в повному обсязі. Нині схил під фортецею перебуває в аварійному стані, ґрунт під фундаментом опорної стіни між Головними воротами і вежею активно просідає. Навіть влада Туреччини звернула увагу на незадовільний стан Аккерманської фортеці та виразила намір сприяти фінансуванню реконструкції пам'ятки.

Незважаючи на сучасний стан Аккерманської фортеці, туристів приваблює це місце. За даними авторитетного туристичного ресурсу TripAdvisor, приблизно 70% відгуків туристів, що відвідали фортецю, є дуже позитивними. Водночас туристи зазначають, що дуже красива фортеця зовні, однак у повному занедбанні у внутрішній частині. Відсутні елементи туристичного облаштування, огороження, перила на сходах тощо [7]. Влада міста Білгород-Дністровський ще в 2016 р. підписала меморандум із трьома містами-фортецями – Кам'янець-Подільським, Хотиним і Сороками (Молдова) –

Таблиця 1

Кількість історико-культурних пам'яток національного значення Одеського регіону в розрізі категорій та районів [4]

Місцезнаходження об'єкту	Кількість
<i>Пам'ятки містобудування і архітектури</i>	
м. Одеса	44
Білгород-Дністровський район	6
Біляївський район	2
Болградський район	3
Ізмаїльський район	9
Кілійський район	1
Комінтернівський район	4
Котовський район	2
Всього за категорією	71
<i>Пам'ятки історії</i>	
м. Одеса	2
Всього за категорією	2
<i>Пам'ятки монументального мистецтва</i>	
м. Одеса	3
Ізмаїльський район	1
Всього за категорією	4
<i>Пам'ятки археології</i>	
Білгород-Дністровський район	4
Біляївський район	1
Ізмаїльський район	1
Кілійський район	1
Комінтернівський район	2
Овідіопольський район	1
Ренійський район	4
Всього за категорією	14
УСЬОГО	91

для співпраці в напрямі внесення Аккерманської фортеці в список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Аккерманська фортеця є дійсно місцем із потужним потенціалом, яке може стати всесвітньо відомим туристичним центром.

Ще однією визначною пам'яткою національної історико-культурної спадщини Одеського регіону, яка має значний потенціал для розвитку культурного туризму, однак поки що не використовується як об'єкт показу, є замок Курисів у с. Петрівка Комінтернівського району Одеської області. Вже більше 50 років цей замок знаходиться в повному запусі. Навіть незважаючи на те що від колись найкрасивішої будови залишився тільки «скелет» – усе, що вціліло після варварських пограбувань і пожежі, – це місце привертає увагу. За свідченнями вчених, будівництво замку відбувалося в 1820–1892 рр. Палац побудований у мавританському стилі, що є нехарактерним для даного регіону. Ще в 90-ті роки ХХ ст. були спроби почати реставрацію даної пам'ятки, які, на жаль, не були реалізовані. Зараз проводяться незначні реставраційні роботи, однак поки що стан замку залишається аварійним. Яка подальша доля очікує маєток Курисів, поки що стверджувати зарано. Однак майбутнє у такої унікальної пам'ятки національного надбання повинно бути.

В історії є багато прикладів, коли з руїн відтворювали палацово-паркові комплекси. Наочним прикладом може слугувати садиба Царицино в Росії, де було відновлено біля десяти палаців, павільйонів і мостів у парку. Дерев'яний палац Олексія Михайловича в садибі Коломенське в Росії був побудований практично заново і тепер приймає туристів зі всього світу. В Одесі також є успішний приклад відновлення історичної пам'ятки. Прикладом відродження з руїн є Кірха.

Результати дослідження наочно ілюструють, що наявний потенціал культурного туризму використовується недостатньо ефективно. У цьому контексті слід зазначити, що далеко не всі об'єкти забезпечені необхідною документацією, а саме охоронним договором, паспортом об'єкту. Не захищені документацією пам'ятки іноді, на жаль, навіть знищуються. Існують дані, що щороку Україна втрачає більше 100 об'єктів культурної спадщини [8]. Держава не

надає інвесторам дієвих стимулів для збереження пам'яток. Здебільшого побудувати новий об'єкт значно дешевше та швидше, ніж реставрувати наявний. Будь-які втрати культурної спадщини неминуче відображаються на нинішньому та прийдешніх поколіннях, призводячи до втрат історичної пам'яті, знищення інтелектуального та творчого потенціалу суспільства в цілому. Вони не можуть бути компенсовані ані створенням нових визначних творів, ані розвитком культури у цілому.

Висновки. В європейських країнах депресивні регіони розглядають культурну спадщину і культурний туризм як джерело розвитку. Інтеграція окремих пам'яток історико-культурної спадщини в туристичну сітку стимулює затвердження окремих програм реставрації або створення нових культурних об'єктів. Для розвитку культурного туризму в Україні необхідними є розроблення та реалізація соціальних програм, спрямованих на оновлення, реставрацію й навіть на адаптацію історико-культурних пам'яток до сучасних реалій із залученням представників органів влади, спеціалістів із туризму та громадськості.

Необхідно розвивати міжнародне співробітництво у сфері збереження та відновлення історико-культурної спадщини як на державному, так і на громадському рівнях. На нашу думку, значні перспективи може мати співпраця з такими міжнародними організаціями, як Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), Всеєвропейська федерація зі збереження культурної спадщини Europa Nostra та ін. Необхідно приділяти достатньо уваги розвитку міжнародної співпраці в туристичній сфері. Повна, актуальна, сучасна інформація про українські пам'ятки, визначні місця має розповсюджуватись в європейському інформаційному просторі.

Кожна територія України є потенційно привабливою та цікавою для розвитку культурного туризму. Збереження історико-культурної спадщини українського народу є невід'ємною частиною та важливим явищем вітчизняної історії. Подальшого наукового дослідження потребує державна правова база щодо використання, охорони та збереження історико-культурних об'єктів, ураховуючи виклики сучасності.

Список літератури:

1. Божко Л.Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України / Л.Д. Божко // *Культура України*. – 2011. – Вип. 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/bozhko.htm.
2. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді. – К. : СКД, 2016. – 89 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjennya_2016.pdf.
3. Кузьмук О. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності / О. Кузьмук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/desember08/23.htm>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 928 від 03.09.2009 «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-п>.
5. Управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини Одеської міської ради / Офіційний сайт Одеської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://omr.gov.ua/ru/departments/45752>.

6. Корнієнко В.В. Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / В.В. Корнієнко. – Київ, 2008. – 19 с.

7. Аккерманская крепость. Отзывы туристов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g1816345-d3929058-Reviews-Akkerman_Fortress-Bilhorod_Dnistrovskiy_Odessa_Oblast.html.

8. Олійник О. Соціальна програма збереження культурної спадщини України / О. Олійник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/ooliynyk/article/15000.aspx>.

УДК 658:330.341

Лещук Г.В., к. е. н.,
доцент кафедри економіки та підприємництва
Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського
Міжрегіональна академія управління персоналом

АКТИВІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР

Лещук Г.В. Активізація інвестиційної діяльності в регіоні за допомогою формування кластерних структур. У статті досліджено сучасні наукові підходи до трактування дефініції «кластер», узагальнено основні ознаки кластерних структур, а також запропоновано авторське визначення даної категорії. Сформовано алгоритм методологічного забезпечення формування кластерних структур у вимірі інвестиційної діяльності регіону. Визначено, що одним із найважливіших факторів створення й ефективного функціонування регіональних кластерів є проведення політики щодо формування сприятливого інвестиційного клімату в регіоні, що вимагає вдосконалення інвестиційної інфраструктури за відповідними напрямками. Проаналізовано проблеми функціонування економічних кластерів на регіональному рівні та визначено основні передумови успішної імплементації кластерного підходу.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, регіон, кластери, кластерний підхід.

Лещук Г.В. Активизация инвестиционной деятельности в регионе посредством формирования кластерных структур. В статье исследованы современные научные подходы к трактовке дефиниции «кластер», обобщены основные признаки кластерных структур, а также предложено авторское определение данной категории. Сформирован алгоритм методологического обеспечения формирования кластерных структур в измерении инвестиционной деятельности региона. Определено, что одним из важнейших факторов создания и эффективного функционирования региональных кластеров является проведение политики по формированию благоприятного инвестиционного климата в регионе, что требует совершенствования инвестиционной инфраструктуры по соответствующим направлениям. Проанализированы проблемы функционирования экономических кластеров на региональном уровне и определены основные предпосылки успешной имплементации кластерного подхода.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, регион, кластеры, кластерный подход.

Leshchuk H.V. The intensification of investment activity in the region through the formation of cluster structures. The article is devoted to the research of the modern scientific approaches to the interpretation of the definition of "cluster", the basic features of the cluster structures are summarized as well as a definition of this category is proposed by the author. The algorithm of methodological support of the formation of cluster structures in the dimension of investment activity in the region is formed. It is determined that one of the most important factors in the establishment and effective functioning of the regional clusters is the adoption of policy of creation of a favourable investment climate in the region, which requires improvement of the investment infrastructure in the relevant areas. The article touches upon the issue of analysis the problems of functioning of economic clusters at the regional level and the main preconditions of successful implementation of the cluster approach as a tool for stimulating investment in the region's economy is defined.

Keywords: investment activity, region, clusters, cluster approach.

Постановка проблеми. Імплементація кластерного підходу в системі стимулювання залучення інвестицій в економічний простір регіону дає змогу підсилити корисний ефект від підприємницької та

інвестиційної діяльності, виступає дієвим інструментом організації економіки регіону, контролю економічної діяльності, дає змогу підвищувати ефективність взаємодії приватного сектора та інвес-

тиційної інфраструктури, держави, торгових асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі, підвищити конкурентоспроможність регіонів. Застосування кластерного підходу формує нову модель економіки регіону, яка характеризується високою конкурентоздатністю та інвестиційною привабливістю, що забезпечує в повному обсязі досягнення цілей інвестування, при цьому створюючи високі мультиплікативні, кумулятивні та синергетичні ефекти.

Слід відзначити, що питання формування кластерних структур для активізації інвестиційної діяльності як публічного інструменту регіонального розвитку лише формується, що зумовлює необхідність ґрунтовнішого наукового дослідження організаційно-інституційних та інфраструктурно-технологічних аспектів його використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання формування та розвитку кластерних структур досліджували такі українські вчені-економісти, як: Л. Антонюк, З. Варналій, Н. Внукова, М. Войнаренко, О.Є. Кузьмін, Ю.В. Рибак, І.Г. Гончаренко, Г.В. Іванченко, Л.А. Богатчик, Ю.В. Федотова, І.О. Хоменко, О.Л. Тодорова та ін. При цьому в сучасних наукових дослідженнях не існує єдиного підходу до процесів кластеризації регіонів, недостатньо повно розкрито передумови, особливості функціонування й розвитку кластерних структур, потребують подальшого обґрунтування критерії та чинники ефективного функціонування кластерів з урахуванням активізації інвестиційних процесів в економічному просторі регіону. Саме тому дослідження даного питання є актуальним у науковому і практичному аспектах.

Постановка завдання. Ефективний розвиток інфраструктури регіонів залежить від застосування новітніх підходів до визначення, формування та залучення інвестицій, які визначають успіх у досягненні стабільного соціально-економічного розвитку країни, що, своєю чергою, формує передумови підвищення інвестиційної привабливості регіонів та активізації інвестиційної діяльності. Підвищення активності інвестиційної діяльності регіонів є однією з головних передумов стабілізації і розвитку регіональної економіки, проте суб'єкти господарювання в умовах невизначеності стикаються з дефіцитом інвестиційних ресурсів. Отже, імплементація кластерного підходу в економіці регіонів сприятиме зниженню дефіциту інвестиційних ресурсів та активізації інвестиційних процесів регіону. Саме тому доцільно дослідити сучасні наукові підходи до трактування сутності поняття «кластер»; сформувати алгоритм методологічного забезпечення формування кластерних структур у вимірі інвестиційної діяльності регіону; визначити основні фактори створення й ефективного функціонування регіональних кластерів; проаналізувати проблеми функціонування

економічних кластерів на регіональному рівні та виокремити основні передумови успішної імплементації кластерного підходу.

Виклад основних результатів. Інституціональним фактором активізації процесів кластеризації є Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 р., де пріоритетним завданням визначено формування регіональних і міжрегіональних кластерів як інструментів стимулювання місцевого економічного розвитку. Кластерний підхід є одним із самих прогресивних напрямів як теорії, так і практики вивчення, організації та розвитку економічної діяльності, яке ґрунтується на теоріях конкурентоспроможності, інституціонального, інноваційного, територіального та промислового розвитку.

Як зазначає професор О.Є. Кузьмін, важливою умовою економічного розвитку територій є формування кластерів. Такі форми організації виробництва створюють ширші можливості для використання місцевих ресурсів, освоєння інвестицій, у т. ч. іноземних; забезпечують доступ до нових ринків збуту; дають змогу повною мірою реалізувати потенціал міжрегіонального і транскордонного співробітництва [1].

У сучасній науковій літературі підходи до трактування сутності поняття «кластер» є достатньо різноманітними, проте більшість учених визначає кластер як географічно сконцентровану групу компаній, які здійснюють господарську діяльність в одній галузі.

Основоположником теорії кластерного розвитку є М. Портер, який сформулював такі визначення кластера: «Промисловий кластер – низка галузей, що взаємодіють як покупець-постачальник або постачальник-покупець, а також за допомогою спільних технологій, спільних каналів закупівель або розподілу, спільних трудових об'єднань»; «кластер – це група взаємозв'язаних компаній (постачальників, виробників та ін.), що географічно є сусідами, і пов'язаних з ними організацій (освітніх закладів, органів державного управління, інфраструктурних компаній), які діють у певній сфері і взаємодоповнюють одна одну» [2].

Однозначно, що засади формування сутності поняття «кластер» були закладені у дослідженнях М. Портера, проте в сучасних умовах дана дефініція набуває нового змісту та більш широкого наукового трактування. Отже, пропонуємо проаналізувати та виокремити сучасні вітчизняні підходи до трактування даної економічної категорії.

Кластер – це територіально обмежена система підприємств, яка забезпечує цикл від виробництва до реалізації продукції, у межі якої входять: підприємства основного виробництва, підприємства та організації, що обслуговують основне виробництво, фінансові організації, а також науково-дослідні установи, які забезпечують інноваційний розвиток [1, с. 128].

Кластер – це організаційно оформлена, локально інтегрована мережа взаємно зацікавлених у співробітництві та використанні його результатів юридично незалежних суб'єктів у певній сфері діяльності із координацією дій та програм розвитку в межах чітко визначеної стратегії [3, с. 7].

Кластер – це мережа незалежних компаній (постачальники, виробники та ін.) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що локалізовані у певному регіоні, пов'язані між собою за допомогою ланцюжка додавання вартості та здійснюють експорт своїх товарів або послуг за межі регіону [4].

Г.В. Іванченко під кластером пропонує розуміти сукупність суб'єктів господарювання, які об'єднані між собою на певній території на добровільних засадах спільною ідеєю, на основі кооперації та концентрації зусиль для досягнення цілей, що в підсумку забезпечить ефективність діяльності кожного учасника кластера, підвищення конкурентоспроможності регіону (певної території) та отримання соціально-економічного ефекту [5, с. 13–14].

Л.А. Богатчик зазначає, що кластерна політика, яка нині реалізується в регіонах України, є не додатковим інструментом державного управління, а швидше новим підходом до використання наявного інструментарію. Регіональний кластер – це механізми співпраці влади, бізнесу та інституцій на певній території, які дають змогу виявити точки економічного зростання регіону та сприяють їх усебічному розвитку [6, с. 7].

Авторський підхід до трактування сутності даної дефініції полягає у визначенні кластера як географічної локалізації взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих фірм і організацій, що представляють одну або кілька суміжних галузей народного господарства і формують середовище, яке стимулює співпрацю, концентрацію, кооперацію і конкуренцію, підвищення професійного рівня працівників, залучення інвестицій і дифузію інновацій, а також сприяє досягненню синергетичного ефекту й максимального соціально-економічного розвитку регіону.

Кластерний підхід – нова управлінська технологія, що надає можливість підвищити рівень конкурентоспроможності певної галузі як у конкретному регіоні, так і всієї країни. Кластерні ініціативи та їх ефективне впровадження залежать від факторів, які містять у собі властивості, що притаманні сучасним змінам навколишнього ринкового середовища, передусім у регіональних господарських комплексах. Кластероутворення є реальною технологією створення та посилення економіки регіонів, яка повинна здійснюватися з урахуванням сучасних змін, із визнанням пріоритетності інтелектуалізації моделей економічного та соціального розвитку. Однією з основних ознак кластера є принцип територіальної локалізації, який сприяє обміну ідеями, інформа-

цією про нові технології між учасниками цієї групи. Кластер локалізований на певній території, причому це є його принциповою властивістю. Також найважливішою характеристикою кластера є широкий склад учасників, при цьому найбільш вагомим учасником кластера є держава в особі регіональної влади.

Узагальнено кластерні структури характеризуються такими ознаками, як: географічна концентрація підприємств; спеціалізація; гетерогенність учасників; переваги співробітництва між учасниками; оптимальність розміру; інноваційна активність фірм-учасниць [7, с. 7–8]; наявність підприємств-лідера, що визначає довгострокову спільну стратегію регіональної економічної системи; стійкість стратегічних міжнародних господарських зв'язків у рамках кластерної системи, включаючи її міжрегіональні та міжнародні зв'язки; наявність спільних корпоративних систем управління, бізнес-процесів, централізованого контролю та аналізу.

Кластерний підхід сприяє більш ефективній взаємодії з бізнесом та потенційними інвесторами, враховуючи його стратегічні орієнтири та пріоритети розвитку, дає можливість цілеспрямованого та реального довгострокового планування інвестиційних ресурсів регіону та розвитку територій. Серед передумов формування кластерів у національній економіці можна виділити такі: організаційні (спільний ринок транспортних послуг, висококваліфіковані кадри, диспетчеризація руху, розрахунок оптимальних маршрутів за рахунок координації руху в мережі, зацікавленість і підтримка з боку органів регіональної влади, скорочення постійних витрат за рахунок ефекту масштабу), фінансово-економічні (фінансування керівного органу за рахунок добровільних внесків учасників, зростання частки на ринку й відповідно доходів та відрахувань до всіх фондів, скорочення постійних витрат за рахунок ефекту масштабу, можливість спільних закупівель палива, рухомого складу та ін.), синергетичні (зростання прибутку, покращення якості послуг, гармонізація інтересів перевізників та споживачів, підвищення ефективності використання інвестицій та конкурентоспроможності галузі) [8, с. 11].

Слід акцентувати увагу на тому, що одним із найважливіших факторів ефективності створення і функціонування регіональних кластерів є проведення політики щодо формування сприятливого інвестиційного клімату в регіоні, що вимагає вдосконалення інвестиційної інфраструктури, за такими напрямками:

- використання лізингових схем в інвестиційному процесі;
- стимулювання розвитку інфраструктури аудиторських, консалтингових та страхових послуг, що надаються інвесторам відповідно до інвестиційного законодавства;
- залучення страхових, пенсійних, пайових фон-

Рис. 1. Алгоритм методологічного забезпечення формування кластерних структур у вимірі інвестиційної політики регіону

дів до участі у фінансуванні інвестиційної діяльності;

– створення організаційної, фінансової та інформаційної бази і механізмів, що забезпечують практичну реалізацію всього циклу залучення, захисту й фінансового супроводу інвестицій.

На основі наведеного пропонується узагальнюючий алгоритм створення методологічного забезпечення формування кластерних структур у вимірі інвестиційної діяльності регіону, який ґрунтуватиметься на проведенні підготовчого аналізу; створенні бази даних для вибору пріоритетних напрямів регіональної інвестиційної політики; розробленні відповідного інструментарію; формування бюджетів витрат і доходів; оцінці ефективності реалізації інвестиційної політики кластеру тощо (рис. 1).

Слід відзначити, що проблеми розвитку та функціонування економічних кластерів на регіональному рівні є одним із провідних питань сучасної наукової думки. Сучасні проблеми процесів кластеризації в Україні науковцями окреслюються такими характеристиками: відсутністю активної позиції щодо участі в кластерах наукових установ; слабкою мотивацією підприємств регіону, що мають різні напрями й цілі діяльності; різними формами власності в межах створених кластерів; відсутністю коштів на реалізацію кластерних проєктів, небажанням ризикувати через нечітко визначені умови діяльності кластерів; відсутністю законодавчих і нормативних документів, що стимулюють і регулюють діяльність кластерів; недостатньою поінформованістю підприємців про суть поняття «кластер»; практичною відсутністю або недостатнім поширенням інформації про позитивні результати діяльності кластерів в інших регіонах і за кордоном; низьким рівнем довіри між підприємцями й органами влади; стійкою налаштованістю підприємців на ведення справ поодиночі; непевністю в дієвості нових підходів; ментальністю керівників, які не бажають змінювати свої підходи до пошуку нових шляхів організації діяльності власних підприємств; роз'єднаністю і слабким рівнем взаємодії між підприємствами регіону; відсутністю широкомасштабної державної підтримки процесів об'єднання підприємств у кластери, особливо на початкових етапах створення кластеру [9, с. 10–11]; недосконалістю нормативно-правової бази з питань створення повноцінних кластерів; низьким рівнем інформаційного забезпечення з розроблення концепцій та впровадження стратегій діяльності кластерних ініціатив; низьким рівнем мотивації та зацікавленості представників малого та середнього бізнесу у спільні об'єднання; відсутністю довготривалого досвіду діяльності кластерів у регіонах України; низьким рівнем держпідтримки у сфері розвитку інновацій; відсутністю ефективних взаємозв'язків між державою, вищими навчальними закладами з науковими установами та бізнес-структурами.

Такі негативні характеристики регіонального розвитку посилюють залежність соціально-економічної ситуації в регіонах від хаотичних кон'юнктурних коливань, нестабільної зовнішньоекономічної ситуації; зменшують мотивацію регіонів до нарощування внутрішніх ресурсів розвитку через неефективність системи їх перерозподілу та використання; формують і консервують цикл екстенсивного типу регіонального розвитку, що негативно позначається на конкурентоспроможності регіонів.

Необхідно зазначити, що в іноземній практиці кластерної політики для пошуку шляхів мінімізації негативних тенденцій регіонального розвитку широкого застосування набуває інструменталізація публічної політики, що передбачає адаптацію та імплементацію сучасних методів і підходів до кластерного управління, застосування яких забезпечувало б раціональність організаційно-оформленої мережі взаємодій між політичними та неполітичними акторами, врахування їх потреб та інтересів із забезпеченням їх узгодженості на основі пошуку компромісу. Об'єктивність нової функціональної сфери застосування кластерного підходу як публічного інструменту реалізації державної політики регіонального розвитку підтверджується тим, що в умовах децентралізації публічно-владних відносин численні групи інтересів отримали реальну можливість брати участь у формуванні політичного порядку денного та впливати на реалізацію політичних рішень, що співвідноситься з таким функціональним інструментарієм кластерного підходу, як: інтеракція, обмін, кооперація, інтеграція, мережеве співробітництво, партнерство, консолідація інтересів тощо [9, с. 16–17].

Отже, основними передумовами імплементації кластерного підходу як інструменту стимулювання залучення інвестицій в економіку регіону повинно бути: зміцнення співробітництва між бізнесом, наукою та державою; підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання завдяки швидшому доступу до ресурсів, знань, інноваційних технологій і постачальників; активізація інноваційної діяльності компаній; підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів, а також забезпечення гарантій і пільг інвесторам; пришвидшення темпів створення та розвитку нового бізнесу; формування міжсекторальних і міжгалузевих зв'язків органів місцевого самоврядування, бізнес-структур, інституцій громадянського суспільства.

Висновки. Таким чином, кластерні структури інтегруються в одну з найефективніших форм організації інвестиційних процесів та механізму стимулювання залучення інвестиційних ресурсів в економіку регіону, її соціально-економічний розвиток. При цьому перевагами формування кластерних структур для активізації інвестиційної діяльності в регіоні повинно бути: підвищення рівня зайнятості в регіоні; зростання ВВП; підвищення ефективності вико-

ристання ресурсів регіону; реалізація інноваційного та наукового потенціалу регіону; поліпшення товарної структури експорту; вихід регіону на нові світові ринки; довгострокове зростання регіону; екологізація виробництва в регіоні; створення нових робочих місць; зростання іноземних інвестицій; збільшення податкової бази; розвиток інфраструктури, особливо інвестиційної; підвищення ефективності прийняття

управлінських рішень; прискорення інноваційного розвитку регіону.

Досліджені та проаналізовані концептуальні засади формування кластерних структур для активізації інвестиційної діяльності регіону будуть покладені в основу майбутніх наукових досліджень щодо передумов формування та розвитку інвестиційної інфраструктури регіону.

Список літератури:

1. Кузьмін О.Є., Саталкіна Л.О. Кластери як важливий чинник залучення інвестицій на промислові підприємства / О.Є. Кузьмін, Л.О. Саталкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://business-inform.net/export_pdf/business-inform-2013-4_0-pages-127_134.pdf.
2. Портер М.Э. Конкуренция / М.Э. Портер. – М. : Вільямс, 2005. – С. 235.
3. Рибак Ю.В. Кластерні моделі розвитку країн Скандинавського регіону : автореф. дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Ю.В. Рибак ; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Київ, 2014. – 22 с.
4. Гончаренко І.Г. Державний механізм регулювання соціально-економічного розвитку: теорія, методологія та практика : автореф. дис. ... докт. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / І.Г. Гончаренко ; Донецький державний університет управління Міністерства освіти і науки України. – Маріуполь, 2015. – 42 с.
5. Іванченко Г.В. Формування кластерних утворень та моделей розвитку регіону : автореф. дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.В. Іванченко ; Тернопільський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України. – Тернопіль, 2015. – 23 с.
6. Богатчик Л.А. Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів : автореф. дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.А. Богатчик ; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2015. – 23 с.
7. Федотова Ю.В. Формування кластерних структур та їх вплив на соціально-економічний розвиток регіонів : автореф. дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Ю.В. Федотова ; Харківська національна академія міського господарства. – Харків, 2013. – 24 с.
8. Хоменко І.О. Кластерна концепція державного регулювання розвитку транспортної галузі: теорія, методологія і практика : автореф. дис. ... докт. ек. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / І.О. Хоменко ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2016. – 39 с.
9. Тодорова О.Л. Кластерний підхід як публічний інструмент реалізації державної політики регіонального розвитку : автореф. дис. ... канд. ек. наук з дер. управ. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.Л. Тодорова ; Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Одеса, 2016. – 24 с.

Полякова Ю.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Львівський торговельно-економічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Полякова Ю.В. Еволюція теоретичних моделей інноваційного розвитку регіону. У статті розглянуто основні теорії інноваційного розвитку регіонів. Досліджено їх еволюційні зміни в контексті сучасних інституційних, економічних та соціальних перетворень. Показано трансформацію формування інноваційної політики. Виявлено напрями зміщення акцентів у сучасних концепціях формування конкурентоспроможності регіонів, передусім, на інноваційних засадах розвитку.

Ключові слова: інноваційний розвиток, теорія, концепція, інноваційна політика, регіон, конкурентоспроможність.

Полякова Ю.В. Эволюция теоретических моделей инновационного развития региона. В статье рассмотрены основные теории инновационного развития регионов. Исследованы их эволюционные изменения в контексте современных институциональных, экономических и социальных преобразований. Показана трансформация формирования инновационной политики. Выявлены направления смещения акцентов в современных концепциях формирования конкурентоспособности регионов, прежде всего, на инновационных принципах развития.

Ключевые слова: инновационное развитие, теория, концепция, инновационная политика, регион, конкурентоспособность.

Poliakova J.V. Evolution of Theoretical Models of Innovative Development of a Region. The article discusses the basic theories of innovative development of regions. Their evolutionary changes are studied in the context of current institutional, economic and social transformations. The transformation of forming innovation policy is displayed. Directions of shifts in emphases are detected in modern conceptions of forming regional competitiveness, primarily on the basis of innovative development.

Keywords: innovative development, theory, conception, innovation policy, region, competitiveness.

Постановка проблеми. Еволюція інноваційної політики відбувається одночасно з поступом у розвитку інноваційних теорій, оскільки останні покликані відображати та пояснювати зміни, що відбуваються в інноваційній діяльності, як національного, так і регіонального рівня на відповідному етапі їх формування. Теорії регіонального розвитку за своїм призначенням, сутністю і методологічними підходами відрізняються та обґрунтовують різноманітні механізми впливу на стан територій. Вони враховують розміщення економічних об'єктів, їх взаємодію між собою та із зовнішнім середовищем, факторне забезпечення, регіональний менеджмент, розвиток людського капіталу, вплив на формування конкурентоспроможності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади інноваційного розвитку економічних систем різного рівня управління набули широкого висвітлення у фундаментальних працях таких учених, як: Ю. Бажал, Д. Белл, Е. Денісон, П. Друкер, Г. Менш, М. Кондратьєв, С. Кузнець, Д. Львов, Е. Менсфілд, Ф. Перру, М. Портер, Б. Санто, Р. Солоу, М. Туган-Барановський, Р. Фатхутдінов, К. Фрімен, Ф. Хайек, Й. Шумпетер, Ю. Яковець та ін.

Постановка завдання. Формування теорій інноваційного розвитку в сучасному вигляді є результа-

том праці всіх, хто досліджував економічний розвиток суспільства та економіки, у процесі якого було виявлено нерівномірність темпів економічного зростання. Залежно від пріоритетів економічного розвитку та наявності або рівня забезпеченості факторів виробництва країни світу формують інноваційні моделі, спрямовані на реалізацію конкурентних переваг. Ці моделі відрізняються між собою розвиненістю блоків фундаментальної та прикладної науки, рівнем їх фінансування та набором методів активізації, підходами до створення нових технологій або запозичення й поширення імпортованих, інструментарієм розвитку відповідних галузей освіти та науки.

Сучасні теорії інноваційного розвитку змістили акценти у поведінці людей, сформували у них прагнення до накопичення знань. Стало очевидним, що економічне зростання країн значною мірою залежить від інноваційної активності підприємницьких структур, від їх прагнень, зусиль і здатності використовувати у своїй діяльності новітні технології, творчо підходити до визначення способів задоволення потреб споживачів, на основі цього вдосконалювати та оновлювати продукцію, отримуючи вищі доходи і змінюючи ринкові позиції.

Виклад основних результатів. Зміна парадигми економічного розвитку провідних країн світу означає

перехід від індустріальних моделей до інноваційних систем господарювання, тому нині в розвинених економіках домінує інноваційна модель економічного розвитку. Конкурентна боротьба стосується не лише володіння капітальними ресурсами та матеріальними цінностями, а й здатності до розроблення і впровадження ефективних нововведень організаційного, комерційного та технологічного характеру. Поодинокі згадування інновацій у наукових працях перетворилися на передумови для процесу формування фундаментальних засад інноваційних теорій і призвели до виникнення наукової платформи інноваційних імперативів, пов'язаних із переходом до нових технологічних укладів.

На думку О. Власенко, інноваційна політика трансформувалася у своєму розвитку у вигляді трьох поколінь [1]:

– перше (середина 50-х – середина 80-х років ХХ століття), коли інноваційна політика характеризувалася як традиційна та вузькоспрямована платформа, що ситуативно реагує на зовнішні виклики;

– друге (кінець 80-х – кінець 90-х років ХХ століття), протягом якого інноваційна політика базувалася на концепції національних інноваційних систем і розширення традиційної платформи відбувалося у горизонтальному напрямі;

– третє (початок 2000-х років – до сьогодні), це політика, у якій урядом стимулюється впровадження інновацій та виконується роль забезпечення стратегічних зв'язків між інституціями для безперервного інноваційного процесу та адаптації в контексті сталого соціального-економічного розвитку.

Протягом аналізованого періоду в розвитку теоретичних засад формування інноваційної політики відбулися такі зміни: визнання конкурентних переваг, що базуються на знаннях; поєднання рівня інноваційності зі здатністю створювати, використовувати знання та навчатися; сучасний інноваційний процес стає мережевим та інтегрованим, але особливого значення набувають дієвість механізмів створення та розповсюдження знань; інноваційна політика виступає частиною загальнодержавної, складником якої є забезпечення зв'язків між інституціями на горизонтальному рівні.

Теорії, що описують інноваційний розвиток регіонів, розглядаються в контексті теоретичних досягнень просторової організації господарства. З одного боку, вони є складовою частиною групи теорій регіональної економіки, з іншого – так званих середовищних теорій. У теоріях регіонального інноваційного розвитку виділяють два ядра: традиційна лінійна модель інноваційного процесу та інтерактивна модель. Теорії, в основі яких лежить інтерактивна модель, на думку вітчизняних науковців, краще відображають сучасні особливості інноваційного процесу. До них належать, зокрема, теорія інноваційних мереж та теорія регіональних інноваційних систем [2].

Концепції, що охоплюють інноваційність у регіональному розвитку, також входять до групи сучасних регіональних теорій, які визначають чинники міжрегіональної асиметрії. Так, концепція нерівномірного розвитку регіонів О. Амоса показує, що саме інновації є стимулятором розвитку нових галузей певних регіонів країни та початком нової хвилі зростання і формування полюсу росту. Життєвий цикл інновацій стимулює залучення інвестицій до інфраструктури полюсів росту, а його завершення стимулює перехід довгої хвилі у низхідну фазу та початок імпульсів для розвитку периферійних територій. Таким чином, причина нерівномірного розвитку регіонів полягає у самих циклах, а полюси росту мають тенденцію до зміщення залежно від походження інноваційних продуктів [3].

Слабкість теорій полюсів зростання і центрів розвитку полягає у неповному врахуванні зовнішніх чинників, які особливо яскраво проявляються в умовах економічних криз, оскільки регіони являють собою відкриту до зовнішнього впливу систему.

Першою просторовою моделлю дифузії інновацій є теорія Т. Хагерстранда, згідно з якою визначено напрями поширення інновацій у трьох вимірах: від розвинених економічних районів до периферійних; від центрів вищого ступеня ієрархії до нижчого; від великих міст до прилеглих районів. Таким чином, інновації зароджуються в інноваційних центрах високого рівня розвитку із подальшим переміщенням до периферії [3], швидкість поширення інновацій залежить не від відстані, а від трансляційної спроможності міст [4]. За Л. Клайном та Н. Глинкою дифузія може мати місце, як із середовища з більшою концентрацією знань до середовища з меншою, так і навпаки [5]. Це твердження можна пояснити процесами вдосконалення інновацій на інших підприємствах, які її безпосередньо не створювали. На теорії продукування та дифузії знань базується модель інноваційного регіонального зростання А. Андерсона та Г. Манцінена.

Теорія продуктово-виробничих циклів (життєвого циклу продукції) Р. Вернона та С. Хірша обґрунтовує, як різні стадії життєвого циклу продукту впливають на територіальне розміщення його виробництва, зокрема стадії розроблення та освоєння продуктів орієнтуються на науково-дослідні центри, висококваліфікованих спеціалістів та відповідну інфраструктуру, стадія зрілості визначається рівнем розвитку країни, стадія стандартизації – вартістю робочої сили.

В основі ідеї промислових кластерів лежить теорія конкурентоспроможності М. Портера, згідно з якою детермінанти ромба в результаті їх комбінації визначають ефективність промислового виробництва. Проте сам Портер наголошував на дотичності ідеї кластерів до поведінки фірм, а не регіонів. Просторового географічного змісту концепція промислових кластерів набула у працях М. Енрата, де наго-

лошується на тому, що конкурентні переваги фірм здебільшого формуються на локальному рівні [6].

Регіональні промислові кластери характеризуються наявністю певної території, пріоритетністю розвитку високотехнологічних фірм та формуванням модульних виробництв, що відокремлюються від ТНК. Вони являють собою відпрацьовану систему розповсюдження нових знань та технологій, тобто полегшують процеси їх комерціалізації. У межах кластера відбувається реалізація конкурентних переваг місцевих підприємств. Погодимось із твердженням К. Нетудихати щодо того, що найбільші можливості для створення регіонального кластера існують там, де наукові знання сприяють їх організації за принципом диверсифікації діяльності, а не спеціалізації, тому для підприємства має значення місце його розташування щодо кластеру [2].

Концепції промислових кластерів засновані на географічній близькості. У теорії промислових районів (індустріального дистрикту) А. Маршалла для обґрунтування фактору географічної локалізації використовувалися як економічні аргументи, так і легкість накопичення технічних знань і навичок, а також поява сприятливого середовища для розповсюдження нових ідей [7]. На противагу цій теорії концепція місцевості акцентує увагу на створенні умов для інноваційної діяльності, зокрема інтерактивному навчанні, зменшенні невизначеності тощо. Концепції промислових районів та місцевості заклали підвалини для розвитку теорії інноваційних регіональних мереж.

Вужча інтерпретація кластера (так звані філь'ери), заснована на необхідності створення технологічних зв'язків між галузями та секторами економіки для реалізації їх потенційних переваг, знайшла відображення в описі сімейств технологічно взаємопов'язаних секторів у вигляді вертикального ланцюга Дж. Толенадо та Д. Сольє [7].

Таким чином, географічна локалізація та конкурентоспроможність демонструють взаємозв'язок. Дж. Нейсбіт показав, що більш вищий рівень глобалізації визначає більшу потужність її найдрібніших учасників [8, с. 18]. Інші автори наголошували, що в умовах глобалізації у світовій економіці конкурують не децентралізовані підприємства, а промислові кластери [5], більш географічно локалізованим галузям притаманна й вища міжнародна конкурентоспроможність [7]. Це зумовлює трансформування акцентів в аналізі інноваційної діяльності та політики на регіональний рівень.

В економічній науці домінувала концепція екзогенного розвитку, обґрунтована у працях Р. Солуа та Р. Харрода, яку наприкінці минулого століття почали витіснити моделі економічного розвитку на основі ендегенних технологічних змін (П. Ромер, Р. Лукас, Ф. Агійон, Дж. Гроссман, Е. Хелпмен) [2]. Сутність згаданих моделей зводиться до визнання важливості впровадження нововведень для інноваційного

розвитку і пріоритетності знань для економічного зростання; доведення впливу людського та технологічного капіталу на економіку; окреслення ролі венчурних фондів у сприянні трансферу наукових досягнень у реальний сектор. Загалом теорії, що базуються на використанні ендегенного потенціалу розвитку регіону, тобто його самодостатності, обґрунтовують необхідність використання локальних конкурентних переваг, місцевого менеджменту, традицій індустріального виробництва і стають основою концепції конкурентоспроможності територій.

Визначальним елементом теорії інноваційних мереж є співпраця між суб'єктами господарювання. Згідно з Г. Хакенсоном, головною метою функціонування мереж є зменшення невизначеності; М. Амендола та Ж.-Л. Гаффард зазначають про локальний та інтерактивний характер знань, що за своїм значенням є вищими за простий технологічний ресурс; Г. Кеменгі визначає метою мереж активізацію інноваційної діяльності через кооперацію.

Водночас теорія інноваційних мереж визначає такі фактори інноваційної діяльності в регіоні: мережеві відносини між суб'єктами господарської діяльності, щільність зв'язків між клієнтами та постачальниками, регіональна інноваційна свідомість [2].

У теоретичному аспекті зростає увага до розгляду регіональних інноваційних систем як чинника забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки. Це обґрунтовується особливостями регіональної політики країн – членів ЄС, адаптацією європейських ініціатив та успішним досвідом функціонування регіональних інноваційних систем. Останні дають змогу використовувати переваги кожного регіону, вони зазвичай адаптуються до специфіки відповідної території (структури промислового виробництва, інноваційної культури, розвитку сфери освіти, наявності кваліфікованих кадрів), тому в межах однієї країни можуть одночасно діяти різноманітні за типами регіональні інноваційні системи.

Концепція регіональних інноваційних систем розвивається під впливом стратегій сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та покращення регіонального середовища [9].

В окремих теоріях регіональної економіки, які обґрунтовують нерівномірність економічного розвитку регіонів, приділяється увага створенню нових товарів та послуг, розвитку технологічного виробництва. Так, теорія полюсів зростання Ф. Перру показує визначальну роль галузей, що продукують нові товари або послуги для перетворення економічного простору в полюси тяжіння факторів виробництва завдяки їх ефективному використанню. Концепція регіонального автоматичного балансу Л. Вальраса розкриває значення свободи конкуренції, залучення факторів виробництва, мобільності робочої сили та капіталу у прямуванні регіональних систем до рівноваги та стабільного розвитку. Модель «центр – периферія» Дж. Фрідмана поділяє регі-

они на чотири групи: регіони-ядро (концентрація передового виробництва із потужним інноваційним потенціалом); регіони, що зростають (сусіди регіонів першої групи, які розвиваються завдяки розбудові інфраструктури та індустріалізації); регіони нового освоєння (розвиток сільського господарства, лісозаготівля, видобування корисних копалин) та периферійні регіони.

Дж. Фрідман доводив, що нерівномірність економічного зростання призводить до поляризації простору та зростання диспропорцій, водночас центри відрізняє постійна трансформація на основі генерування інновацій. Ф. Перру вважав, що центри прийняття рішень і генерування прибутку є полюсами росту, які справляють вплив на периферію. Теорія просторової економіки П. Кругмана пов'язує процвітання регіону з ефективністю виробництва. Переваги мають регіони із більшою кількістю населення та більш розвинутою комунікаційною мережею, що створює умови для отримання прибутку на рівні середньої норми, а збільшення прибутку можливе в результаті реалізації нововведень [10, с. 34].

У теоріях економіки навчання також розкривалися конкурентні переваги інноваційної моделі розвитку. Концепція національних інноваційних систем (Б. Лундваль, Б. Йонсон, К. Фрімен) передбачала обґрунтування навчання як фактора генерування нових знань та їх утілення в інноваціях. Б. Лундваль розглядав інновацію як кумулятивний процес, за якого знання перетворюються на винаходи, а навчання – як процес удосконалення знань та навичок. Б. Йонсон доповнював концепцію процесом звільнення від застарілих поглядів, які гальмують виникнення нових ідей та створення інновацій.

І. Дегтярьова наголошує, що нині сформувалися такі основні концепції щодо стимулювання конкурентоспроможності регіону [9]: концепція кластерного розвитку; концепція регіональних конкурентних переваг; концепція регіональних інноваційних мереж.

Сучасні технологічні зрушення зумовлюють перехід до нової парадигми розвитку. Як стверджують іноземні вчені, риси попередньої парадигми зводилися до того, що інновації виникають у великих фірмах або у тривалому ланцюгу доданої вартості, де учасники процесу пов'язані тісними

відносинами. Нова парадигма обґрунтовує, що виробництво базується на застосуванні модульних наукоємних технологій, розроблених досить часто на малих та середніх підприємствах. Також попередня парадигма визначала основним джерелом знань внутрішні підрозділи фірми, а тепер відбуваються зрушення у бік використання зовнішніх джерел.

Описані парадигми базуються на зміні концепції закритої архітектури кінцевого продукту, за якої продукт є системою, частини якої не стандартизовані в межах міжфірмового співробітництва та діяльність фірми зосереджена всередині власних підрозділів, на концепцію відкритої архітектури, коли продукт складається із стандартизованих модулів та інтерфейсів між ними і зростає готовність фірми придбати компоненти у зовнішнього постачальника [11, с. 153–155].

Отже, формування сучасної концепції економіки знань, що формувалася під впливом тенденцій розвитку світового господарства, визнання необхідності перебудови економіки відповідно до домінуючих технологічних укладів, сприяло розумінню важливості забезпечення конкурентоспроможності. Проте це ще раз підтверджує пріоритетність забезпечення конкурентоспроможності регіонів не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому рівні.

Висновки. Можна констатувати, що сучасні концепції формування конкурентоспроможності регіонів на інноваційних засадах доводять таке. Загальне фокусування в теоріях змістилося на використання людського потенціалу, їх знань та інноваційних можливостей. Регіони у здійсненні інноваційної політики все більше орієнтуються на врахування зовнішніх чинників, що актуалізуються у процесі глобалізації. В інноваційній діяльності регіонального рівня акцент робиться передусім на пошуку можливостей для зростання та вирішення соціальних або екологічних проблем у контексті сталого розвитку. Формування регіональних інноваційних систем має на меті сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіонів та місцевих суб'єктів господарювання, а для розвитку інновацій на регіональному рівні все більшого значення набуває використання інноваційних мереж. Оцінка регіональної асиметрії залишається важливою для розроблення інноваційної політики.

Список літератури:

1. Власенко О. Еволюція інноваційної політики та інноваційних процесів в умовах переходу традиційної економіки до економіки знань / О. Власенко // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – Вип. 2. – С. 3–6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2013_2_3.
2. Нетудихата К.Л. Еволюція сучасних теорій інноваційного регіонального розвитку / К.Л. Нетудихата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2005/38-25-4.pdf>.
3. Фінансові механізми формування конвергентної моделі регіонального розвитку : [монографія] / За наук. ред. І.С. Стронянської. – Львів, 2014. – 438 с.
4. Колодійчук А.В. Інноваційні регіональні теорії в структурі середовищних теорій розвитку промисловості / А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.7. – С. 224–229.
5. Євдокименко В.А. Інноваційна складова відтворення в регіоні та управління нею / В.А. Євдокименко, В.С. Запал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/old_jm/soc_gum/en_re/2010_7_2/35.pdf.

6. Структура теорії регіональної економіки і просторової організації господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1484030238539/rps/teoriyi_kontseptsiyi_regionalnoyi_ekonomiki.

7. Карапетян Е. Генезис та еволюція концепції промислових кластерів / Е. Карапетян, О. Квасовський // Вісник ТНЕУ. – 2014. – № 1. – С. 36–48.

8. Регіональні інноваційні системи: досвід розвинених країн і перспективи його використання в Україні : [навч.-метод. посіб.] / ДП Укртехінформ. – К., 2013. – 325 с.

9. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління / І. Дегтярьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-20.pdf.

10. Сухоруков А.І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : [монографія] / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі. – К. : НІСД, 2012. – 368 с.

11. Голиченко О.Г. Основные факторы развития национальных инновационных систем: уроки для России / О.Г. Голиченко. – М. : Наука, 2011. – 634 с.

УДК 334.75

Скібська К.О., аспірант

Черкаський державний технологічний університет,

генеральний директор

ТОВ «Управління персоналом», Україна

ЗАЛУЧЕННЯ РЕКРУТИНГОВИХ АГЕНТСТВ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ

Скібська К.О. Залучення рекрутингових агентств до формування соціальних кластерів. У статті розкрито напрями формування соціальних кластерів. Окреслено сутність та визначення соціальних кластерів. Обґрунтовано роль та значущість рекрутингових агентств у процесах кластеризації. Визначено ключові напрями взаємодії рекрутингу у складі соціального кластеру. Розроблено напрями вдосконалення ринкової взаємодії, що націлені на підвищення соціальних ефектів.

Ключові слова: кластер, соціальний кластер, регіональна інфраструктура, суб'єкти господарювання, рекрутингові агентства, активізація взаємодії, задоволення попиту, соціальний ефект.

Скибская К.А. Привлечение рекрутинговых агентств к формированию социальных кластеров. В статье раскрыты направления формирования социальных кластеров. Определена сущность социальных кластеров. Обоснованы роль и значение рекрутинговых агентств в процессах кластеризации. Определены ключевые направления взаимодействия рекрутинга в составе социального кластера. Разработаны направления по совершенствованию рыночного взаимодействия, которые нацелены на повышение социальных эффектов.

Ключевые слова: кластер, социальный кластер, региональная инфраструктура, субъекты хозяйствования, рекрутинговые агентства, активизация взаимодействия, удовлетворения спроса, социальный эффект.

Skibska K.O. Involvement of recruiting agencies in the formation of social clusters. The article reveals the directions of formation of social clusters. The essence of social clusters is defined. The role and importance of recruiting agencies in clustering processes is substantiated. The key directions of recruiting interaction within the social cluster are defined. Directions have been developed to improve market interaction, which are aimed at increasing social effects.

Keywords: cluster, social cluster, regional infrastructure, business entities, recruiting agencies, activation of interaction, satisfaction of demand, social effect.

Постановка проблеми. Цільовою спрямованістю сучасної кластерної політики є системні, оформлені документально наміри й дії груп підприємств різноманітних форм власності, органів влади, наукової та освітньої сфер, представників господарської діяльності зі створення сприятливих умов

ринкового середовища для вдосконалення ведення господарської діяльності [1]. Кластерна політика розповсюджуються на широке коло зацікавлених сторін, що в комплексі формують кластер – сконцентровану на певній території групу взаємопов'язаних організацій [2]. Така політика дає змогу розвинути

країнам отримати сприятливі умови розвитку малого та середнього бізнесу, залучити до співпраці представників освіти, влади, активізувати регіональний ринок праці.

В Україні кластерна політика поступово набуває інтересу та приймає практичну реалізацію. Перші зусилля з формування кластерів були зроблені в середині 90-х років ХХ ст. («Поділля» – за участю Національного університету Поділля, суспільних організацій, влади, підприємців). У наступні роки кластери отримали розвиток на інших територіях (будівельний, швейний, туристичний, харчовий) [3]. Однак разом із позитивною динамікою залишаються невирішеними проблеми підвищення ефективності підприємницького середовища, що значною мірою перешкоджає сталому розвитку кластерних ініціатив. Головними проблемами є втрата взаємодовіри між суб'єктами економічної діяльності, низький рівень культури інформаційної відкритості, загострюються проблеми недобросовісної конкуренції. Разом із тим різноманітність і масштабність процесів, народжених глобалізацією, суттєво впливають на системоутворюючі для суспільства та економічного розвитку сфери діяльності: ускладнюються відносини на ринку праці, посилюються міграційні процеси, галузі національної економіки відчують утрату необхідності в певних професіях, посилюються демографічні, виробничі диспропорції.

Досягнення позитивного соціально-економічного ефекту стає можливим за умов перегляду наявної регіональної політики. У рамках стратегії розвитку регіонів стає необхідним упровадження дієвих підходів до управління, що підвищать рівень довіри та взаємодії між бізнесом, інституційними структурами та суспільством. За таких умов модернізація кластерної політики здатна забезпечити появу принципово нових схем взаємодії, що будуть націлені на зростання соціальних показників та стандартів життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку регіональної інфраструктури та її закономірностей почали вивчатися ще у ХVІІІ ст. Особливості побудови інфраструктури та тенденції соціальних змін на регіональному рівні вивчали такі вчені, як: П. Алампієв, Е. Алаєв, З. Варналій, Б. Данилишин, М. Долішній, О. Гранберг, М. Некрасов, В. Лексин, В. Ресіна та ін. Глибинні питання соціально-гуманітарного розвитку, ролі кластерів у цих процесах були розглянуті сучасними науковцями О. Фінагіною, Л. Батченко, Р. Манном та ін. [1; 2; 4; 5]. Отримані результати вітчизняних учених спиралися на класичні теорії кластерної концепції, що сформував праці Т. Андерсона, К. Кетельса, А. Маршалла, М. Портера, Л. Янга та ін. [6]. Водночас наявні наукові розробки не повною мірою враховують виникаючі соціальні диспропорції та нові потреби суспільства. Це звужує наукові погляди

та обмежує практичні дії в системі регіонального управління.

Постановка завдання. Наявність потреби та відсутність чітко визначених алгоритмів формування сталих соціально-економічних взаємовідносин на мезо- та макрорівнях зумовлюють необхідність дослідження напрямів модернізації сучасної кластерної політики. Метою статті є обґрунтування необхідності залучення рекрутингових агентств до формування соціальних кластерів.

Виклад основних результатів. Поступове набуття досвіду в системі регіонального управління говорить, що традиційна кластерна політика не здатна буди драйвером зростання економіки та забезпечувати сталий розвиток. Виникає потреба позиціонувати кластери як новий управлінський підхід, що передбачає залучення до взаємодії більш широкого кола зацікавлених сторін (стейкхолдерів): інвесторів, бізнес-партнерів, освіти, державних та регіональних органів влади, служби зайнятості, консалтингових, рекрутингових, рекламних агентств, банківських установ та ін. Поширення бізнес-кола сприятливо тим, що, маючи на меті власні вигоди, учасники кластеру стають джерелом у забезпеченні власних вигід та загальних соціальних ефектів регіону.

Практика господарювання свідчить, що, крім традиційного економічного ефекту, сучасний бізнес прагне зайняти конкурентні позиції за умов поширення соціальної орієнтації, тому саме кластерні ініціативи стають вагомим джерелом соціального розвитку регіонів. Соціальні ефекти в кластерах можуть виникати від реалізації інвестиційного проекту, що одночасно підвищують доступність та якість послуг населенню, рівень життєдіяльності, професійну реалізацію населення регіону.

Перегляд та доповнення класичних кластерних теорій стає основою для виникнення окремої понятійної категорії – «соціальний кластер». Ці форми кооперації бізнесу слід розглядати як необхідну умову підвищення рівня життя, сталого розвитку економіки і соціальної сфери певної території [7]. Соціальний кластер – це група взаємопов'язаних, локально сконцентрованих органів управління, організацій та установ різних форм, що надають соціальні послуги населенню. Учасники соціального кластеру об'єднані спільними інтересами, стратегічною метою забезпечення матеріального, професійного та духовного добробуту в межах кластеру та поза його межами.

Характерними рисами соціального кластеру є його спрямованість на підтримку різних верств населення, наявного та потенційного кадрового потенціалу, прогресивних студентів та випускників вишів, молодих учених та розробників, стартапів та інших ініціативних груп. Разом із тим у структурі кластера поглиблюються взаємовідносини між державними і незалежними організаціями, що спрямовані на полегшення процедур правового захисту, оптиміза-

цію інформаційного обміну, сприяння працевлаштуванню, соціальний захист, професійне зростання та розвиток. Вагому роль у цих процесах відіграють рекрутингові агентства. Пріоритетними напрямками рекрутингу у структурі кластерів є: надання послуг кадрового консалтингу, кадрового аудиту, коучингу, оцінки персоналу, аутстафінгу, лізінгу та аутсорсингу; виконання функцій аутплесменту, обліку; ведення кадрового діловодства. Широкий спектр рекрутингових послуг стає основою соціально орієнтованих відносин та обґрунтовує доцільність їх залучення до соціальних кластерів.

Значущість рекрутингових агенств у складі соціальних кластерів посилює незадоволеність попиту та пропозиції на ринку праці: з одного боку, представники бізнесу відчують брак у кваліфікованих кадрах, і з іншого – кваліфіковані спеціалісти (пошукачі) не задоволені умовами та розмірами оплати праці. Разом із цим наявні нормативні, організаційні, фінансові умови ускладнюють процедуру просування кваліфікованих спеціалістів у відповідні сфери діяльності, що порушує інформаційний обмін, залишає непоміченими перспективні бізнес-проекти та розробки. Отже, основні та супутні послуги рекрутингових агенств стають поштовхом для ефективного функціонування соціального кластеру. Маючи більш гнучкі можливості, рекрутингові агентства сприяють максимальній концентрації кадрового та пов'язаного з ним потенціалу, тим самим виконують роль сполучної ланки між кадровими ресурсами, бізнесом та освітою (рис. 1).

Широкий спектр рекрутингових послуг, у тому числі інформаційно-комунікаційні, профорієнтаційні, начальні, координаційні та ін., стають умовою для отримання позитивних соціальних ефектів у складі кластеру:

- реконструкція робочих місць – створюються сприятливі умови для появи нових робочих місць на проектних об'єктах; реалізація бізнес-проектів ініціює створення значної кількості робочих місць в сполучених галузях залежно від специфіки проекту. Як результат, отримується прибуток, що реінвестується в економіку та породжує мультиплікативний ефект;

- розширюється сфера зайнятості – через створення робочих місць скорочується безробіття, поліпшуються умови праці, зменшуються випадки захворювань, виробничого травматизму;

- підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня робочої сили – скорочуються масштаби застосування некваліфікованої праці, отримують поштовх нові інноваційні види діяльності;

- оптимізація міграційних потоків – більш оперативно залучається кадровий потенціал до реалізації інвестиційних проектів, підвищується рівень життя в регіоні, стимулюється додатковий міграційний приплив населення за рахунок створення нових робочих місць або стримується міграційний відтік;

- поліпшення ситуація на ринку праці – збільшуються доходи від зайнятості і соціальні трансферти населенню, підвищується доступність та якість послуг, що надаються в соціальній сфері;

- підвищення рівня життя населення – зростання доходів населення і розширення платоспроможного попиту, що забезпечується відповідною оплатою праці зайнятих на робочих місцях у структурі кластерів;

- забезпечення податкових надходжень від реалізації проектів соціального кластеру – збільшення бюджетного фінансування освіти, охорони здоров'я, культури, соціальної політики, включаючи державну допомогу та компенсаційні виплати населенню на місцевому, регіональному, державному рівнях;

- поліпшення екологічної ситуації та якості середовища проживання у регіоні – забезпечення природоохоронних інноваційних проектів соціального кластеру, впровадження природоохоронних технологій, підвищення якості середовища проживання.

Реалізація проектів соціальних кластерів може бути у різноманітних сферах діяльності: по-перше, це галузеві виробництва: екологічні агропромислові ферми, сумісні науково-виробничі та виробничо-торгові підприємства; по-друге, це навчальна, освітня та наукова діяльність: науково-дослідні заклади, бізнес-інкубатори, бізнес-акселератори, ВНЗ за участі бізнес-кола та стартапів; по-третє, це сфера обслуговування: оздоровчі центри, туристичні центри, зоологічні центри. Наведені сфери діяльності є неповними та за необхідності можуть поширювати свій перелік. Разом із цим кожний напрям діяльності може бути взаємозв'язаним та взаємозалежним: нові розробки бізнес-інкубаторів – менторство – виробництво соціально значущих товарів чи послуг – створення робочих місць – кооперація суміжного бізнесу – поширення спектру послуг – соціально-економічні ефекти.

Бракування чітко визначених правил функціонування соціальних кластерів у складі регіональної інфраструктури вимагає від її учасників побудови логічного алгоритму дій. Суттєвим залишається питання практичної реалізації програм формування соціальних кластерів за участю рекрутингових агентств. Процес реалізації рекомендованих дій може бути складним, оскільки процедура створення соціальних кластерів в Україні не отримала широкого розповсюдження. Керуючись досвідом закордонних країн, слід визначити, що першочерговою процедурою на рівні регіонального управління має бути створення дорожньої карти, що буде ґрунтуватися на прогресивному соціально-економічному розвитку території та впровадженні нових форм організації бізнесу. Наступним кроком є активізація учасників соціального кластеру та визначення послідовності дій, а саме:

- на першому етапі: прийняття рішення про створення кластеру; створення інформаційно-консульта-

тивного порталу; організація циклу заходів зі збору пропозицій споживачів.

– на другому етапі: розроблення стратегії та програми функціонування кластера; аналіз зібраних пропозицій; розроблення регіонального переліку товарів (послуг); формування на основі отриманої інформації планів виробництва товарів (послуг);

– на третьому етапі: розроблення програми забезпечення функціонування системи сертифікатів та професійної відповідності кадрів; забезпечення професійного навчання фахівців, адаптація, координація, соціальна підтримка;

– на четвертому етапі: перетворення, за необхідності, організаційно-правових форм (бізнес-

Рис. 1. Формування соціальних кластерів

Джерело: власна розробка автора

ініціатив, приватних підприємців, стартапів, бізнес-інкубаторів) відповідно до правил та умов функціонування у складі кластеру;

– на п'ятому етапі: модернізація діючого виробництва, забезпечення імпортозаміщення, запуск нового сучасного, якісного і високотехнологічного виробництва, створення нових робочих місць;

– на шостому етапі: моніторинг та аналіз результатів застосування нових товарів на ринку, створення інжинірингового центру;

– на сьомому етапі: подача заявки у державні органи влади до включення соціального кластера в програму підтримки кластерів, підтримка зв'язків з органами влади, науковими установами, бізнесом.

Слід зауважити, що в кожному з перелічених етапів визначальна роль має належати рекрутинговим агентствам, оскільки саме їх гнучкість та мобільність функціонування на ринку праці дають змогу здійснювати постійний моніторинг попиту та пропозицій. За таких умов стає можливим рекомендувати пріоритетні напрями функціонування рекрутингу в кластерних ініціативах:

– сприяння створенню системи управління життєвим циклом проектів: участь у формуванні бізнес-інкубатора – сприяння переходу із бізнес-інкубатора до участі у кластері (інформаційна, організаційна, координаційна спрямованість);

– сприяння модернізації діючої системи виробництва: залучення стартапів, бізнес-акселераторів до інноваційних проектів, поширення їх зв'язків із суміжними видами діяльності;

– активне просування інформації про створення різноманітних лабораторій, пошук інжинірингових центрів, поглиблення взаємодії з ВНЗ та науководослідними та дослідно-конструкторськими установами.

Висновки. Практично всі досліджені регіони України використовують наявний потенціал, поєднаний між бізнесом, наукою та владою, з орієнтацією на швидке повернення вкладеного капіталу. Однак розвиток відносин із банківським сектором, закладами освіти, елементами ринкової інфраструктури

не завжди призводили до отримання позитивних результатів партнерства у кластерах. Незважаючи на суттєві переваги кластерів, в Україні їх розвиток не отримав суттєвого розвитку, що акцентує увагу на необхідності перегляду управлінських підходів.

Соціальна значущість кластерної політики зумовлює доцільність перегляду програм регіонального розвитку. Нові тенденції в системі регіонального управління стають запорукою формування економіки відкритого типу. Це якісно впливає на поширення стосунків між малим, середнім та великим бізнесом, суспільством, владою, наукою. Модернізація правил і процедур підтримки соціальної сфери стає поштовхом для залучення незалежних рекрутингових агентств у кластерні ініціативи. Застосування новітніх інструментів управління на мікрота мезорівнях стають запорукою комплексного дослідження кон'юнктури регіонального ринку, задоволення попиту та пропозиції на ринку праці, отримання соціальних ефектів, підвищення конкурентоспроможного рівня. Разом із цим формується можливість зіставлення та моніторингу соціального рівня територій.

Новітня практика залучення рекрутингових агентств до формування соціальних кластерів, має передбачати вироблення моделей управління, адаптованих до умов мінливого суспільства, а саме: проведення сумісного моніторингу дієвих програм стажування, поширення знань та інформаційної підтримки учасників кластеру; розроблення програм, що орієнтовані на підвищення лояльності персоналу у кластерах; здійснення постійного пошуку інноваційних методів роботи; розроблення та реалізація програм управління репутаційних ризиком; оцінку та впровадження пропозицій стейкхолдерів у діяльність соціальних кластерів; сприяння мінімізації загроз нормативного регулювання та законодавчих обмежень; підвищення ймовірності найму найкращого персоналу у склад кластеру. Саме ці аспекти стають запорукою отримання позитивних соціальних ефектів кластерів.

Список літератури:

1. Фінагіна О.В. Кластери в системі стратегії і тактики розвитку регіону : [монографія] / О.В. Фінагіна, Л.В. Батченко, А.В. Гуренко та ін. – Донецьк : ВІК, 2013. – 287 с.
2. Гуренко А.В. Роль та місце ринкової інфраструктури у формуванні кластерів / А.В. Гуренко // Часопис економічних реформ. – 2013. – С. 52–58.
3. Об'єднання українських регіональних кластерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/>.
4. Варналій З.С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] / З.С. Варналій. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
5. Дубіщев В.П. Моделювання процесів економічного зростання й розподілу капіталовкладень на регіональному рівні / В.П. Дубіщев, В.І. Іщук, С.М. Малинський // Актуальні проблеми економіки: наук. зб. ; за ред. І.Т. Ткачук. – 2009. – Вип. V. – Т. 1. – С. 20–28.
6. Портер М.Е. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М.Е. Портер ; пер. с англ. И. Минервина ; науч. ред. О. Нижельская ; 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 454 с.
7. Краснова Л.В. Социальный кластер как морфема коллективизма / Л.В. Краснова // Актуальные инновационные исследования: наука и практика. – 2009. – 234 с.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 314.18(045)

Говорко О.В., аспірант
Хмельницький національний університет

СУТНІСТЬ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Говорко О.В. Сутність демографічного потенціалу: проблеми теорії та практики. У статті досліджено демографічний потенціал України в період з 1910 по 2015 р., визначено періодичність цих змін (демографічне відлуння), представлено обґрунтування факторів впливу на демографічний потенціал у досліджуваному періоді. Запропоновано одиниці вимірювання демографічного потенціалу: абсолютну – число народжень в аналізованому періоді та відносну – відношення чисельності народжених до чисельності фертильного населення на даний час. Дане дослідження дає змогу здійснювати уточнені прогнози демографії населення. На підставі аналізу властивостей демографічного потенціалу запропоновано конкретні заходи щодо регулювання демографічної ситуації в країні, які визначають дітонародження як одну з основних відтворювальних функцій населення.

Ключові слова: демографія, демографічна статистика, демографічний потенціал, фертильний вік, вік покоління, коефіцієнт народжуваності, демографічне відлуння, прогноз демографічного потенціалу.

Говорко О.В. Сущность демографического потенциала: проблемы теории и практики. В статье исследован демографический потенциал Украины в период с 1910 по 2015 г., определена периодичность этих изменений (демографическое эхо), представлено обоснование факторов влияния на демографический потенциал в исследуемом периоде. Предложены единицы измерения демографического потенциала: абсолютную – число рождений в рассматриваемом периоде, относительную – отношение численности родившихся к численности фертильного населения в настоящее время. Данное исследование позволяет осуществлять уточнённые прогнозы демографии населения. На основании анализа свойств демографического потенциала предложены конкретные меры по регулированию демографической ситуации в стране, которые определяют деторождение как одну из основных воспроизводственных функций населения.

Ключевые слова: демография, демографическая статистика, демографический потенциал, фертильный возраст, возраст поколения, коэффициент рождаемости, демографическое эхо, прогноз демографического потенциала.

Govorko O.V. The Essence of Demographic Potential: The Problems of Theory and Practice. The article examines the demographic potential of Ukraine in the period from the year 1910 to 2015, defines the frequency of these changes (demographic echo), the study of the factors influencing the demographic potential of the analyzed period is presented. A unit of measurement of the demographic potential is offered: absolute – the number of births in the analyzed period, relative – the ratio of the number of births to the number of fertile population at present. This study allows the specified demographic forecasts of the population to be made. On the basis of the analysis of the demographic potential properties, specific measures to regulate the demographic situation in the country, which define childbirth as one of the main functions of the reproductive population are offered.

Keywords: demography, demographic statistics, demographic potential, fertile age, age of generation, fertility, demographic echo forecast, demographic potential.

Постановка проблеми. В Економічній енциклопедії поняття «демографія» походить від грец. δῆμος – народ і розкривається як наука про населення (народонаселення) як сукупність людей, що проживають у межах певної території. Демографія вивчає склад, рух та закономірності розвитку насе-

лення і питання політики народонаселення; чисельність, розміщення і склад населення (за статтю, віком, сімейним станом, національністю і рідною мовою, освітою, заняттями, соціальним станом тощо). Демографія тісно пов'язана з низкою інших суспільних наук, в яких розглядаються окремі про-

блеми народонаселення: соціологією, географією, етнографією, медициною, екологією тощо. Оскільки демографічні закономірності можуть бути виявлені лише під час докладного спостереження, основну частину демографії як науки становить статистика населення (демографічна статистика), що займається збиранням даних (включаючи перепис) про чисельність, склад, розміщення і відтворення населення, а також науковим опрацюванням і аналізом цих даних. Демографія має велике практичне значення. Її дані потрібні для характеристики наявної демографічної ситуації, обґрунтування розвитку галузей народного господарства та культури, заходів щодо обслуговування населення і проведення відповідної демографічної політики [1].

Демографічна статистика – галузь соціально-економічної статистики, що вивчає народонаселення та його зміни в конкретних історичних умовах суспільного розвитку. До сфери вивчення демографічної статистики належать суспільні явища і процеси, їх кількість, географічний розподіл і склад населення за суспільними групами та їх зайнятість, за віком і статтю, національністю, мовою, культурним рівнем, сімейним станом тощо. Вона охоплює питання природного руху населення (народжуваність, смертність, шлюби, розлучення), його міграцію, відтворення. Тобто демографічні процеси демографічна статистика вивчає на основі всебічного аналізу суспільно-економічних відносин, розглядає їх як такі, що визначаються способом виробництва. [2].

Після Другої світової війни в Україні проведено чотири радянські переписи населення: у 1959, 1970, 1979, 1989 рр. 5 грудня 2001 р. в Україні відбувся перший Всеукраїнський перепис населення. Із 1 по 14 грудня 2010 р. у Дергачівському районі Харківської області відбувся пробний перепис населення.

Метою проведення пробного перепису населення є відпрацювання всіх методологічних та організаційних питань Всеукраїнського перепису населення 2020 р., а також технології автоматизованого оброблення отриманих матеріалів.

За встановленою практикою і згідно з рекомендаціями Організації Об'єднаних Націй переписи населення у більшості країн світу проводяться раз на десять років. Принципи та рекомендації ООН визначають, що саме переписи населення є унікальним джерелом соціально-демографічних даних та дають змогу отримати найдетальнішу інформацію щодо різноманітних характеристик населення як на загальнодержавному та регіональному рівні, так і на міжнародному.

Для зміцнення державності, проведення політики, що забезпечує соціально-економічний розвиток, підвищення життєвого рівня населення доцільно мати достовірну інформацію про відтворювальні можливості населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування та розвитку

демографічного потенціалу присвячено наукові роботи українських та зарубіжних учених М. Біль, П. Венсана, Е. Лібанової, Р. Фішера та ін. В їхніх працях оцінюються якісні та кількісні характеристики демографічного потенціалу, а також галузеві умови та фактори його відтворення.

Уперше поняття «демографічний потенціал» увів англійський демограф Р. Фішер у 1920-х роках. Він розглядав народження людини як отримання ним життя «у кредит», а подальше народження власних дітей як «виплату боргу». Однак запропоноване поняття в демографії не знайшло точного вимірювання [3].

П. Венсан запропонував термін «потенціал зростання», що визначає збільшення чисельності всього населення за певний період [4]. Але це тільки посилює проблему вимірювання «демографічного потенціалу», тому що потенціал зростання – це відносний показник, тоді як «потенціал» – базове поняття, що визначає можливості чого-небудь і повинен вимірюватися як у відносних, так і в абсолютних величинах.

Відома пропозиція оцінювати демографічний потенціал в людино-роках за їх чисельністю та очікуваною тривалістю життя [5]. Дана пропозиція запозичена у поняття «трудова потенціал», де під «трудова» розуміють безпосередньо існування людини. Недоліком цього визначення є протиріччя з відомою основою понятійної демографії.

Демографічний потенціал (ДП) етносу, спільноти – це її репродуктивні можливості. Він визначається: а) чисельністю репродуктивно активних представників у складі спільноти та б) їх дітородною активністю (дітність – число дітей в сім'ях, сумарний Кн тощо); причому показники, як «а», так і «б» – у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій (через одне-два покоління) перспективах [5].

Дане визначення найбільше об'єктивно відображує відтворювальну здатність населення країни, території, однак вимагає уточнення в частині одиниць вимірювання та сумісності з іншими демографічними параметрами.

Здійснені спроби визначення поняття демографічного потенціалу й одиниці його вимірювання не мали успіху, тому що не відображали реальних процесів і не передбачали точних вимірників демографічного «здоров'я» народу.

На основі вищевикладеного визначення демографічного потенціалу є актуальною проблемою та потребує свого рішення.

Постановка завдання. Метою дослідження є усунення понятійної невизначеності демографічного потенціалу та надання йому нових характеристик, які б забезпечували його вимірність і поєднання з іншими видами потенціалу в економіці.

Виклад основних результатів. Варто зазначити, що поняття демографічного потенціалу, як і багатьох інших потенціалів в економіці, відображає «запас» –

кількість населення даної території та його здатність до відтворення. Результатом демографічного процесу є народження дітей, а потенціалом, що забезпечує цей вихід, – здатність населення до відтворення. Зрозуміло, що цією здатністю володіють тільки особи фертильного віку (15–49 років за прийнятою класифікацією вікових груп). Центр тяжіння розподілу дітонародження у фертильному віці припадає приблизно на 28 років – вік покоління. В останні роки вік покоління має тенденцію до збільшення.

Звідси випливає висновок, що кількісна характеристика демографічного потенціалу відповідає чисельності населення фертильного віку в аналізованому періоді часу. Демографи використовують для цих оцінок чисельність жінок, проте слід зазначити, що у фертильному віці чисельність чоловіків і жінок приблизно однакова, що дає змогу застосовувати єдину узагальнену вікову структуру.

Якісна характеристика демографічного потенціалу визначає продуктивність процесу відтворення населення, тобто народжене число дітей на одну жінку (звичайно, фертильного віку). У демографії цей параметр визначається коефіцієнтом народжуваності.

Тоді весь демографічний потенціал може бути оцінений як добуток чисельності жінок фертильного віку (половини населення в даній віковій групі) на коефіцієнт народжуваності в досліджуваній період часу.

На підставі проведеного аналізу низки розділених за часом переписів населення статевовікових пірамід (структур населення) зазначено таке:

- кількісно демографічний потенціал оцінюється чисельністю населення фертильного віку, представленого групами 15–49 років. Зазначена чисельність може бути використана як індикатор соціального здоров'я нації;

- чисельність населення у вікових групах 15–49 років істотно залежить від соціально-економічної історії, враховує демографічні підйоми і спади чисельності населення в минулих періодах;

- демографічний потенціал повинен урахувати сальдо міграції населення у вікових групах 15–49 років і водночас відображати окремі дані для корінного населення та для мігрантів;

- кількість населення чоловічої і жіночої статі в групах 15–49 років приблизно дорівнює, що дає змогу розглядати демографічний потенціал консолідовано, без урахування статей;

- якісно демографічний потенціал визначається коефіцієнтом народжуваності на одну жінку фертильного віку, який, своєю чергою, залежить від соціально-економічних умов життя населення у віці 15–49 років.

У результаті проведеного дослідження запропоновано уточнену наукову гіпотезу і метод оцінки демографічного потенціалу, за яким визначають чисельність населення груп фертильного віку для

різних періодів часу таким чином, що відібрані групи становлять безперервну в часі функцію чисельності фертильного населення. Формула запропонованої гіпотези така.

Уточнена сутність демографічного потенціалу, яка визначається його кількісними та якісними характеристиками, кількісну характеристику визначають кумулятивною кривою, що складається з чисельності поколінь груп населення фертильного віку (15–49 років) досліджуваного періоду, а якісну – коефіцієнтом народжуваності вказаних групах фертильного віку, причому чисельність фертильного населення визначається за даними кількості народжених у минулому періоді, що зсунуті на величину віку покоління, вказані характеристики множаться, що дає змогу визначити відтворення населення в минулому, теперішньому періодах та скласти прогнози.

За цією гіпотезою зі структур населення (статевовікових пірамід) для різних поколінь у досліджуваному періоді виділяють групи фертильного віку так, щоб закінчення однієї групи збігалось в часі з початком наступної групи, а закінчення наступної групи – із початком подальшої тощо. У результаті формується безперервна крива, що відображає чисельність фертильного населення країни, території (кількісний складник демографічного потенціалу).

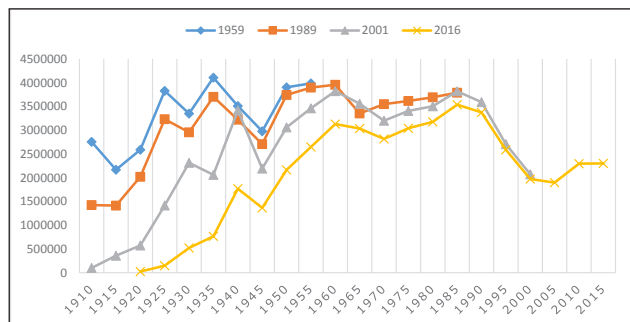
Коефіцієнт народжуваності визначає якісний складник демографічного потенціалу, розраховується відносно чисельності жінок фертильного населення, яку отримують з кількісного складника. Тоді демографічний потенціал визначається як добуток кількісної характеристики (половині чисельності всього фертильного населення) на його якісну характеристику (коефіцієнт народжуваності на одну жінку), що дає змогу визначити відтворення населення в будь-який заданий момент часу.

Необхідно вказати, що має місце помилка, яка приписує демографічному потенціалу кількість осіб похилого віку. Із цього приводу слід зазначити, що збільшення тривалості життя населення та чисельності літніх вікових груп не впливає на процес його відтворення, а тому повинне враховуватися в іншому вигляді потенціалу, наприклад у геронтологічному.

Демографічний потенціал виступає як оціночна характеристика населення даної території, країни, враховує історію розвитку суспільства, соціально-економічні процеси, умови життя населення, традиції, сімейні, групові зв'язки та інші фактори.

Розглянемо графіки чисельності населення України за віковими групами, побудовані на підставі даних статистики [6] (рис. 1). Графіки одержано з чисельності груп статевовікової структури населення України в 1959, 1989, 2001, 2016 рр. Особливістю даних графіків є повторюваність у часі з періодом, що відповідає поколінню (приблизно 28 років) характерних ділянок структур населення. Наведені структури показують циклічність і спад населення

за групами в напрямку справа наліво (зворотний відлік часу). Так, наприклад, структура 2016 р. спливає в 1920 р., структура 2001 р. – у 1910 р., структури 1959, 1989 рр. – за межами прийнятої шкали часу.

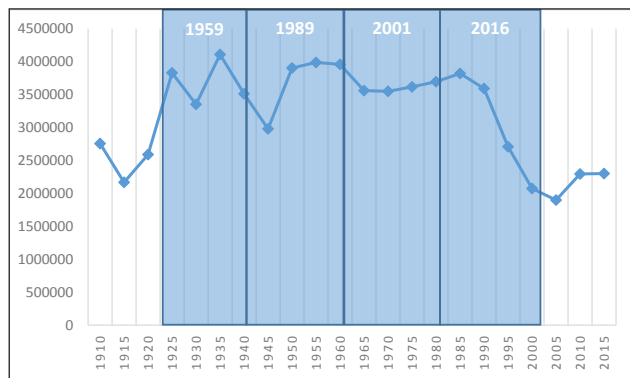

Рис. 1. Чисельність населення України за віковими групами в 1910–2015 рр.

Як видно з представлених графіків, у більш ранніх структур більша чисельність груп населення у минулих роках часового проміжку. Остання (2016 р.) структура показує чисельність населення по групах у теперішній час. Для визначення процесу відтворення населення та демографічного потенціалу розглянемо чисельність населення фертильного віку в досліджуваному періоді (1910–2015 рр.) із представлених графіків.

Побудуємо кумулятивну діаграму чисельності населення України за 1910–2015 рр. за віковими групами 15–49 років шляхом переносу на один графік відповідних ділянок діаграм у 1959, 1989, 2001, 2016 рр. Кумулятивна діаграма чисельності населення України, здатного до відтворення протягом розглянутого періоду, представлена на рис. 2. На діаграмі відображено графік та зони фертильного віку згідно з прийнятими періодами дослідження.

Діаграма відображає чисельність фертильного населення України за весь досліджуваний період, тобто показує кількісну сторону демографічного потенціалу. Таким чином, за запропонованою гіпотезою отримана графічна кількісна залежність здатності населення України до відтворення по роках досліджуваного періоду.

Рис. 2. Кумулятивна діаграма чисельності населення України за 1910–2015 рр.

Особливістю наведеної діаграми є провали чисельності населення фертильного віку в періоди 1914–1920, 1929–1937, 1941–1945 рр. У ці періоди Україна переживала значні соціально-економічні потрясіння. Найглибший провал припадає на період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Цей, а також попередні провали чисельності викликали первинне «демографічне відлуння» – провал у 1962–1970 рр. і вторинне «демографічне відлуння» – провал у 1990–2000 рр. Як видно з діаграми, провали чисельності носять циклічний характер із періодом, рівним віку покоління (28 років). Більш глибокий провал у зоні вторинного «демографічного відлуння» збігся з розпадом СРСР і переходом до ринкових умов господарювання та конкуренції, що знизило чисельність населення у фертильних вікових групах. Облік даної циклічності в прогнозах дасть змогу підвищити їх точність.

Зростання чисельності населення фертильного віку спостерігається відразу ж після провалів, а також через посилення соціальних зв'язків у суспільстві. Так, стабільне зростання графіку в кінці XIX в. і на початку XX ст. можна пояснити налагодженою системою місцевого самоврядування (земств), а також «колективізацією» населення в рамках поміщицьких маєтків. Розкуркулення на початку 30-х років – пряме знищення селянського населення – дало провал графіка, однак після цього періоду колективізація дала приріст кумулятивної діаграми.

На діаграмі певний інтерес для дослідження має період 1980–1988 рр. У цей час у СРСР була реалізована державна політика щодо стимулювання дітонародження. Була збільшена тривалість декретних відпусток, стали надаватися додаткові відпустки без утримання матерям по догляду за дитиною. Як результат, підвищилася народжуваність населення, що знайшло своє відображення на графіку. У даний час діють програми, що стимулюють народження дітей, тобто підвищують якість демографічного потенціалу, його відтворення.

Слід зазначити ще одну властивість кумулятивної кривої чисельності населення фертильного віку: вона є трендом відтворювальної функції, яка починає «працювати» тільки через час, рівний віку покоління (приблизно 28 років), тобто, по суті, є запасом, або потенціалом дітонародження.

Розглянемо більш детально якісну сторону демографічного потенціалу.

Якісна сторона демографічного потенціалу, як було сказано вище, являє собою здатність населення фертильного віку до відтворення, оцінюється коефіцієнтом народжуваності дітей на одну жінку.

У досліджуваний період (1910–2015 рр.), за статистичними даними [3; 11], сумарний коефіцієнт народжуваності постійно знижувався з 6 до 1,1 (рис. 3). На графіку є ділянки, істотно порізані, на яких народжуваність змінювалася стрибкоподібно

(в інтервалі 1913–1950 рр. кумулятивна народжуваність знизилася в два рази). Починаючи з 1990 р. коефіцієнт народжуваності в Україні знизився до рівня нижче 2, що порушило умови відтворення населення. У результаті після цієї дати спостерігається спад населення України за рахунок недостатньої чисельності народжених дітей.

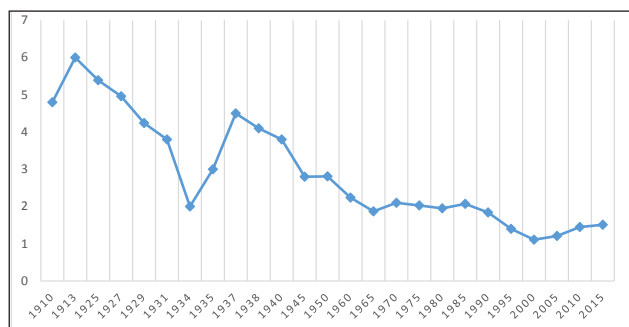

Рис. 3. Коефіцієнт сумарної народжуваності в Україні за 1910–2015 рр.

Графік народжуваності також порізаний у періоди демографічних потрясінь, згаданих вище. Позначається вплив соціально-економічних чинників не тільки на кількісну, але й на якісну характеристику демографічного потенціалу. У період з 1985 по 1995 р. коефіцієнт народжуваності впав майже в півтора рази, що свідчить про негативну дію економічних реформ на якісну характеристику демографічного потенціалу. Дослідження тренду даної функції показує його практично лінійне спадання. Це може бути пояснене постійним збільшенням руйнування інституту сім'ї та залученням жінок до процесу виробництва.

Якщо до 1913 р. жінки були зайняті виключно в секторі домашніх господарств, то з 1949 р. по теперішній час частка зайнятості жінок у корпоративному секторі постійно зростає. Головна відмінність зазначених секторів полягає в тому, що діяльність у домашніх господарствах стимулює дітонародження, оскільки чисельність сім'ї – основа домашнього господарства, безпосередньо впливає на її добробут і виживання. Виробництво в корпоративному секторі, навпаки, вимагає підвищення продуктивності праці за відповідного зниження чисельності працюючих, тому від жінок, зайнятих у корпорації, абсолютно не потрібно підвищення народжуваності. Мало того, народження дитини призводить до зниження трудової віддачі на робочому місці, із чим постійно і негласно бореться адміністрація підприємств. При цьому суспільству нав'язуються сучасні споживчі стандарти, в яких на дітонародження відводиться все менше місця. Більше того, розширене залучення жіночої праці в корпоративний сектор дає змогу знецінювати чоловічу працю. Якщо раніше чоловік міг своєю працею прогодувати всю сім'ю, то нині навіть з урахуванням заробітної плати жінки доходи більшості

сімей ледь покривають споживчі витрати. Ступінь експлуатації сім'ї як осередку суспільства зростає.

Виникає цілком закономірне і раціональне організаційно-правове рішення про введення нової оплачуваної професії жінки – народження дітей. Для забезпечення відтворення населення жінкам фертильного віку необхідно проводити оплату праці на народження дітей. Таким чином, відтворювальна діяльність домашніх господарств набуває права корпоративної професії, де корпорацією є сама держава.

Об'єднаємо розглянуті вище кількісну й якісну характеристики демографічного потенціалу в одній діаграмі.

Демографічний потенціал України за 1910–2016 рр., розрахований за пропонованою науковою гіпотезою, представлений на рис. 4.

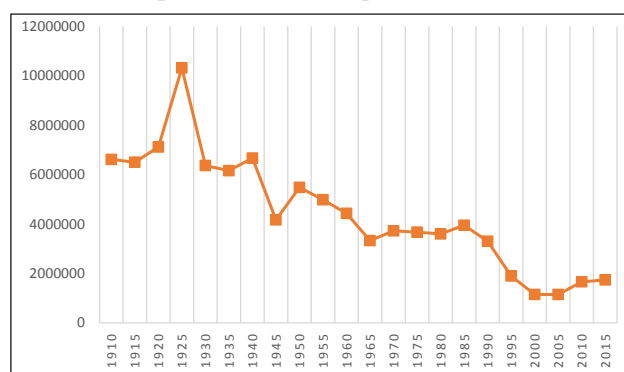

Рис. 4. Демографічний потенціал України за 1910–2016 рр.

Як видно з графіку, демографічний потенціал коливається в межах від 10 млн. осіб на рік (1925 р.) до 1,1 млн. осіб на рік (2000 р.). Починаючи з 1990 р. сумарний коефіцієнт народжуваності став нижче 2,0, і граничне відтворення на рівні 3 млн. осіб на рік не було досягнуто. Зараз відтворення населення України здійснюється на рівні приблизно 1,7 млн. осіб на рік, що майже вдвічі нижче граничного рівня для збереження загальної чисельності населення. В результаті чисельність населення України падає, що в геополітичному контексті загрожує державній безпеці країни.

Аналіз наведеного графіка демографічного потенціалу дає змогу уточнити наявні наукові положення про демографію населення України. Так, наприклад, провал демографічного потенціалу в періоди 1914–1920 і в 1929–1937 рр. повністю зрівноважився зростанням демографічного потенціалу в період 1921–1928 рр. Водночас провал демографічного потенціалу в 1941–1945 рр. значною мірою забрав приріст 1921–1928 рр. і частково попередніх поколінь і знизився до 4 млн. осіб на рік. Перше «демографічне відлуння» дало мінімум потенціалу в 3 млн. осіб в рік (1965 р.), що вимагало прийняття екстрених заходів уряду щодо підвищення рівня життя населення в СРСР. Було введено нові соціальні гарантії періоду розвинутого соціалізму,

відмічені найвищим у світі рівнем державним захистом населення. Друге «демографічне відлуння» збіглося з ринковими реформами, знизило демографічний потенціал України до військового рівня – 1,1 млн. осіб на рік (2000 р.). Нині спостерігається деякий підйом демографічного потенціалу, пов'язаний з його накопиченням у минулому поколінні (1970–1990 рр.), проте його якісна характеристика, як і раніше, не задовольняє вимогам відтворення населення, що обов'язково позначиться в майбутніх періодах.

На підставі наведених доказів гіпотеза про уточнений демографічний потенціал та методологію його оцінки отримала повне теоретичне й практичне підтвердження. У ході доказу гіпотези були проведені розрахунки згідно зі статистичними даними, у результаті яких побудовано аналізовані вище графіки. На підставі проведених досліджень визначено основні кількісні та якісні характеристики процесу відтворення населення, за допомогою яких можна ефективно регулювати демографічну ситуацію в країні.

За запропонованою гіпотезою демографічний потенціал отримав свої одиниці виміру. Це абсолютна одиниця – кількість народжених дітей на рік і відносна – відношення кількості народжених дітей до чисельності фертильного населення в даному році.

Гіпотеза про демографічний потенціал дає змогу розрахувати «оптимальний» сценарій із горизонтом 28 років – вік покоління (за незмінних соціально-економічних умов) прогнозу відтворення населення. Для цього необхідно перемножити коефіцієнт народжуваності в поточному році на чисельність фертильного населення минулого покоління (народженого 28 років тому) з поправочних коефіцієнтів втрати чисельності в поколінні.

Горизонт прогнозу можна кратно збільшувати (56, 84, 112 років), точність при цьому буде знижуватися несуттєво. Для сценаріїв прогнозів «мінімуму» та «максимуму» необхідно враховувати можливі зміни якісної характеристики демографічного потенціалу – коефіцієнта народжуваності на одну жінку фертильного віку. Даний коефіцієнт, як відомо, є відображенням дії багатьох факторів і може бути спрогнозований за наявними методиками.

Розрахуємо прогноз демографічного потенціалу України за наявними статистичними даними в межах одного покоління (28 років) до 2043 р. за трьома сценаріями:

- нормативний, відповідає коефіцієнту народжуваності $K_n = 1.51$;
- мінімальний, передбачає погіршення соціально-економічної ситуації, яка в результаті зменшує коефіцієнт народжуваності K_n на величину рівну $\Delta_1 = -0,01$ на рік (вплив негативних факторів);
- максимальний, передбачає покращення соціально-економічної ситуації, яка в результаті забезпечить зростання коефіцієнту народжуваності K_n на

величину рівну $\Delta_2 = + 0,01$ на рік (урахування системи заходів).

Формула розрахунку нормативного демографічного потенціалу:

$$ДП_n = Ч_{\phi(n-t)} \times K_{n(n)}, \quad (1)$$

де $ДП_n$ – демографічний потенціал нормативний;
 $Ч_{\phi}$ – чисельність жінок фертильного віку (1/2 значення кумулятивної діаграми чисельності, рис. 2);
 K_n – коефіцієнт народжуваності;
 n – позначення поточного року;
 t – вік покоління ($t = 28$ років).

Демографічний потенціал за мінімальним сценарієм прогнозу буде дорівнювати:

$$ДП_{min} = Ч_{\phi(n-t)} \times (K_{n(n)} - \Delta_1), \quad (2)$$

де $ДП_{min}$ – демографічний потенціал мінімальний;
 Δ_1 – зменшення коефіцієнту народжуваності внаслідок погіршення соціально-економічної обстановки, $\Delta_1 = 0,01$.

$$ДП_{max} = Ч_{\phi(n-t)} \times (K_{n(n)} + \Delta_2), \quad (3)$$

де $ДП_{max}$ – демографічний потенціал максимальний;

Δ_2 – збільшення коефіцієнту народжуваності внаслідок заходів державного регулювання, $\Delta_2 = 0,01$.

Результати розрахунку демографічного потенціалу наведено на графіках рис. 5.

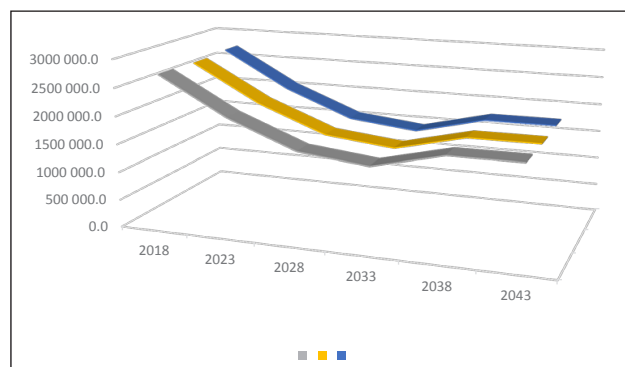

Рис. 5. Прогноз демографічного потенціалу України на 2018–2043 рр.

Представлений прогноз має в деякій мірі гіпотетичне значення, оскільки зміни коефіцієнту народжуваності K_n не показані як функції. Однак указаний недолік можна усунути, відшукавши ці функціональні залежності, що в даний час є цілком вирішуваним завданням. Виконаний прогноз дає змогу вирішувати проблему підвищення демографічного потенціалу України. Наведені у формулах (2)–(3) значення Δ_1 , Δ_2 істотно впливають на процес відтворення населення та самі по собі містять багато соціально-економічних факторів впливу – від добробуту та зайнятості населення до політичних складників, а також соціального захисту всіх верств населення (теоретичне їх обґрунтування виходить за рамки даної роботи).

Прогноз доводить доцільність заходів державного стимулювання народжуваності саме в період з 2023 по 2028 р., що дасть змогу ліквідувати успадковані з минулого й отримані під час реформ 90-х провали демографічного потенціалу України. Ліквідація зазначених провалів за запропонованою гіпотезою поліпшить демографічний потенціал у майбутніх періодах, кратних віку покоління.

Висновки. У дослідженні одержали релевантне обґрунтування зміни демографічного потенціалу України в період з 1910 по 2015 р., визначено періодичність цих змін (демографічне відлуння), представлено обґрунтування факторів впливу на демографічний потенціал у досліджуваному періоді.

Запропоновано нові одиниці вимірювання демографічного потенціалу: абсолютну – число народжень в аналізованому періоді та відносну – відношення чисельності народжених до чисельності фертильного населення на даний час.

Наукова гіпотеза дає змогу здійснювати уточнені прогнози демографії населення. При цьому формується нова методологічна база, яка може бути застосована не тільки до природного руху населення, а й до міграційних, трудових, соціально-економічних процесів.

На підставі аналізу властивостей демографічного потенціалу запропоновано конкретні заходи щодо регулювання демографічної ситуації в країні, які визначають дітонародження як одну з основних відтворювальних функцій населення.

Список літератури:

1. Демографія. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecodn.info/text/Econom/encyclo/str/E-186.htm>.
2. Демографічна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/50-d/1981-demografichna-statistika.html>.
3. Эдиев Д.М. Демографические потенциалы. Теория и приложения / Д.М. Эдиев. – М. : МАКС Пресс, 2007. – 348 с.
4. Vincent P. Potentiel d'accroissement d'une population stable // Journal de la Societe de Statistique de Paris. – 1945. – № 86. – P. 16–29.
5. Дорошенко Л.С. Демографія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.С. Дорошенко. – К. : МАУП, 2005. – 112 с.
6. Банк даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile.asp?lang=1>.
7. Демоскоп Weekly [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/pril.php>.
8. Пирожков С.И. Демографические процессы и возрастная структура населения / С.И. Пирожков. – М. : Статистика, 1976. – 136 с.

УДК 331.102

Поліщук Н.О., к. е. н.,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Індустріальний інститут
Донецького національного технічного університету

Лизунова О.М., к. е. н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
Індустріальний інститут
Донецького національного технічного університету

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ СКЛАДНИКІВ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Поліщук Н.О., Лизунова О.М. Вплив соціальних складників регіональних ринків праці на ефективність діяльності сучасних підприємств. У статті наведено та обґрунтовано загальні підходи до формування, наповнення та послідовності процедур діагностування соціальних процесів на ринку праці. Визначено фази діагностики відтворення робочої сили на ринку праці. Розроблено ключові положення проведення загальних діагностик з урахуванням рівня ускладнення та їх наповнення новітніми процесами. Вдосконалено новітні підходи до сегментування соціальних процесів на ринку праці з урахуванням різних факторів. Визначено та обґрунтовано наукові засади дослідження впливу соціальних складників регіональних ринків праці на ефективність діяльності сучасних підприємств.

Ключові слова: трудові ресурси, діагностування, фактори, регіональний ринок, кадровий потенціал, підприємство.

Полищук Н.А., Лизунова Е.Н. Влияние социальных составляющих региональных рынков труда на эффективность деятельности современных предприятий. В статье приведены и обоснованы общие подходы к формированию, наполнению и последовательности процедур диагностирования социальных процессов на рынке труда. Определены фазы диагностики воссоздания рабочей силы на рынке труда. Разработаны ключевые положения проведения общих диагностик с учетом уровня усложнения и их наполнения новейшими процессами. Усовершенствованы новейшие подходы к сегментации социальных процессов на рынке труда с учетом разных факторов. Определены и обоснованы научные принципы исследования социального менеджмента по вопросам усовершенствования системы диагностирования социальных процессов на региональном рынке труда.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, диагностирование, факторы, региональный рынок, кадровый потенциал, предприятие.

Polischuk N.O., Lyzunova O.M. The influence of the social components of regional labour markets on the effectiveness of modern enterprises. The article presents and justifies common approaches to the formation, content and sequence of procedures of diagnostics of social processes in the labour market. Determined phase of diagnostics of the reconstruction workforce in the labour market. Developed key provisions of the General diagnostics based on the level of complexity and content of the latest processes. Improved the latest approaches to segmentation of social processes in the labour market, taking into account different factors. Identified and justified the research principles for studies of social management improvement system for the diagnosis of social processes at the regional labor market.

Keywords: labour resources, diagnosticating, factors, regional market, skilled potential, enterprise.

Постановка проблеми. Зростаюче значення регіонів як суб'єктів економічної діяльності створює необхідність удосконалення механізмів регіональної та міжрегіональної взаємодії як одного з важливих факторів сталого розвитку. Наявна система регіональних ринків, функціонування якої спрямоване на ефективне ресурсне забезпечення регіональної економіки на основі такої взаємодії, потребує подальшого розвитку. Це передусім стосується ринкової спрямованості соціального та регіонального менеджменту, оскільки ринок – це одна з форм економічної організації суспільства. За сучасних умов уже недостатньо досліджень лише окремих закономірностей функціонування товарних ринків та каналів руху товарів, простої сукупності економічних зв'язків, окремих елементів державного регулювання регіональних ринків.

Результати досліджень доводять, що у більшості регіонів досить низький рівень організації та засад регулювання ринкової системи. Це має прояв у таких напрямках: незбалансованість у розвитку окремих ринкових підсистем і елементів; неоднозначність процесів управління інфраструктурним забезпеченням; інформаційна асиметрія та ін. У цілому підкреслимо, що теоретичні положення щодо розвитку регіональних ринків праці знаходяться лише на стадії формування, закордонний досвід недостатньо вивчений та немає чітких рекомендацій щодо його адаптування та використання в системі соціального та регіонального менеджменту. Подолання невідповідності рівня процесів розвитку регіонального менеджменту ринкової системи залежить від ступеня вивченості теоретичних положень даного питання, закордонного досвіду розв'язання подібних проблем, що дасть змогу в подальшому обрати

власну стратегію розвитку ринків України в системі процесів ринкової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї державного регулювання ринків, оптимального співвідношення державного регулювання та їх само регуляторів міститься у працях А. Аганбегяна, В. Берсенєва, І. Гольдштейна, О. Гранберга, Е. Короткова, В. Кушліна, А. Лівшиць, О. Татаркіна, У. Шеденова та ін. Основою для концептуальних положень у сфері соціальних процесів і ринку праці можна вважати праці П. Сорокіна, М. Вебера, К. Маркса, Ф. Енгельса, С. Малє, А. Горця, Н. Пуланцаса, Е. Томпсона, Е. Райга, П. Бурдьє, Е. Гідденса, В. Радаєва, Т. Заславської та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та обґрунтування наукових засад дослідження соціального менеджменту з питань удосконалення системи діагностування соціальних процесів на регіональному ринку праці. Нині відсутній науково обґрунтований, усебічний підхід до вивчення проблеми управління регіональними ринками. Дослідники висвітлюють лише окремі аспекти даної проблеми, а не цілісне явище. Залишаються слабо дослідженими проблеми розвитку соціальних процесів на ринку праці та їх комплексна діагностика в системі соціального та регіонального менеджменту.

Виклад основних результатів. У сучасних умовах постає потреба у виборі власного шляху розвитку, у тому числі регіонів, розробленні власної методичної основи регіонального менеджменту в Україні. Серед її базових теоретичних принципів, як уважає О. Фінагіна, повинні бути відповідні принципи та характеристики регіону (рис. 1) [1, с. 13].

Україна нині стоїть перед невизначеною проблемою вибору ефективної моделі регіонального управ-

ління, яка повинна забезпечити розв'язання двох стратегічних завдань.

По-перше, визначення ролі ринку праці в економічному розвитку країни для запобігання її перетворенню на сировинний додаток розвинених країн.

По-друге, перетворення у високорозвинену та розквітаючу державу в системі ринкового господарства.

Автори поділяють підходи О. Фінагіної, але на сучасному етапі соціально-економічної ситуації в країні, спричиненому наслідками анексії Криму та проведенням антитерористичної операції на сході України, державна політика у сфері соціально-трудова відносин на найближчу перспективу повинна базуватися на вирішенні проблем, пов'язаних із внутрішньою міграцією населення зі сходу (це більше мільйона громадян!) та зайнятістю тих, хто забезпечує життєдіяльність країни в межах регіонів Донбасу, підконтрольного українській владі.

Тенденції еволюції теоретичних уявлень про ринки є процесом усвідомлення ринком самого себе, тобто це процес, за допомогою якого суб'єкти ринку дізнаються, як вони можуть досягти своїх цілей, але шляхом взаємодії один з одним.

Останнім часом з'явилася значна кількість вітчизняних наукових робіт, які присвячені ринку та ринковій інфраструктурі, але проблема управління регіональними ринками досліджена слабо, вивчаються лише окремі аспекти регіонального управ-

ління або управління ринками. Так, М. Белорусова розглядає оцінку використання соціального потенціалу регіону [2]; К. Зайцева приділяє увагу проблемам соціалізації ринку праці та механізмам його розвитку [3]; Н. Потапова аналізує інноваційні ринки регіону та їх маркетинговий потенціал, можливості діагностики [4]. Найбільш послідовно проблеми нагромадження людського та соціального капіталу, темпи суспільного відтворення в Україні досліджує Н. Дучинська [5]. Але її регіональні процеси цікавлять більше з економічних, а не соціальних механізмів, як і, власне, В. Василенко, який на протязі останніх десятиліть розробляє проблеми діагностики розвитку економічного простору регіонів, позицій основних видів, підходів та прийомів [6]. Разом із тим треба підкреслити, що дослідник зосередив свою увагу на економічному складнику проблеми.

Дослідження літературних джерел указує на непоступовість розвитку методик розгляду ринків праці як на рівні держави, так і на рівні регіону (табл. 1).

Український ринок праці знаходиться на самому первинному рівні розвитку своєї моделі, і це є важким та, ймовірно, тривалим процесом. Множинність і складність проявів процесів, що його формують та відтворюють, наявність різних сегментів ринку праці реалізується єдиним механізмом – соціальними процесами, що протікають на ньому.

З урахуванням цього авторами обґрунтовано

Рис. 1. Основні принципи та характеристики регіону

Джерело: складено за [1, с. 13]

теоретико-методичні та прикладні засади соціальної спрямованості регіонального ринку праці: концепція добробуту; концепція людини; концепція стадій економічного зростання; концепція соціального обміну; концепція маркетингу на ринку трудових ресурсів; теорії людських відносин; концепції зайнятості (концепція гнучкого ринку праці (Р. Буае, Г. Стендінг)); концепції гендерного розвитку.

Кожна з концепцій має відповідну мету, спрямованість та відповідне конкретно-правове супроводження.

Так, концепція соціального обміну зорієнтована на соціальну поведінку людей та взаємовідносини між ними. Власне, через призму взаємообміну, взаємовпливу людей, проявляється соціалізація, тобто активна участь людини в суспільстві, тому роль соціального статусу для людини стає визначальною. Отже, працівники мають свободу вибору форми здійснення соціального обміну.

Концепція маркетингу на ринку трудових ресурсів сприяє досягненню ефективної зайнятості. Під ефективною зайнятістю розуміються дві сторони кінцевої мети: розгляд соціальних аспектів працевлаштування трудових ресурсів та оптимізація трудового потенціалу з погляду вимог сучасного ринку праці. Поняття «ефективна зайнятість» тісно пов'язане з поняттям «повна зайнятість», коли на ринку збалансовані попит та пропозиція робочої сили. У маркетингу робочої сили перевага віддається ефективній (якісній) стороні зайнятості людей праці. Маркетинг робочої сили являє собою систему діяльності з оцінки стану ринку трудових ресурсів, тенденції його зміни для прийняття обґрунтованих рішень у сфері працевлаштування, сприяння зайнятості й ефективному використанню людського капіталу. Тільки кваліфіковане знання ринку за допомогою маркетингових досліджень дає змогу домагатися зазначених цілей.

Оскільки жоден з учасників ринку робочої сили не в змозі виконати всі маркетингові функції,

необхідні координація та взаємодія суб'єктів ринку. Зі сказаного випливає висновок про те, що маркетинг робочої сили – це маркетинг трудових послуг, об'єктами якого стають робоча сила (трудова послуга) і робочі місця.

Отже, соціальне управління, соціальний менеджмент дають змогу забезпечити такий тип управління, що найбільшою мірою відповідає потребам та умовам ринкової економіки. Соціальний менеджмент як тип і водночас як функція загального управління – особливий вид управлінської діяльності, що забезпечує виконання відповідних соціальних завдань через адекватну організаційну структуру та є свідомою, систематичною, спеціально організованою суспільною практикою, покликаною впорядкувати розвитковий перебіг його соціально-культурних процесів, процедур, механізмів. Таким чином, він уможливує пошук та впровадження нових засобів наукового пізнання соціально орієнтованого ринку праці.

Перші спроби дослідження соціальних проблем ринку праці були зроблені в 1992–1996 рр. колективом науковців (В. Васильченко, В. Онікієнко, М. Шаленко, Б. Трубенко) Науково-дослідного центру зайнятості і ринку праці АН України та Міністерства праці. Саме ці дослідження виокремили соціальну орієнтованість ринку праці в самостійну економічну категорію, а також визначили методiku та напрями вивчення цієї категорії. Вони були використані в документах, а також у серії наукових публікацій працівників Міністерства праці та Науково-дослідного центру зайнятості і ринку праці.

Концептуально ідея соціалізації ринку праці, яка передбачала системний підхід до організації цього процесу та його регулювання, вченими була визначена та обґрунтована в 1998–1999 рр. у Раді з вивчення продуктивних сил України. Трохи пізніше, у 1999–2001 рр., ця ідея отримала подальший розвиток у дослідженнях деяких українських учених.

Таблиця 1

Основні етапи формування системного підходу до вивчення регіональних ринків

Етап	Характеристика етапу
Початок ХХ ст.	Механізми створення ринків в умовах регіону були спотворені їх цільовою розгалуженістю та спеціалізованою спрямованістю
1950–1960 рр.	Починається дослідження внутрішньорегіональних, міжрегіональних та позарегіональних зв'язків на ринках праці з точки зору виробництва продукції та розрахунків за неї
1960–1970 рр.	Сформована методика розгляду та дослідження ринків праці як єдиної економічної системи держави з урахуванням усіх особливостей взаємозв'язків на них
1980–1990 рр.	Процес використання прийомів економіко-математичного моделювання та прогнозування ринкових тенденцій в умовах регіону набуває все більшого поширення. Досліджується взаємовплив ринків. Розглядається рівень впливу світових тенденцій на діяльність ринків в умовах регіону
1990–2005 рр.	Використовується ресурсний підхід під час дослідження векторів спрямованості ринку взагалі та регіональних ринків зокрема. Набуває все більшого поширення інформатизація логістичних і фінансових схем

Соціально орієнтований ринок праці – це система взаємозв'язків соціальних та економічних факторів впливу на складники ринку праці, зокрема на трудові ресурси та умови їх діяльності.

Ринок праці в Україні, набуваючи ознак соціалізації, спирається на об'єктивні вимоги та норми Міжнародної організації праці, зокрема щодо включення до міжнародних угод соціальних статей, які передбачають обов'язкове поліпшення умов життя і праці, ліквідацію експлуатації працівників.

Механізм управління соціальними процесами на регіональному ринку праці достатньо складний. Так, Н. Коваленко наводить думку про те, що ринок праці являє собою цілісну систему взаємовідносин індивідів, організацій і держави, що забезпечує задоволення потреб окремої особистості й суспільства у цілому в розвитку, відтворенні, а також у зростанні добробуту тощо. При цьому інститути ринкової економіки та цінності демократичного суспільства найчастіше вступають у протиріччя з успадкованими від радянського минулого стереотипами поведінки, трудової свідомості, системою мотивації. Відбуваються перерозподіл і трансформація ролей основних суб'єктів ринку праці. Паралельно руйнуються старі та складаються неефективні інститути: деформована трудова етика, ненормований робочий день [7, с. 90].

Перераховані процеси видозмінюють інституційну структуру ринку праці, розкривають певні проблеми та протиріччя його функціонування. Особливої значущості ці процеси набувають за умов трансформаційного характеру українського ринку праці, його внутрішньої несформованості та наявності так званого «сірого» складника.

Під інститутами ринку праці розуміють: по-перше, «правила гри», які закріплені в законах, нормативних актах, принципах, соціальних нормах; по-друге, установи та організації, що формують інфраструктуру ринку праці, цільовою функцією яких є оптимізація поведінки учасників соціально-трудо-вих відносин; по-третє, механізми, що регулюють функціонування ринку праці та його розвиток.

У структурі інститутів ринку праці розрізняють формальні і неформальні, що регламентують взаємодію індивідів і груп у соціально-трудо-вій сфері.

До формальних інститутів передусім належать закони та нормативні акти. Кодексом законів про працю України регламентуються умови найму, звільнення, оплати праці, її диференціація, демографічні та соціальні аспекти трудових відносин.

Закон України «Про зайнятість населення» визначає правові, економічні, організаційні засади розвитку ринку праці, його основних інститутів, а також гарантії держави щодо реалізації конституційних прав громадян на соціальний захист від безробіття. У зв'язку із цим важливу функціональну роль відіграють інститути контролю над дотриманням контрактів на ринку праці, включаючи трудовий

арбітраж, трудову інспекцію, профспілки. Не менш значущими є інститути посередництва та інформаційної підтримки контрагентів ринку праці. Вони включають центри зайнятості, служби працевлаштування та інформації населення, приватні та державні кадрові агентства тощо.

У систему формальних інститутів, що регулюють ринок праці, інститути державного втручання включають органи контролю, систему страхування ризиків безробіття, державні служби зайнятості населення. Система заходів, спрямованих на підвищення ефективності інститутів державного регулювання ринку праці, передбачає:

- формування міцної правової основи; вдосконалення регулювання умов найму персоналу за допомогою укладання колективних угод і контрактів на основі переговорів між роботодавцями, працівниками та профспілками;
- формування механізму індексації заробітної плати з урахуванням вартості життя;
- поліпшення системи нормування праці, оптимізацію оподаткування.

Держава виступає також безпосереднім роботодавцем, створюючи робочі місця в громадському секторі, як і попит на працю через механізм державних закупівель товарів і послуг.

Інститут соціального партнерства в країнах із розвинутою ринковою економікою становить ефективну систему регулювання соціально-трудо-вих відносин та узгодження інтересів найманих працівників і роботодавців. В Україні в рамках соціального партнерства для ведення переговорів і підготовки проектів угод на всіх рівнях створено регіональні тристоронні комісії, три- або двосторонні комісії в містах і районах.

Основною формою реалізації соціального партнерства в організаціях є колективні договори, а також угоди на територіальному рівні і на рівні суб'єктів держави. Таким чином, інститути, що впливають на формування людського капіталу, якість робочої сили та праці, конкурентні позиції працівників на ринку праці, мають зростаючу вагу в умовах інноваційних стратегій розвитку регіонів України.

Ураховуючи соціальний аспект формування та функціонування ринку праці, мають значення такі об'єкти ринкового регулювання:

- соціальні процеси ринку праці;
- ресурси ринку праці;
- соціальні ресурси державного та регіонального управління.

Соціальний процес, на думку деяких учених, – це будь-який вигляд руху, модифікації, трансформації або еволюції, коротше кажучи, будь-яка зміна даного об'єкта, що вивчається, протягом певного часу, будь то зміна його місця в просторі або модифікація його кількісних або якісних характеристик.

Соціологи Р. Парк і Е. Берджес наводять таку класифікацію основних соціальних процесів: коопе-

рація; конкуренція; пристосування; конфлікт; асиміляція; амальгамізація [8, с. 89].

Наведена класифікація притаманна й ринку праці.

Наприклад, конкуренція заснована на тому факті, що люди ніколи не можуть задовольнити всі свої бажання, тому конкурентні стосунки процвітають і в умовах достатку, точно так, як і суперництво у разі займання вищих, більш високооплачуваних робочих місць існує в умовах повної зайнятості. Якщо розглядати взаємини статей, то і там практично в усіх суспільствах існує гостра конкуренція за увагу з боку певних партнерів протилежної статі.

Під час боротьби за найбільш ефективних, із точки зору працедавців, робітників виникає вже інший вид конкуренції – з боку попиту. При цьому важко не погодитися з точкою зору тих сучасних учених, які заявляють, що чим активніша конкуренція між власниками робочої сили за право зайняття робочого місця та роботодавців за залучення кваліфікованої робочої сили, тим більша віддача з погляду економічної вигоди на ринку праці. Треба зауважити, що постійного характеру набув і продовжує збільшуватися кваліфікаційний складник потреби у персоналі. Такий прояв можна назвати сегментативним, адже кваліфікаційні вимоги носять вибірковий характер відповідно до загальної пропозиції праці на ринку. Саме тому відбувається розвиток взаємозв'язків працедавців і персоналу за наявності проявів попиту на працю та її ж пропозиції з обох боків.

Пристосування на ринку праці – це формування типу поведінки суб'єктів ринку праці, придатної для життя в умовах, що змінилися, зовнішнього середовища. Тією або іншою мірою процеси пристосування протікають безперервно, оскільки безперервно змінюються умови зовнішнього середовища. Залежно від оцінки індивідом змін зовнішнього середовища і значущості цих змін процеси пристосування можуть бути короткочасними або тривалими. Пристосування є складним процесом, в якому можна виділити низку особливостей. Це підпорядкування, компроміс, терпимість.

Значення процесів асиміляції й амальгамізації полягає переважно в знищенні на ринку праці формального розділення між соціальними сегментами етнічного характеру, в появі загальної ідентифікації працівників.

Слід сказати, що всі розглянуті процеси тісно зв'язані між собою і майже завжди протікають на ринку одночасно, створюючи, таким чином, можливість для соціального відтворення суспільства, та потребують управління як державного, так і регіонального.

І. Мамонтова серед соціальних ресурсів державного та регіонального управління виділяє такі ресурси державної влади й управління, які суб'єкт управління (носій влади) використовує для забез-

печення керованості інших учасників владно-управлінських відносин (об'єктів влади та управління). Визначальними у даній групі ресурсів виступають кадрові ресурси державної влади та управління. Значення ресурсів влади розкриває теорія «соціального обміну», згідно з якою в основі влади, а отже, і державного управління, лежить нерівномірний розподіл дефіцитних ресурсів. Той, хто не має ресурсів, отримує їх в обмін на виконання наказів і доручень їх розпорядників. Розподіл та перерозподіл соціальних ресурсів відбуваються саме в процесі державного управління [9, с. 44]. Отже, фундаментальним джерелом регулювання ринкового середовища та його соціальних процесів є ресурси влади, які забезпечують доступ до розподілу інших категорій ресурсів, а саме утилітарних, примусових, нормативних.

Висновки. Наведені тенденції розвитку теоретичних уявлень про ринки, а також проведений аналіз методологічної основи наукового розроблення регіонального менеджменту дають змогу ідентифікувати особливості сучасного етапу регіонального менеджменту як його ринкової спрямованості, так і соціальної орієнтації:

1. Управління регіональними ринками слід розуміти як процес розроблення і реалізації як довго-, так і короткострокових стратегій їх формування, підтримки та розвитку. Даний процес на сучасному етапі передбачає координацію дій учасників ринків за допомогою ринкового механізму, який повинен забезпечити найліпший розподіл ресурсів та мотивацію учасників ринку. Слід відзначити, що унікальність українських ринків полягає в тому, що в інших країнах зміни на них відбувалися послідовно, а в Україні – досить стрімко, одночасно в декількох напрямках та на всіх ринках, тому ефективність регіонального менеджменту можна забезпечити лише за умов комбінування різних концепцій і методів стратегічного управління та соціального менеджменту. Політична напруженість на сході України, макроекономічна невизначеність, дестабілізація валютного ринку та фінансової системи, внутрішня міграція населення створюють умови для погіршення ситуації на всіх напрямках соціального менеджменту.

2. Ринки, які функціонують в Україні, досить нестабільні, тому періоди високої доходності швидко змінюються періодами низької рентабельності, у зв'язку з чим однією з важливих функцій регіонального менеджменту стає підтримка їх стабільності та ефективності. Ця спрямованість є основою формування стабільності регіональних соціальних систем.

3. Має місце інформаційний вакуум (а також поява фактів інформаційної асиметрії). За умов перехідної економіки органи державної та регіональної влади вимушені самостійно виробляти інформацію, оскільки її нестача деформує ринки, що розвиваються. Але інформатизованість ринку праці залишалася на дуже низькому рівні та відзначалася несформованістю і неузгодженістю. Осо-

бливості нової інформаційної системи на сучасному етапі розвитку – це стихійність. Важливим джерелом інформації для влади та суспільства є лише некомерційні організації, що аналізують ситуацію у різних секторах ринків.

4. Існує гостра необхідність переходу державних та регіональних органів влади на системоутворюючий принцип управління регіональними ринками. Посилення невизначеності на регіональних ринках супроводжується загостренням конкуренції, тому система управління ними не повинна бути спрямована на виконання зобов'язань лише однієї суспільної групи. Головне завдання регіонального менеджменту – узгодження інтересів різних зацікавлених груп, що так чи інакше впливають на розвиток ринку, та підтримка соціальної стабільності.

5. Діагностика ринків дасть змогу визначити їх надійність у регіональній системі, виявити негативні явища для прийняття адекватних управлінських рішень. Діагностика ринків у системі регіонального та соціального менеджменту повинна базуватися на критеріях як ринкового механізму, так і дій із виправлення негативних явищ.

6. Важливість ринкового регулювання на основі упередження в умовах перехідної економіки неможна ігнорувати. Збільшення невизначеності зовнішнього середовища негативно впливає на процес управління ринками. У перехідній економіці рішення необхідно приймати заздалегідь, до того, коли з'являться перші прояви будь-яких подій (негативних чи позитивних). Лише за таких умов буде забезпечено ефективність регіонального та соціального менеджменту.

7. Необхідно визначити соціальний аспект управління регіональними ринками праці. Деталізація на ринку праці майже не застосовується, відбувається перекид у бік більш вагомих категорій та рівнів дослідження; взагалі не враховуються соціальні аспекти в галузі працевлаштування і організації ринку праці в цілому, але ці аспекти несуть значну частку результативності та ефективності функціонування ринку праці.

На нашу думку, якщо ступінь соціалізації економічної системи визначається рівнем зайнятості і доходів населення, то саме соціально орієнтований ринок праці є найбільш адекватним соціально орієнтованій моделі держави.

Список літератури:

1. Фінагіна О.В. Діагностування регіональних ринків : [навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів] / О.В. Фінагіна. – Д., 2009. – 236 с.
2. Белорусова М.А. Оценка использования социального потенциала региона / М.А. Белорусова // Економіка і організація управління. – 2010. – № 1(7). – С. 163–168.
3. Зайцева К.В. Проблеми та особливості соціалізації ринку праці в Україні / К.В. Зайцева, О.В. Фінагіна // Економічний простір. – 2008. – С. 200–205.
4. Потапова Н.Н. Диагностика как форма маркетингового исследования инновационного рынка в регионе / Н.Н. Потапова // Маркетинг: теория і практика. – 2008. – 254 с.
5. Дучинська Н.І. Проблеми нагромадження людського та соціального капіталу в Україні / Н.І. Дучинська // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8–9 лютого 2006 р.). – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 251–252.
6. Василенко В.М. Про деякі результати діагностики розвитку регіонів / В.М. Василенко // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 12–25.
7. Коваленко Н.С. Соціальний аспект функціонування інституційної структури ринку праці України в умовах посилення впливу глобалізаційних процесів / Н.С. Коваленко // Наукові праці Кіровоградського нац. техніч. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2009. – Вип. 16. – С. 89–93.
8. Park R., Burgess E. Introduction to the science of sociology. – Chicago, 1994. – P. 89.
9. Мамонтова І.В. Проблеми використання фінансових важелів у забезпеченні розвитку економіки України / І.В. Мамонтова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 6. – С. 43–47.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.77

Бондаренко А.І., аспірант
*Київський національний економічний університет
 імені Вадима Гетьмана*

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОПИТ НА БАНКІВСЬКІ ВКЛАДИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ УРАХУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Бондаренко А.І. Фактори впливу на попит на банківські вклади та можливості їх урахування в процесі ціноутворення. Відомо, що залучені зобов'язання зменшуються під час кон'юнктурного ослаблення або погіршення ситуації на банківському ринку. Ця стаття є спробою виявлення кореляції між скороченням банківських депозитів і негативними очікуваннями клієнтів, що пов'язані з погіршенням показників стабільності і платоспроможності всередині банківського сектора. Незважаючи на те що ставки депозитів можуть коливатися залежно від негативних явищ, вони також можуть бути змінені в результаті реакції на дії конкурентів на банківському ринку. Основною причиною зміни ставок в умовах ринкової конкуренції є коливання облікової ставки внаслідок змін у ставках інструментів фінансового ринку з високою чутливістю до дії ринкових факторів.

Ключові слова: банківські депозити, інфляційні ризики, попит на депозити, депозитна ставка, ціноутворення на банківські продукти.

Бондаренко А.И. Факторы влияния на спрос на банковские вклады и возможности их учета в процессе ценообразования. Хорошо известно, что привлеченные обязательства уменьшаются во время конъюнктурного ослабления или ухудшения ситуации на банковском рынке. Эта статья является попыткой выявления корреляций между сокращением банковских депозитов и отрицательными ожиданиями клиентов, связанными с ухудшением показателей стабильности и платежеспособности внутри банковского сектора. Несмотря на то что ставки депозитов могут колебаться в зависимости от негативных явлений, они также могут быть изменены в результате реакции на действия конкурентов на банковском рынке. Основной причиной изменения ставок в условиях рыночной конкуренции является колебание учетной ставки как следствие изменений в ставках инструментов финансового рынка с высокой чувствительностью к воздействию рыночных факторов.

Ключевые слова: банковские вклады, инфляционные риски, спрос на депозиты, депозитная ставка, ценообразование на банковские продукты.

Bondarenko A.I. The factors affect the banking deposits' demand and the opportunities of taking them into account during the pricing. Well known fact that the attracted liabilities decrease in amount during the recession or the weakening of the banking market. This article is the attempt of identification of the correlations between the shrink in banking deposits and the negative expectations of the customers related to the deterioration of the banks' stability factor and their solvency. In spite of the fact that the rates of the deposits can fluctuate depending on the negative phenomena they also can be changed as a result of the reaction on the actions of the competitors of the banking market. The major reason why the rates will change in terms of market competition is the discount rate fluctuation due to the changes in the rates of financial market instruments with high sensitivity to the market factors' influence.

Keywords: banking deposits, inflation risks, demand of deposits, deposit's rate, pricing of banking products.

Постановка проблеми. В умовах, коли фінансові кризи набувають перманентно повторювального характеру, питання формування банківських ресурсів постає все більш гостро. Дисбаланс в економіці, соціальні, політичні та інші фактори напряду вплинули на погіршення стану значної кількості банків, та в кінцевому підсумку призвели до їх масового банкрутства в останні роки. Усе це суттєво позна-

чилося на попиті на банківські депозити, який в останнє десятиріччя постійно змінюється.

Зі значним погіршенням фінансового стану банків можливості щодо отримання коштів на міжбанківському ринку стали обмеженими, а тому залучення депозитів набуває все більшого значення для повноцінного формування банківського портфеля. Поряд із тим негативні тенденції у банківському

секторі, пов'язані з банкрутством не лише малих та середніх, але й системно важливих банків, призводять до стабільного відтоку депозитних ресурсів.

Питання, пов'язанні з визначенням основних факторів, що впливають на попит на банківські депозити, є особливо актуальними, адже від того, чи зможе банк урахувати їх повною мірою під час установавання ставки по вкладах, залежать його можливості щодо залучення фінансових ресурсів. Усе це зумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню впливу ризиків, пов'язаних із формуванням ресурсної бази банків, присвячено численні праці як зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Різні аспекти проблеми залучення депозитних вкладів досліджували вчені інших країн, серед яких: Л.Г. Батракова, А.А. Волков, Ю.В. Головін, Є.Ф. Жуков, О.І. Лаврушин, І.В. Ларіонова, Ю.С. Масленченков, В.М. Усоскін та ін. Серед вітчизняних учених-економістів окремі питання визначення факторів впливу на можливість залучення депозитних вкладів розглядали: Л.А. Бондаренко, Т.А. Васильєва, З.М. Васильченко, О.В. Васюренко, В.В. Вітлінський, В.В. Коваленко, С.М. Козьменко, О.А. Криклій, В.І. Міщенко, А.М. Мороз, С.В. Науменкова, Л.О. Примостка, М.І. Савлук, І.В. Сало, А.О. Спіфанов та ін.

Незважаючи на численні дослідження проблеми залучення депозитів у банки, деякі питання все ще залишаються недостатньо розглянутими. Зокрема, потребують детального дослідження фактори, що визначають попит на банківські вклади в умовах посилення негативних тенденцій в економіці та банківському секторі. Також потребують подальшого розгляду питання ціноутворення на депозитні продукти в умовах зниження попиту на них.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження факторів, які зумовлюють попит на банківські депозити, та визначення їх впливу на формування ціни банківського вкладу.

Виклад основних результатів. В умовах посилення кризових явищ у банківському секторі все більшого значення набуває дослідження факторів, які визначають попит на банківські депозити. Об'єктивним явищем є те, що в моменти загострення кризи вкладники починають вилучати вклади з банків, як це, зокрема, було в 2008–2009 рр., коли за рік розміри зобов'язань банків знизилися на 5,1%, та у період 2014–2016 рр., коли їх розмір знизився на 4% [11].

Практика вітчизняної банківської системи свідчить про те, що, незважаючи на всі негативні процеси, які супроводжують банківську сферу протягом останнього десятиріччя, попит на банківські вклади існує, хоча й не є сталим. Насамперед це пов'язано з особливістю побудови вітчизняної фінансової системи, яка за своїм змістом є банкоцентричною. Дані

Таблиця 1

Структура зобов'язань банків за період 2008–2016 рр. (млн. грн.)

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	01.12.2016
Зобов'язання банків, із них:	806823	765127	804363	898793	957872	1085496	1168829	1150672	1118927
– кошти суб'єктів господарювання	143928	115204	144038	186213	202550	234948	261372	317626	348765
– строкові кошти суб'єктів господарювання	73352	50511	55276	74239	92786	104722	102527	96176	93656
– кошти фізичних осіб	213219	210006	270733	306205	364003	433726	416371	389060	407196
– строкові кошти фізичних осіб	175142	155201	206630	237438	289129	350779	319121	281462	295556
Співвідношення коштів суб'єктів господарювання до загальних зобов'язань (%)	17,8	15,0	18,0	20,7	21,1	21,6	22,4	27,6	31,2
Співвідношення коштів фізичних осіб до загальних зобов'язань (%)	26	27	34	34	38	40	35,6	24,4	36,4

Джерело: розраховано на основі [11].

щодо розмірів зобов'язань вітчизняних банків наведено в табл. 1.

Вирішальними чинниками, які зумовлюють попит на банківські вклади, навіть за умов значних ризиків банкрутства фінансових установ, є їх прибутковість та можливість компенсувати вплив на кошти певних видів ризиків, насамперед інфляційного та валютного. У контексті формування ціни на депозитний продукт значну роль відіграє величина норми дисконту. У цілому дисконтна ставка має відображати мінімальну норму прибутку, нижче за яку інвестору не вигідно вкладати кошти у певний проект, а більш економічно обґрунтовано розмістити їх на банківський депозит, що може бути менш ризиковано, ніж інвестувати у певний проект реального сектора. Коли норма дисконту буде нижчою за ставку по депозиту, потенційні інвестори вкладатимуть кошти в банки. За протилежних умов попит на гроші зростає, що, своєю чергою, призводить до зростання відсотку за депозитом.

Аналізуючи попит на банківські депозити з боку домогосподарств, доцільно врахувати гіпотезу «життєвого циклу» Ф. Модільяні. Відповідно до даної гіпотези, доходи людей змінюються протягом життя, а накопичені заощадження дадуть змогу перенести дохід тих періодів, коли були значні прибутки, до періодів із низькими доходами [1, с. 470]. Такий перерозподіл є особливо важливим під час кризи, коли домогосподарства співвідносять розміри майбутніх прибутків, які вони можуть одержати під час вкладення вільних грошових коштів на банківські депозити, з рівнем ризиків, які виникають при цьому. Одним із ключових ризиків у даному контексті є інфляційний ризик, який поділяють на ризик очікуваної та неочікуваної інфляції (відсотковий ризик).

Ключовий вплив на ВВП чинять кінцеві споживчі витрати домогосподарств у постійних та порівнянних цінах. Їх розрахунок здійснюється через знаходження індексів споживчих цін за винятком товарів та послуг, які виробляються для власного споживання, мають натуральну форму і переоцінюються за допомогою індексу цін виробників, а також дефляторів випуску певних видів економічної діяльності (відповідно до виробництва). Незважаючи на те що індекс інфляції кінцевих споживчих витрат є нині найбільш точним показником визначення інфляції, він має значні недоліки: тривалий період розрахунку (найчастіше дані щодо показника публікуються разом із даними по ВВП, тобто щоквартально), що ускладнює можливості оперативного аналізу, адже показник інфляції для найбільш точного моніторингу має обчислюватися щонайменше раз на місяць; розрахунок даного показника є складним, а тому потребує великого масиву статистичних даних та аналізу, що й зумовлює тривалість його розрахунку. Враховуючі ці недоліки, даний індекс на практиці використовується досить обмежено.

Найбільш розповсюдженим показником, відповідно до якого визначається рівень інфляції (у тому числі й в Україні), є Індекс споживчих цін (Consumer Price Index, CPI), який розраховується як відношення суми добутків цін поточного року та випусків базового року до суми добутків рівня цін та випусків базового року. Значення показника подається у відсотках. Існують аналоги цього показника: Гармонізований індекс споживчих цін (HICP), який розраховується для країн ЄС; Індекс роздрібних цін (RPI), тобто показник динаміки рівня цін на роздрібному ринку, та ін. Також досить часто в розвинених країнах розраховується показник Core CPI, який являє собою ядро Індексу споживчих цін, а саме оцінку ціни споживацької корзини за винятком тих товарів, ціни на які є найбільш волатильними. Аналізуючи дані підходи до розрахунку інфляції, слід зазначити, що однозначно визначити перевагу певного з них неможливо, адже для кожної окремої країни використання того чи іншого, індикатора насамперед характеризуються впливом на курс національної валюти. Основним недоліком ІСЦ вважається склад споживацького кошика, а також те, що за умов його зміни виникають проблеми співставлення з попередніми даними [2].

Ураховуючи недоліки традиційного ІСЦ, усе більше уваги в світі приділяється побудові індексу базової інфляції, який найчастіше розраховується такими методами: виключення (розрахунок подібно ІСЦ, але з виключенням із кошика певних товарів, чи послуг); усіченого середнього (розраховується як усічене індивідуальних індексів, коли з кошика, що використовується для розрахунку, вилучаються товари і послуги з найбільш волатильними цінами); оцінки тренду (розрахунок із використанням різноманітних алгоритмів згладжування та очищення від сезонності); зміни ваги товарів та послуг у кошику ІСЦ [3, с. 17]. Нині в розвинених країнах Індекс базової інфляції вважається більш достовірним, аніж ІСЦ, насамперед у короткостроковому періоді, що пояснюється його меншою чутливістю до часових цінових шоків.

Вплив інфляції на банки є об'єктивно зумовленим як змістом інфляції, який відображається в довготривалому та нерівномірному зростанні цін, так і відсотковою ставкою банку, яка виступає ціною послуг банку. Таким чином, коливання рівня інфляції може суттєво впливати на ставку відсотку за кредитами та депозитами і, відповідно, на кінцевий підсумок діяльності банку. Якщо банк штучно знижує депозитну ставку, це неминуче призводить до відтоку депозитів, що пов'язано з бажанням вкладників трансформувати наявні грошові кошти в інші, більш дохідні фінансові інструменти або інструменти з кращим співвідношенням ліквідності/дохідності та ризику. У вітчизняній практиці через слаборозвинений ринок цінних паперів альтернативою депозитам здебільшого є придбання іноземної валюти. Поряд

із тим не виправдане завищення ставки по депозитах у разі переоцінки темпів росту інфляції являє собою спосіб залучення додаткових фінансових ресурсів та збільшення сфери впливу на депозитному ринку. Такі заходи хоча й є ефективними, проте не можуть використовуватися в довгостроковій перспективі, адже гальмують процеси кредитування (через зростання їх вартості).

Розглядаючи інфляційний ризик у контексті функціонування банку, необхідно акцентувати на тому впливі, який він спричиняє на ринковий відсоток. Банк, прагнучи повернути реальну вартість коштів, наданих у кредит та одержати прибуток, має встановлювати відсоткову ставку, вищу за рівень інфляції [4, с. 70]. Таким чином, інфляцію можна вважати одним із ключових факторів формування ціни як на депозити, так і на кредитні продукти банку.

Розглядаючи зміст поняття «інфляційний ризик», слід відзначити, що найбільш вузьким є підхід, відповідно до якого його характеризують лише з позиції знецінення національної грошової одиниці. Дещо ширшим є підхід, відповідно до якого інфляційний ризик визначають як можливість виникнення втрат через знецінення коштів, зниження реальних доходів та прибутку в результаті інфляції [5, с. 9]

Значна кількість науковців розглядає поняття «інфляційний ризик» більш широко, визначаючи його як ризик знецінення реальної вартості капіталу та доходів у зв'язку зі зростанням інфляції [6, с. 135; 7, с. 472].

Іншим широко розповсюдженим підходом до визначення поняття «інфляційний ризик» є його трактування з позиції втрати грошима їх купівельної спроможності в результаті того, що темпи інфляції перевищуватимуть прогнозні показники [8, с. 215; 9].

Виходячи з проведеного аналізу, надамо власне визначення поняття «інфляційний ризик банку»: це вид ціноутворюючих ризиків банку, пов'язаний із волатильністю обмінної цінності національної грошової одиниці, який, за умови реалізації, призводить до зниження вартості грошових потоків за активними операціями банку, чим погіршує ліквідну позицію банку, сприяє зниженню ресурсної бази шляхом посилення ефекту дії ризиків дострокового відкликання і неперевкладення та призводить до зміни швидкості оновлення (залучення) ресурсів. Для мінімізації даного виду ризиків банк повинен корегувати рівень відсоткових ставок за депозитними та кредитними продуктами, що дасть змогу зменшити вплив інших видів ризиків, пов'язаних, зокрема, з утратою ліквідності.

Аналізуючи статистичні дані щодо вартості кредитів та депозитів та їх співвідношення з розміром інфляції як одного з базових факторів, що впливає на ціноутворення на банківські продукти, звертають на себе увагу пікові показники інфляції, які були характерними для кризових періодів 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр. (рис. 1).

Рис. 1. Середньозважені ставки за новими кредитами та депозитами, а також Індекс споживчих цін у період 2008–2016 рр. (середньозважені ставки у річному обчисленні, %) [12]

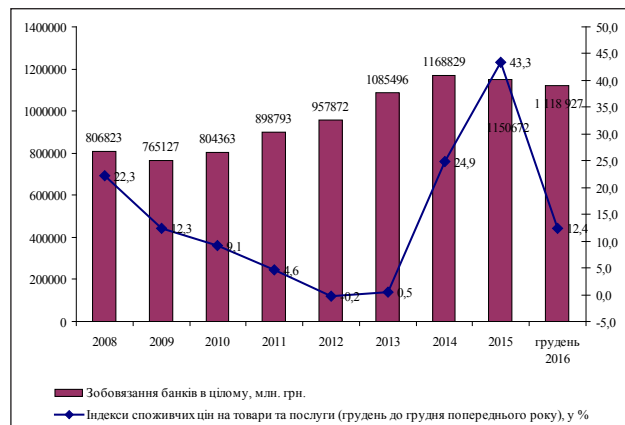
Відповідно до рис. 1, можна зробити висновок про те, що щільного зв'язку між середньозваженим розміром відсоткових ставок як по кредитах, так і депозитах та Індексом споживчих цін не простежується. Особливо це стосується кризових періодів, зокрема 2014–2015 рр., коли розміри інфляції значно випереджали відсоткові ставки по кредитах та депозитах. Таку ситуацію можна вважати загрозливою, адже, по суті, банки під час визначення вартості на свої продукти практично не врахували стрімке зростання інфляції, про що свідчить лише незначне підвищення середньозважених відсоткових ставок. Неврахування інфляції у ціноутворенні на кредити та депозити може мати значні негативні наслідки для банків, адже депозитні відсоткові ставки, які є нижчими за інфляцію, перестають бути привабливими для споживачів, оскільки не компенсують їм інфляційний ризик. Щодо кредитів, то неврахування інфляційного ризику призводить до прямих утрат банку, а разом із негативною ситуацією в економіці та катастрофічним зростанням частки прострочених кредитів у загальній структурі наданих кредитів (на кінець 2016 р. сягнула 24% порівняно з 2,3% у 2008 р.) – до порушення стійкості банку аж до його банкрутства.

Також звертає на себе увагу відсутність волатильності зміни цін на банківські продукти в період дефляції 2012 р. Аналогічно до ситуації стрімкого зростання ІСЦ його падіння також практично не вплинуло на ціноутворення за депозитами та кредитами. Більше того, у даний період навіть спостерігалися зростання середньозваженої ставки за депозитами, а також суттєве зростання відсотків за депозитами фізичних осіб (рис. 2), це свідчить про те, що, крім інфляції, попит на депозити зумовлює також наявність інших факторів.

Розглядаючи дані, наведені на рис. 2, та аналізуючи динаміку зміни відсоткових ставок за депозитами та кредитами, можна зробити висновок, що

Рис. 2. Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб, та Індекс споживчих цін у 2008–2016 рр. (%) [12; 13]

Рис. 3. Співвідношення зобов'язань банків та Індексу споживчих цін у період 2008–2016 рр. (млн. грн., %) [11]

Таблиця 2

Основні показники доходів населення України в період 2008–2015 рр. (млрд. грн., %)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Доходи – всього (млрд. грн.)	845,6	894,3	1101,2	1266,8	1457,9	1548,7	1516,8	1735,8
Реальний наявний доход, % до відповідного періоду попереднього року	107,6	90,0	117,1	108,0	113,9	106,1	88,5	77,7
Номінальна заробітна плата, % до попереднього року	133,7	105,5	120,0	117,7	114,8	107,9	106,0	120,5
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8
Приріст фінансових активів (млрд. грн.)	22,5	69,9	142,7	124,9	150,2	110,9	27,9	15,1
Приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах (млрд. грн.)	91,2	2,5	81	43,6	71,7	104,7	-118,7	-106,3

Джерело: розраховано на основі [11]

зитами фізичних осіб у розрізі валют, простежується закономірна тенденція до їх зростання під час загострення кризових явищ у 2008–2009 та 2014–2015 рр.

Щодо 2012 р., коли депозитні ставки також зросли, очевидним є те, що інфляція не була визначальним фактором, який би вплинув на розмір відсотків у даний період, адже наявною була дефляція. Таким чином, зростання відсоткових ставок за депозитами у даний період було пов'язане з внутрішньою ситуацією в банківському секторі, яка характеризувалася перманентними дисбалансами ліквідності, а також загостренням конкуренції за депозитні ресурси між самими банками.

Суттєвий вплив під час ціноутворення на депозитні продукти також має швидкість залучення коштів. Аналізуючи взаємозв'язки між рівнем інфляції та зобов'язаннями банків, було помічено, що і період із 2009 по 2013 р. під час зниження рівня інфляції швидкість залучення, як і зобов'язання банків, загалом зростали (рис. 3).

Серед інших факторів, які також суттєво впливають на попит на банківські депозити, зокрема у домогосподарств, можна виокремити рівень їх дохо-

дів. Дані щодо основних показників доходів та обсягів приросту фінансових активів (у тому числі грошових вкладів) наведено в табл. 2.

Показники, наведені в табл. 2, також підтверджують, що в періоди загострення кризових явищ приріст фінансових активів, як і попит на банківські вклади, стрімко знижується. Зменшення реальних доходів в умовах посилення інфляції вкрай негативно впливає на попит на депозити, а тому під час визначення ціни на депозитні продукти банкам необхідно враховувати також наявність у споживачів альтернативних напрямів вкладення, зокрема в іноземну валюту [10, с. 20].

Висновки. Проведене дослідження ймовірних факторів, які визначають попит на банківські депозити, дало змогу зробити такі висновки:

- в умовах посилення кризових явищ попит на банківські депозити стрімко падає, що зумовлено посиленням дії банківських ризиків, зокрема інфляційного;

- одними з основних факторів, які беззаперечно визначають попит на банківські депозити, є їх рівень доходності, а також можливість компенсувати збитки (вплив ризиків) майбутніх періодів,

спричинені насамперед інфляційним та валютним ризиками;

– коли норма дисконту є меншою за ставку по депозитному вкладу, інвестори віддадуть перевагу вкладенню коштів у банк, у протилежному випадку банк має скорегувати відсоткові ставки за депозитом у бік збільшення;

– під час визначення цін на банківські продукти в разі зниження інфляції депозитні ставки можуть знижуватися, тоді як за умов зростання – зростати, отже, існує необхідність прогнозування рівня інфляції й об'єктивного вибору репрезентативного показника (наприклад, дифлятора ВВП чи кінцевих споживчих витрат);

– на основі аналізу підходів до визначення поняття інфляційного ризику, який являє собою вид ціноутворюючих ризиків банку, пов'язаний із волатильністю обмінної цінності національної грошо-

вої одиниці, за умови реалізації якого відбувається зниження вартості грошових потоків за активними операціями банку (що, своєю чергою, погіршує ліквідну позицію банку), сприяє зниженню ресурсної бази шляхом посилення ефекту дії ризиків дострокового відкликання і неперевкладення та призводить до зміни швидкості оновлення (залучення) ресурсів;

– у вітчизняній практиці інфляційні чинники не завжди впливають на формування ціни на депозитні та кредитні продукти. Значну роль у ціноутворенні відіграє комплекс факторів, пов'язаних із загальним економічним середовищем, рівнем доходів населення, станом банківської ліквідності, рівнем конкуренції на депозитному ринку тощо.

Напрямом подальших досліджень є розроблення нової моделі ціноутворення депозитів на основі спеціального індикатора попиту на доходи з можливістю обліку вхідних і вихідних ризиків.

Список літератури:

1. Рыжкова М.В. Эволюция взглядов на гипотезу жизненного цикла / М.В. Рыжкова // Известия Томского политехнического университета. – 2013. – Т. 322. – № 6. – С. 61–64.
2. Індекс споживчих цін: сприйняття та реальність : посібник / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ct/isc/posibnyk.pdf>.
3. Косова Т.Д. Базова інфляція: проблеми обчислення і використання / Т.Д. Косова // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2012. – Вип. 1. – С. 16–19.
4. Управління ризиками банків : [монографія] : у 2-х т. Т. 1. Управління ризиками базових банківських операцій / А.О. Єпіфанов, Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т.А. Васильєвої. – Суми : УАБС НБУ, 2012. – 283 с.
5. Финансово экономические риски : [учеб. пособ.] / Е.Г. Князева [и др.]. – Екатеринбург : Урал. ун-т, 2015. – 112 с.
6. Савицкая С.А. Финансовые риски предприятия: сущность и виды / С.А. Савицкая, Т.Б. Кузенко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 2(1). – С. 134–136.
7. Финансовый менеджмент : [навч. посіб.] / За заг. ред. В.М. Бороноса. – Суми : СумДУ, 2012. – 539 с.
8. Шинкар В.А., Ковач Т.Ю. Інфляція в умовах сучасної ринкової економіки / В.А. Шинкар, Т.Ю. Ковач // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33. – Ч. 3. – С. 212–216.
9. Жигірь А.А. Різновиди підприємницьких ризиків та їх класифікація / А.А. Жигірь // Ефективна економіка, 2012. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>.
10. Маслак Н.Г. Ціноутворення на банківські продукти : [монографія] / Н.Г. Маслак, О.А. Криклій. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 121 с.
11. Основні показники діяльності банків України в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/docscatalog/document?id=34661577>.
12. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за кредитами та депозитами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/files/4-Financial_markets.xls.
13. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xls>.
14. Доходи та витрати населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm.

Венгуренко Т.Г., старший викладач
кафедри фінансових ринків
Університет державної фіскальної служби України
Мальчевська Р.С., студентка
Університет державної фіскальної служби України

РОЛЬ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Венгуренко Т.Г., Мальчевська Р.С. Роль фінансового посередництва в розвитку економіки України. Статтю присвячено ролі та значенню фінансового посередництва в розвитку національної економіки. Зокрема, розглянуто трактування сутності фінансового посередництва. Окрему увагу приділено діяльності фінансових посередників у частині підвищення їх впливу на розвиток економіки. Розкрито можливість активізації їх інвестиційної діяльності за рахунок розмежування на окремі групи чинників, під впливом яких можна найповніше реалізувати функції фінансового посередництва.

Ключові слова: фінансове посередництво, банківські посередники, небанківські фінансові посередники, інвестиції, економічне зростання.

Венгуренко Т.Г., Мальчевская Р.С. Роль финансового посредничества в развитии экономики Украины. Статья посвящена роли и значению финансового посредничества в развитии национальной экономики. В частности, рассмотрено трактовка сущности финансового посредничества. Особое внимание уделено деятельности финансовых посредников в части повышения их влияния на развитие экономики. Раскрыта возможность активизации их инвестиционной деятельности за счет разделения на отдельные группы факторов, под воздействием которых можно наиболее полно реализовать функции финансового посредничества.

Ключевые слова: финансовое посредничество, банковские посредники, небанковские финансовые посредники, инвестиции, экономический рост.

Vengurenko T.G., Malchevska R.S. The Role of Financial Intermediation in the Development of Economy of Ukraine. The article is devoted to the role and importance of financial intermediation to development of national economic system. In particular is analyzed the national aspect of financial intermediation nature. Special attention paid to the activities of financial intermediaries in part of increasing their positive influence on national economic development. Overviewed the opportunity to activate their investment activity through the differentiation into separate groups some factors that have the strongest influence on the realization of functions of financial intermediation.

Keywords: financial intermediation, bank intermediaries, non-banking financial intermediaries, investment, economic growth.

Постановка проблеми. Запорукою успішної діяльності економічних суб'єктів є достатні обсяги фінансових ресурсів, а тому розв'язання проблеми їх дефіцитності для забезпечення розвитку економіки завжди належить до найактуальніших. Однак така значимість особливо зростає в періоди економічної нестабільності, які, на жаль, в Україні відзначаються перманентним характером. Отже, постає невідкладне завдання пошуку невикористаних резервів на всіх рівнях економічної системи.

У вирішенні такого завдання особливе місце належить фінансовим посередникам, покликаним за своєю економічною природою сприяти руху інвестиційних ресурсів від тих суб'єктів економіки, які мають тимчасово вільні фінансові ресурси, до тих, хто їх потребує. Тобто на фінансових посередників покладається надзвичайно важливе та одночасно складне завдання сприяти ефективному функціонуванню механізму залучення інвестицій на основі

розкриття та використання їх потенціалу. Цим зумовлюється актуальність розвитку посередництва та посилення його впливу на розвиток економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатостороння діяльність фінансових посередників є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків, серед яких: О. Вовчак, С. Герасимова, Т. Гудзь, В. Зимовець, А. Ковалюк, В. Корнєєв, В. Кремень, К. Макконнелл, Ф. Мишкін, Г. Партин, Є. Поліщук, І. Школьник та ін. Та незважаючи на це, фінансове посередництво в Україні не досягло належного рівня його розвитку як за кількісними, так і якісними характеристиками, а тому не справляє відчутного позитивного впливу на розвиток національної економіки порівняно з країнами з розвинутою ринковою економікою. Серед ключових причин такого стану вважають невизначеність моделі структурної організації фінансового ринку,

саме яка й визначає економіко-правовий статус та динаміку фінансових посередників. До переліку таких причин відносять й неефективність державного регулювання діяльності фінансових посередників, зокрема в частині забезпечення захисту прав інвесторів. Існує багато нерозв'язаних остаточно питань і щодо теоретичного забезпечення діяльності фінансових посередників, що в підсумку вимагає продовження досліджень з даної проблематики.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розкритті окремих чинників, що перешкоджають розвитку фінансового посередництва в Україні, та окресленні шляхів посилення його ролі в розвитку національної економіки.

Виклад основних результатів. Основна роль фінансових посередників у розвитку економіки будь-якої держави полягає в забезпеченні ефективного функціонування механізму залучення інвестицій. Останнім часом усе більше інвестицій здійснюється через фінансових посередників, а саме через інститути, які випускають фінансові зобов'язання для подальшої купівлі активів інших компаній. Тобто фінансовим посередникам належить вирішальне місце в інфраструктурі фінансового ринку та ринку інвестицій.

Призначенням фінансових посередників є сприяння руху інвестиційних ресурсів у формі фінансових активів від тих суб'єктів, які мають тимчасово вільні фінансові ресурси і бажають їх максимально ефективно інвестувати, до тих, хто має потребу в залученні цих ресурсів на максимально вигідних для них умовах. Від повноти та ефективності виконання свого призначення й залежить вплив фінансових посередників на розвиток національної економіки. Своєю чергою, така ефективність формується під впливом сукупності чинників, які, на нашу думку, доцільно розмежувати в окремі групи для їх найповнішого врахування.

Першу групу чинників слід пов'язати з об'єктивно наявним взаємозв'язком між фінансовим ринком як окремою системою та її підсистемою – фінансовим посередництвом. Саме модель структурної організації фінансового ринку визначає розвиток фінансового посередництва та його структуру. Відомо, що в банківсько-орієнтованій моделі домінують банки, тоді як у ринково-орієнтованій – небанківські фінансові установи. Не можна скидати з рахунку й змішані моделі, де розвиток фінансових установ відбувається однаковою мірою. Тобто якщо вести мову про структуру та кількісні характеристики фінансового посередництва, то неможливо абстрагуватися від діючої моделі фінансового ринку. Це слід віднести до одного з основних чинників, який важливо врахувати під час розкриття ролі фінансових посередників для прискорення розвитку вітчизняної економіки.

Друга група чинників зумовлена тією обставиною, яку не можна ігнорувати, а саме тим, що всі фінансові посередники «...функціонують на єди-

ному грошовому ринку, з одним і тим же об'єктом – вільними грошовими коштами, однаково відчутно впливають на кон'юнктуру цього ринку, можуть не лише конкурувати між собою, але й взаємодіяти у вирішенні багатьох економічних та фінансових завдань» [1, с. 245]. Відсутність подібної єдності проявляється, зокрема, під час розподілу між окремими структурами функцій регулювання стосовно банківського і небанківського посередництва.

Третя група чинників пов'язана із важливістю виявлення та врахування специфіки діяльності кожного із фінансових посередників, адже фінансове посередництво це не лише система опосередкованого фінансування, що полягає в залученні фінансових ресурсів для їх подальшого розміщення у фінансові активи, але й професійна діяльність на фінансовому ринку, на що правомірно наголошують В. Зимовець і С. Зубик [2]. Відзначаючи особливість діяльності фінансових посередників, Г. Партин і Є. Тивончук уточнюють, що «у процесі цього виду діяльності, фінансові посередники створюють нові вимоги і зобов'язання, які стають товаром на грошовому ринку» [3, с. 48]. Це засвідчує не лише можливості нагромадження і розміщення капіталу, але й указує на одночасне поглиблення їх спеціалізації.

Очевидно, що лише в єдності всіх виділених груп окремих чинників важливо вести пошуки посилення позитивного впливу фінансового посередництва на розвиток економіки, а тому розглянемо стан та вимоги до кожної із виділених груп більш детально. Однак першим кроком на цьому шляху має стати уточнення нашої позиції щодо сутності та класифікації фінансових посередників як першооснови подальшого дослідження.

Сьогодні, як уже сказано вище, однастайності в трактуванні сутності фінансового посередництва немає. На думку У. Шарпа, Г. Александера і Д. Бейлі, «фінансові посередники, або фінансові інститути, – це організації, що випускають фінансові обов'язки (тобто вимоги до себе) і продають їх як активи за гроші. На отримані таким чином кошти можна придбати фінансові активи інших компаній» [4]. Л. Кот розглядає фінансових посередників як виробничу ланку кредитного процесу в економіці, тобто як підприємства, які виробляють власний продукт, використовуючи зобов'язання інших суб'єктів кредитування [5, с. 46]. С. Герасимова вважає, що фінансові посередники – це сукупність фінансових установ (банки, страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди). Ці установи акумулюють кошти фізичних та юридичних осіб, зокрема шляхом випуску цінних паперів, а потім на комерційних засадах надають ці кошти позичальникам [6, с. 104]. Перелік визначень фінансового посередництва можна продовжувати, але, на нашу думку, у межах нашого предмета найбільш точно сутнісна характеристика фінансових посередників лежить у площині їх представлення як фінансових установ, що здійснюють самостійний

вид діяльності, пов'язаної з безпосереднім залученням коштів, їх перетворенням на позиковий капітал та подальшим передаванням позичальникам на поворотній основі за плату у вигляді відсотків.

У такому контексті найбільш поширеною є класифікація фінансових посередників за інституціональною ознакою на банківські та небанківські інститути, хоча І. Токмакова та В. Краснов вважають такий поділ умовним, зумовленим лише чинним законодавством, і таким, що обмежує здійснення банками операцій на грошовому ринку [7, с. 68]. Виходячи з призначення фінансового посередництва, особливе значення набуває класифікаційна ознака – функції таких посередників. Так, розрахункова функція виділяє депозитні установи (банки, кредитні установи), функція управління капіталом – інвестиційних посередників (банки, інвестиційні компанії), соціальна функція – ощадні установи контрактного типу (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди) [8, с. 190]. Повноцінне виконання зазначених функцій становить базис посилення ролі фінансових посередників на розвиток економіки, а тому із цієї позиції є найбільш обґрунтованим.

Торкаючись першої групи чинників із позиції максимізації впливу фінансового посередництва на розвиток економіки та зазначаючи про панування в Україні банківсько-орієнтованої моделі фінансового ринку, слід зазначити таке. Найбільшими за обсягами активів серед фінансових посередників є банки, отже, саме вони здійснюють найбільший вплив на алокацію фінансових ресурсів в економіці, взаємодіючи практично з усіма учасниками економічних процесів. Разом із тим станом на 01.01.16 порівняно з 01.01.15 кількість банків зменшилася на 46 одиниць. Зменшилися активи банківської системи, а також обсяги кредитів, наданих суб'єктам господарювання, хоча частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків за цей же період зросла на 10,8%. Зменшився регулятивний капітал, а коефіцієнт його достатності (адекватності) становив 12,74% за рекомендованого значення не менше 10% [9]. Наведені дані свідчать про слабкість банківського сегмента, особливо це стосується залучення довгострокових ресурсів, що ставить під сумнів ефективність обраної моделі фінансового ринку.

За таких умов зростає значення розвитку основних конкурентів банківських установ – небанківських фінансових посередників із погляду їх ролі в інвестиційних процесах за рахунок розширення й їх кількості, й асортименту фінансових послуг. При

цьому з позиції предмета нашого дослідження важливо враховувати, що не всі небанківські фінансові установи беруть участь у забезпеченні інвестиційних процесів. Так, Є. Поліщук зазначає, що страхові компанії та пенсійні фонди спрямовують залучені кошти переважно на ринок цінних паперів; кредитні спілки можуть обслуговувати фізичних осіб або бізнес-процеси малих і середніх підприємств, а деякі з них взагалі не беруть у ньому участі, тому обґрунтованою представляється постановка питання даним автором щодо партнерства та конкуренції банківських та небанківських фінансових установ на основі розмежування їх функцій на основні та похідні [10, с. 47, 50–51]. Це активізує врахування другої та третьої груп. Із позиції впливу фінансових посередників на розвиток економіки наявні форми взаємодії, наприклад банків та страхових компаній, не сприяють таким цілям, оскільки спрямовані на підвищення капіталізації фінансових ресурсів, тобто на досягнення власних цілей. І хоча зазначені цілі є об'єктивними у ринкових умовах, діяльність цих установ має «...реформуватися в такий спосіб, щоб їхні залучені ресурси (депозити та страхові резерви) стали джерелом довгострокових інвестицій» [10, с. 59–60].

З урахуванням другої та третьої груп чинників, що зумовлюють ефективність впливу фінансових посередників на розвиток економіки, пов'язане прийняття рішень і щодо організації та засад регулювання їх діяльності. Зокрема, на законодавчому рівні обмежено інвестиційну діяльність недержавних пенсійних фондів, що, відповідно, обмежує й їх співпрацю з банками. Звертається увага й на те, що діяльність банківських і небанківських фінансових посередників регулюють різні суб'єкти, що формує перешкоди для ефективної взаємодії. Пропонується створення органу комплексного регулювання ринку фінансових послуг, що забезпечить «...однаковість регулятивних вимог як до банківських, так і до небанківських фінансових структур, що сприятиме посиленню конкуренції між ними для успішного розвитку всіх фінансових посередників» [1, с. 246].

Висновки. Таким чином, поглиблення позитивного впливу фінансових посередників на розвиток економіки вимагає системного дослідження взаємозв'язків між усіма економічними учасниками та співвідношення їх інтересів, розширюючи можливість задоволення їх власних потреб та водночас закладаючи основи для розвитку сфери інвестування як базису економічного зростання.

Список літератури:

1. Полякова І.А. Проблеми розвитку і функціонування небанківських фінансових посередників в Україні / І.А. Полякова // Фінансова інфраструктура України: проблеми та напрямки розвитку : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Криниця, 2013. – С. 245–247.
2. Зимовець В.В. Фінансове посередництво : [навч. посіб.] / В.В. Зимовець, С.П. Зубик. – К. : КНЕУ, 2005. – 288 с.
3. Партин Г. Роль небанківських фінансових посередників у фінансуванні інноваційного розвитку / Г. Партин, О. Тивончук // Вісник НБУ. – 2013. – № 5. – С. 46–51.

4. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 1999. – 1028 с.
5. Кот Л.Л. Інституційне забезпечення розвитку кредитної системи України / Л.Л. Кот // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 10. – С. 47–55.
6. Герасимова С.В. Роль фінансових посередників в організації інвестиційної діяльності акціонерних товариств / С.В. Герасимова // Фінанси України. – 2014. – № 4. – С. 103–111.
7. Токмакова І. Організаційні форми учасників ринку капіталів / І. Токмакова, В. Краснов // Вісник НБУ. – 2013. – № 8. – С. 67–69.
8. Лаврик О.Л. Сутність фінансового посередництва на сучасному етапі розвитку економіки України / О.Л. Лаврик // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 19. – № 1. – С. 184–192.
9. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=FB9EEAA2438B4DDA3EFAE8436D12FDF7?art_id=36807&cat_id=36798.
10. Поліщук Є.Ф. Діяльність небанківських фінансових установ в інституційній структурі ринку : [монографія] / Є.Ф. Поліщук. – К. : КНЕУ, 2014. – 340 с.

УДК 336.228.3

Любчик О.К., аспірант
Одеський національний економічний університет

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Любчик О.К. Податкові пільги як інструмент стимулювання розвитку реального сектору економіки. У статті розглянуті питання застосування податкових пільг та їх вплив на розвиток підприємств різних галузей економіки. Проаналізовано стимулюючу функцію пільги. Приведено класифікацію пільг. Доведено, що застосування податкових пільг як інструменту податкового механізму не має науково обґрунтованого підґрунтя. Значна кількість пільг не приводить до запланованого результату, застосування пільг немає системного характеру, їх вплив на діяльність підприємств має неоднозначний характер.

Ключові слова: податкова пільга, податковий механізм, утрати бюджету, статистичні спостереження, стимулююча функція пільги.

Любчик А.К. Налоговые льготы как инструмент стимулирования развития реального сектора экономики. В статье рассмотрены вопросы применения налоговых льгот и их влияние на развитие предприятий различных отраслей экономики. Проанализирована стимулирующая функция льготы. Приведена классификация льгот. Доказано, что применение налоговых льгот как инструмента налогового механизма не имеет научно обоснованной базы. Значительное количество льгот не приводит к запланированному результату, применение льгот не имеет системного характера, их влияние на деятельность предприятий имеет неоднозначный характер.

Ключевые слова: налоговая льгота, налоговый механизм, потери бюджета, статистические наблюдения, стимулирующая функция льготы.

Lubchik A.K. Tax incentives as an instrument to stimulate development of real sector of economy. In the article the questions of application of tax benefits and their influence on the development of enterprises in various sectors of the economy. Analyzed the stimulating function of the benefits. A classification of benefits. Proved that the use of tax incentives as an instrument of tax mechanism, has not science base. A significant amount of benefits does not lead to the planned result, the benefits not of a systemic nature, their influence on the activity of enterprises is mixed. A significant problem is that in the implementation of benefits is not defined.

Keywords: tax relief, tax mechanism, budget losses, statistical observations, stimulates the function benefits.

Постановка проблеми. Одним із чинників розвитку ринкових відносин є адекватний економічний механізм, тобто такий, який спирається на об'єктивні економічні закони та ефективно використовується. Ефективність використання економічного механізму

державою означає не тільки забезпечення та наявність у механізмі відповідних складників, таких як методи та методики, прийоми, важелі, інформаційні ресурси, підсистеми забезпечення (законодавчого, організаційного та ін.), але й відповідність дії меха-

нізму потребам суспільства. Складовою частиною економічного механізму є податковий механізм, через який та завдяки якому держава реалізує свою податкову політику. Побудова податкового механізму, який би максимально відповідав податковій політиці, є складним та багатоступеневим процесом. Останнім часом у суспільстві, науковій літературі, періодичних виданнях, у різних засобах інформації наростає певний протест проти наявного податкового механізму, що вимагає осмислення процесів, що відбуваються та регулюються податковим законодавством, проведення аналітичних досліджень та розроблення науково-практично орієнтованих заходів.

Удосконалення, підвищення ефективності дії податкового механізму є складовими частинами податкової реформи. Аналіз наукових публікацій, практики податкового регулювання доводить, що податкові реформи, які декларуються урядом, мають перманентний характер без суттєвих зрушень, іноді за формальною ознакою. Більшість завдань податкових реформ не виконано, стратегічні цілі (на 20–25 років) не сформовано. Такий стан зумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Разом із тим виникає питання, як, не порушуючи хиткого балансу економічних інтересів, проводити вдосконалення податкового механізму. Існує низка думок щодо вирішення сформульованого питання, однією з яких є впровадження механізму управління або маніпулювання податковими пільгами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці застосування пільг, у тому числі податкових, присвячено чимало публікацій та досліджень, що зумовлено високим ефектом застосування, простотою та наявністю стимулюючого ефекту. Серед вагомих напрацювань відзначимо праці А.М. Соколовської, І.А. Крисоватого, Л.Л. Тарангул, Ю.Б. Іванова та ін. Механізм податкових пільг докладно досліджується й закордонними вченими та експертами, які визначили теоретичні засади дії багатьох складників податкового механізму: С.Л. Брю, В. Вікрі, К.Р. Макконнелл, С. Сюррей та ін.

Разом із тим, незважаючи на академічні напрацювання та практику податкового реформування у контексті системного підходу, не повною мірою висвітлені питання теоретичного змісту та практичної спрямованості щодо переходу від діючого порядку формування податкових пільг до концепції податкових витрат.

Постановка завдання. Враховуючи вищеведене, метою статті є узагальнення досвіду функціонування податкових пільг як складової частини податкового механізму з акцентуванням на проблематиці їх ефективності, тобто виконання стимулюючої функції.

Виклад основних результатів. Податкові пільги як елемент податкового механізму з'явилися у складі останнього як відповідь на необхідність реалізації стимулюючої функції податків, з одного

боку, та розвитку соціально-фінансових відносин, з іншого. У загальному сенсі пільга – це надання переваг або часткове звільнення від виконання встановлених правил. Податкова пільга – звільнення платника податків від нарахування і сплати податку чи сплата ним податку в меншому розмірі за наявності підстав, визначених законодавством певної країни [1]. Таке звільнення має на меті декілька завдань. До них можна віднести: надання умовно-фінансової допомоги для підтримки вразливих верст населення (соціальна спрямованість); стимулювання економічного зростання суб'єкта господарювання за рахунок надання йому можливості накопичення обігових коштів для подальшого інвестування (економічна спрямованість); надання переваг для економічної підтримки виробництва, яке дає змогу реалізувати функцію збалансованості інтересів (протекціонізм).

Формою надання умовно-фінансової допомоги в Україні, наприклад, є пільги, які надаються особам унаслідок утрати годувальника, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою; дітям-інвалідам; на проїзд у транспорті і т. д. Тут мова йде не про звільнення від сплати податків, а про певне (латентне) фінансування. Як правило, такі пільги (а в Україні такі пільги застосовуються у системі соціального забезпечення) мають соціальну спрямованість. Аналіз показав, що протягом 2005–2015 рр. в українському законодавстві налічувалося близько 555 пільг у 2005 р. та 551 пільга в 2015 р., а отримують їх 22,143 млн. осіб (51,78% від усього населення) [2].

Деякою іншою формою пільг, але також яка має соціальну спрямованість, є пільги за сплати ПДФО. Такі пільги застосовуються задля підтримки рівня життя населення, від чого, своєю чергою, залежать споживчий попит та нормальне функціонування економіки.

Стимулювання економічної діяльності за допомогою пільг виявляється у формі або пониженої ставки податку, або звільнення на деякий час платників від сплати певного податку. Як правило, така пільга застосовується не до конкретного суб'єкта господарювання а до галузі або до СПД, які знаходяться у спеціальній економічній зоні. Прикладом надання пільги є особливості оподаткування прибутку підприємств, отриманого у зв'язку з упровадженням енергоефективних технологій, а саме: звільняється від оподаткування 80% прибутку підприємств, отриманого від продажу на митній території України товарів власного виробництва за переліком, установленим Кабінетом Міністрів України (стислий опис видів таких товарів наведено у Переліку, затвердженому Постановою № 1005) [3; 4].

Для розвитку вітчизняної індустрії програмної продукції суб'єктам господарювання у цій сфері надано значні переваги. Право на застосування ставки податку 5% отримують ті суб'єкти господа-

рювання, які відповідають критеріям, визначеним у пп. 1.4 п. 15 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу, та отримують свідоцтво про реєстрацію як суб'єкта індустрії програмної продукції, який застосує особливості оподаткування.

Але власне надання пільг призводить, особливо на першому етапі впровадження, до певних утрат бюджету, тому постає питання, коли застосування пільг як елементу податкового механізму призводить до виправданих утрат, а коли є тільки обтяжливим для бюджету. Відповідь на це питання стає засадою розроблення низки заходів щодо впорядкування системи пільг та підвищення ефективності їх застосування.

Для отримання певної картини щодо ефективності застосування податкових пільг проведемо статистичний аналіз.

Так, за оцінками Міндоходів, у 2013 р. через дії податкових пільг скарбниця недорахується

70,4 млрд. грн. Самими пільговими статтями є списання збитків минулих років підприємствами (12,8 млрд. грн.), пільги з транзиту через митну територію України (11,7 млрд. грн.), єдиний податок сільгоспідприємств (8,3 млрд. грн.). Через пільги із ввізного мита, звільнення від оподаткування окремих ліків і операцій, відповідно до міжнародних договорів про вільну торгівлю, бюджет утрачає 3 млрд. грн., пільгового оподаткування поставок зерна, а також брухту чорних і кольорових металів – по 2 млрд. грн. [5].

На рис. 1 також указано втрати бюджету від надання податкових пільг, а в табл. 1 – утрати від застосування пільг за прямими податками. За 2013 р. кількість платників ПДВ, на яких поширюється дія акта [6], становила 48,4 тис., або 20,0% загальної кількості зареєстрованих платників ПДВ. Відповідно до звітів про суми податкових пільг, за вказаний період кількість отриманих пільг з ПДВ стано-

Таблиця 1

Динаміка втрат зведеного бюджету України внаслідок надання пільг за прямими податками в 2006–2015 рр. (млн. грн.) [8]

Роки	Втрати зведеного бюджету України	у тому числі за рахунок пільг із:			
		податку на прибуток підприємств	плати за землю	місцевих податків і зборів	інших податків і зборів
2006	1044,7	740,4	219,7	3,6	81,0
2007	1508,0	1056,3	360,0	4,2	87,5
2008	2277,3	1674,9	484,1	4,3	114,0
2009	2681,3	1995,6	594,8	6,3	84,6
2010	3086,9	2097,5	886,7	9,1	93,6
2011	15665,7	15409,6	255,2	0,0	0,9
2012	15468,1	15108,8	359,2	0,0	0,1
2013	6204,4	5533,2	671,1	0,0	0,1
2014	5277,8	4623,0	654,8	0,0	0,1
2015	6033,9	5286,1	747,7	0,0	0,1

Таблиця 2

Фінансовий результат підприємств за галузями економіки України, млн. грн. [2]

Галузь	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р. (січень–вересень)
Сільське, лісове та рибне господарство	15147,3	21677,4	103137,6	-214
Промисловість	13698,3	-166414,0	-181360,9	4696,2
Інформація та телекомунікації	6817,6	-15373,9	-10166,6	1341,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-6047,5	-128134,8	-80564,3	-4428,7
Фінансова та страхова діяльність	24041,2	35960,6	-171,3	40931,5

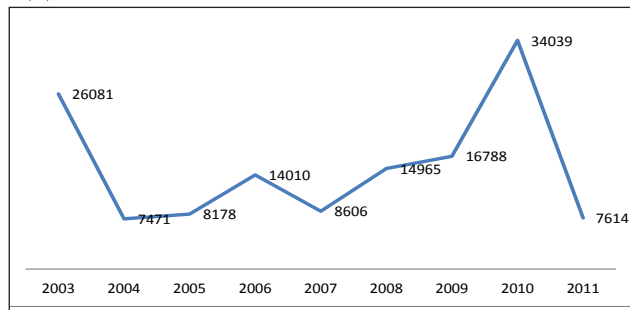
Таблиця 3

Темпи зростання доходів бюджету та темпи зростання втрат бюджету від надання податкових пільг із ПДВ

Показник	2013	2014	2015
Темпи зростання доходів бюджету	0,97	1,05	1,51
Темп зростання втрат від надання податкових пільг з ПДВ	1,02	1,02	1,88

вила 53,1 тис. на загальну суму 78 074,2 млн. грн., з якої 26 204,3 млн. грн. – сума податкових пільг, що є втратами державного бюджету.

За 2014 р. кількість платників податку, на яких поширюється дія акта, становила 42,6 тис., або 18,2% загальної кількості зареєстрованих платників ПДВ.

Рис. 1. Втрати бюджету внаслідок пільгового оподаткування ПДВ (млн. грн.) [6]

Відповідно до звітів про суми податкових пільг, за вказаний період кількість отриманих пільг із ПДВ становила 48,3 тис. на загальну суму 911 98,5 млн. грн., з якої 26 742,3 млн. грн. – сума податкових пільг, що є втратами державного бюджету.

За 2015 р. кількість платників податку, на яких поширюється дія акта, становила 38,7 тис., або 17,6% загальної кількості зареєстрованих платників ПДВ.

Відповідно до звітів про суми податкових пільг за вказаний період, кількість отриманих пільг із ПДВ становила 42,5 тис. на загальну суму 141 328,5 млн. грн., з якої 50 490,8 млн. грн. – сума податкових пільг, що є втратами державного бюджету.

Отже, проведений аналіз свідчить про об'єктивне відображення пільг із ПДВ платниками податку та доцільність застосування алгоритмів розрахунку податкових пільг, затверджених Наказом № 167, під

час розрахунку не внесених до державного бюджету сум ПДВ за операціями з постачання товарів (послуг) у розрізі окремих режимів оподаткування [7].

Але важливою є й інша інформація, а саме чи призвели ці пільги до зростання економіки відповідних галузей. У табл. 2 надано дані щодо фінансового результату підприємств певних галузей.

Як видно з даних таблиці, значні пільги (сільське господарство) дають змогу отримати прибуток підприємствам даної галузі; що стосується підприємств галузі інформації та телекомунікації, то наявність пільг не вплинула на їх діяльність позитивно.

Наочним є фінансовий результат підприємств фінансової та страхової діяльності: за відсутності пільг вони стабільно отримують прибуток. Такі статистичні спостереження свідчать про неоднозначний регулюючий вплив податкових пільг на розвиток реального сектора економіки.

Розглянемо співвідношення темпів зростання доходів бюджету та темпи зростання втрат від надання податкових пільг (табл. 3).

Як видно з даних таблиці, темп зростання податкових пільг перевищує темпи зростання доходної частини держбюджету, що свідчить про неефективність надання пільг.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки.

1. Пільги як елемент податкового механізму не мають однозначного впливу на діяльність підприємств, тобто наявність пільги з певного виду податку не гарантує його успішну діяльність та зростання. Таким чином, регулююча функція пільги не завжди спрацьовує.

2. Кількість пільг обтяжує бюджет та є економічно необґрунтованою.

3. Застосування пільг здебільшого виконує соціально функцію.

Подальші дослідження будуть спрямовані на обґрунтування можливості переходу на витратну модель застосування пільг.

Список літератури:

1. Податкове право : навч. посіб. / За ред. М.П. Кучерявенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uristinfo.net/.../3720-glava-12-...kovi-pilgi.html.
2. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-1>.
4. Довідкова інформація від 01.10.2016 / Довідник № 81/1 податкових пільг, що є втратами доходів бюджету, станом на 31.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ST001386.html.
5. Озвучены ключевые потери бюджета от действия льгот [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://economics.lb.ua/finances/2013/06/11/205631_ozvucheni_klyucheve_poteri_byudzhet.html.
6. Наказ Державної податкової адміністрації України від 29.03.2011 № 167 «Про затвердження Порядку визначення сум податків та зборів, не сплачених суб'єктом господарювання до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг за операціями, які здійснюються на митній території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/>.
7. Звіт про періодичне відстеження результативності Наказу Державної податкової адміністрації України від 29.03.2011 № 167 «Про затвердження Порядку визначення сум податків та зборів, не сплачених суб'єктом господарювання до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг за операціями, які здійснюються на митній території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/>.
8. Офіційний веб-сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/>.

9. Вплив пільг за прямими податками на формування бюджетних доходів в Україні / С.Б. Єгоричева, О.В. Тимошенко, Д.А. Сергєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5137>.

10. Фільо М.М. Проблема втрат бюджету від надання податкових пільг та шляхи вирішення / М.М. Фільо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/.../48217/21-Filyo.pdf?>.

11. Перспективи компенсації втрат бюджету від застосування пільг з податку на прибуток підприємств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ndi-fp.asta.edu.ua/.../NDI_Karmalit...0214_out.pdf.

УДК: 336.774

Нетудихата К.Л., к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Пташнюк І.В., студент
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ (НА ПРИКЛАДІ СЕРЕДНІХ БАНКІВ УКРАЇНИ)

Нетудихата К.Л., Пташнюк І.В. Рейтингове оцінювання діяльності банківських установ (на прикладі середніх банків України). У статті розглянуто сучасні методики рейтингового оцінювання банківської діяльності. Розкрито їх переваги та недоліки. Сформовано пропозиції щодо вдосконалення методичного забезпечення, які застосовано в процесі рейтингування середніх банків України. Сформовано перелік лідерів та аутсайдерів рейтингу 2016 р.

Ключові слова: рейтинг, банківська діяльність, методичне забезпечення, таксономічний коефіцієнт розвитку.

Нетудыхата К.Л., Пташнюк И.В. Рейтинговое оценивание деятельности банковских учреждений (на примере средних банков Украины). В статье рассмотрены современные методики рейтинговой оценки банковской деятельности. Раскрыты их преимущества и недостатки. Сформированы предложения по совершенствованию методического обеспечения, которые применены в процессе рейтингования средних банков Украины. Сформирован перечень лидеров и аутсайдеров рейтинга 2016 г.

Ключевые слова: рейтинг, банковская деятельность, методическое обеспечение, таксономический коэффициент развития.

Netudykhata K.L., Ptashniuk I.V. Rating evaluation of bank institutions' activity (based on example of medium-sized banks of Ukraine). The modern methods of rating evaluation in banking were reviewed in the article. Their advantages and disadvantages were revealed. The proposals for improving methodical support were formed. They were applied in the process of rating medium-sized banks. The list of rating leaders and outsiders in 2016 year was formed.

Keywords: rating, methodical support, banking, taxonomic coefficient of development.

Постановка проблеми. В умовах фінансово-економічної нестабільності постійно існує суттєвий ризик втрати стійкості як банківською системою, так і кредитними установами. Отримання своєчасної та достовірної інформації про стан банку стає необхідною передумовою для прийняття ефективних тактичних та стратегічних рішень щодо його поточної діяльності та перспектив розвитку.

Рейтингове оцінювання банківської діяльності залишається актуальною проблемою для самих банків, їх власників, клієнтів, інвесторів, регулюючих та контролюючих органів. Окрім того, у сучасних умовах нестабільності зростає важливість розроблення та впровадження у практику нового меха-

нізму управління установами на основі рейтингів, що сприяло би прискоренню прийняття рішень з урахуванням постійних змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Отже, постає питання щодо постійного вивчення та вдосконалення методичних аспектів рейтингового оцінювання діяльності банків (надалі РОДБ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні та практичні аспекти РОДБ розглядалися в роботах В.А. Батковського, В.Д. Бондаря, О.К. Єлисеєвої, В.С. Кромонава, А.Ю. Маслової, О.М. Мусієнко, М.В. Рисіної, Г.О. Савченко, Л.Ю. Сисоєвої, А.В. Суворова та ін. Незважаючи на значну кількість праць, постійно виникає необ-

хідність вивчення та вдосконалення методичного забезпечення РОДБ через зростання нестабільності зовнішніх умов, в яких дані установи функціонують та розвиваються.

Постановка завдання. Метою дослідження є огляд сучасних методик РОДБ, розкриття їх переваг і недоліків, формування пропозицій щодо вдосконалення методичного забезпечення за рахунок застосування нових технологій та інструментів. Реалізація поставленої мети передбачає застосування пропозицій в процесі рейтингування середніх банків України.

Виклад основних результатів. У науковій літературі існує велика кількість варіацій щодо поняття «рейтингове оцінювання діяльності банків». Найбільш чітко, на нашу думку, розкриває його В.А. Батковський як визначення належності банківських установ до класу, розряду, категорії. Це у цілому відповідає етимології слова «рейтинг». Кінцевим результатом рейтингування банків є список, у якому банки класифіковані за певними ознаками [2, с. 145].

Дослідження стану кредитних організацій у нашій країні здійснюють НБУ, спеціалізовані рейтингові агентства, комерційні банки та їх клієнти. Крім того, оцінка діяльності банку може проводитися за приватними, розробленими різними авторами методиками. Кожен із зазначених суб'єктів рейтингового оцінювання переслідує власні цілі. Так, НБУ виконує наглядові функції, кредитні організації здійснюють дану роботу в рамках системи управління поточною діяльністю, клієнти оцінюють надійність розміщення вільних фінансових ресурсів тощо. Результати діяльності спеціалізованих агентств у вигляді рейтингів банків та підсумкові показники оцінки банківської діяльності за приватними методиками стають усе більш доступними широкому колу користувачів.

Більшість методик РОДБ спирається тією чи іншою мірою на американську систему CAMELS [13]. В її основі лежить розрахунок шести показників, назви яких і становлять аббревіатуру: С (достатність капіталу); А (якість активів); М (управління); Е (прибуток); L (ліквідність); S (чутливість до ризику). За результатами оцінки стан банку належить до однієї з таких категорій: сильний, задовільний, посередній, критичний, незадовільний. Система CAMELS є суб'єктивною і передбачає розрахунок більшості показників (А, М, L) за підсумками інспекційних перевірок. Таким чином, для аналізу банку за даною методикою недостатньо наявної у звичайного клієнта інформації, крім того, вона є досить американізованою і вимагає адаптації для реалізації в українських умовах. Для цього, наприклад, НБУ додатково враховує такі параметри, як здатність банку ефективно управляти операційним та інформаційним ризиком для недопущення/мінімізації фінансових утрат унаслідок реалізації ризиків [3].

В основу методики В.С. Кромонава входять розрахунки: коефіцієнтів миттєвої ліквідності; захищеності капіталу; фондової капіталізації прибутку; генеральних коефіцієнтів надійності та ліквідності; крос-коефіцієнта [5]. Чим більше значення коефіцієнтів, тим краще. Після розрахунку коефіцієнти підсумовуються з певними вагами та виводиться інтегральний показник. Методика досить доступна, але носить суб'єктивний характер, окрім того, викликає питання щодо обґрунтованості параметрів «фільтра Кромонава», тобто умов, необхідних для участі банківської установи в рейтингу.

О.К. Єлисеєва та В.Д. Бондар розкривають певні недоліки методики В.С. Кромонава та пропонують власну методику [4, с. 50]. Побудова рейтингу банків проводиться за системою показників, яка складається з таких груп: ефективність діяльності, якість активів та пасивів, достатність капіталу, ліквідність, якість менеджменту. Як науковці зазначають, ваги для коефіцієнтів та груп обрано експертним методом. Для розрахунку узагальнюючого показника вони пропонують використовувати метод адитивної згортки. Звичайно, що результати оцінки за дванадцятьма показниками, які є за суттю балансовими даними, не можуть бути узагальнюючими для визначення рейтингу банків.

Групою вчених під керівництвом О.М. Мусієнко застосовано таксонометричний метод, який дає змогу визначити рейтинг кожного банку на основі відхилень його показників від значень «еталонного» банку. На основі квазівідстаней формується позиція установи у вибірці [10, с. 122]. Як показники, що характеризують ефективність банківської діяльності, вчені наводять: прибутковість активів, їх дохідність; прибутковість капіталу, його мультиплікатор; рентабельність витрат та доходу; загальний рівень рентабельності; коефіцієнти результативності діяльності банку, нестійкості ресурсної бази, активності залучення ресурсів, міжбанківських кредитів та строкових вкладів (депозитів), якості кредитного портфеля, кредитної активності, використання залучених ресурсів у кредитному портфелі, покриття позик капіталом. Далі вчені пропонують використати такий алгоритм реалізації зазначеного підходу: ідентифікація фінансових показників та побудова матриці значень показників; нормалізація системи фінансових показників; визначення кількісних характеристик фінансової ефективності банків, які пропонується прийняти як еталонні; формування квазівідстаней; ранжування розглянутої сукупності банків.

Методика Р. Набока та О. Набока передбачає розрахунок інтегрального показника за блоками оцінки фінансової звітності установи, дотримання економічних нормативів, її інтегральної позиції щодо ризику, клієнтської бази, розгалуженості мережі [11, с. 20]. Загальний рейтинг складається із суми балів, отриманих за індикаторами та показниками

наведених блоків. Далі відбувається трансформація бальної оцінки рейтингу в загальноприйняту.

Методика А.В. Суворова передбачає розрахунок кількісних показників, згрупованих за такими напрямками аналізу: структури балансу; рентабельності діяльності банку та комерційної ефективності його окремих операцій; достатності капіталу; ризиків (кредитного, ринкового та ліквідності) [14, с. 2]. Автором надаються характеристики кожному напрямку та перелік показників, що використовуються. Після процедури зважування та підсумовування проводиться розрахунок комплексного показника ефективності діяльності кожного банку, відповідно до якого проводиться їх ранжування.

Методика, що застосовується виданням «Коммерсант-Daily», передбачає оцінку діяльності банків за чотирма напрямками: структурою активів, структурою пасивів, надійністю і прибутковістю [6]. Для кожної групи розроблено відповідні коефіцієнти. Банки попередньо поділяють на п'ять груп залежно від розміру власного капіталу-нетто, і надалі рейтинг проводиться в межах кожної з п'яти груп. Для приведення розрахункових коефіцієнтів до порівнянних величин їх нормують. Для визначення вагових коефіцієнтів та побудови рейтингової функції дослідники скористалися процедурою, запропонованою групою експертів Міжнародного інституту інвестиційних проектів. Підсумковий рейтинг кожного банку визначається як зважена сума отриманих ним балів.

Методика, що застосовується інформаційним агентством «Банкір.Ру», є досить докладною, являє собою інтегральну короткострокову РОДБ у контексті фінансової стійкості та платоспроможності установ [7]. Вона заснована на результатах ретельного аналізу кількісних та якісних сторін їх діяльності. Виставлена рейтингова оцінка, яка відповідає певній групі надійності, відображає підсумкову думку експертної групи банківських аналітиків щодо майбутньої здатності та намірів банків, що оцінюються, виконувати взяті зобов'язання в строк і в повному обсязі.

Рейтингове агентство «Експерт РА» оцінює банки за розробленою ним оригінальною методикою за двома блоками [8]. У першому аналізуються та оцінюються фінансово-економічні показники розміру бізнесу установи, достатності капіталу, структури й якості активів, структури та диверсифікації зобов'язань, ліквідності, прибутковості й рентабельності. У другому – якісні характеристики установи, зокрема історія, репутація і значимість банку, організаційна структура та управління кадрами, стратегія розвитку банку, ефективність кредитної політики, управління фінансовими ресурсами і потоками, управління ризиками та система прийняття рішень в банку, регіональна банківська політика і філіальна мережа, технічна оснащеність, структура власників та якість корпоративного управління, а також операційне середовище діяльності банку, що вклю-

чає оцінку зовнішніх факторів (макроекономічні тенденції, структура банківської системи та рівень конкуренції, державне регулювання, правове середовище діяльності банку).

Аналіз припускає суб'єктивну оцінку цілої системи показників, що проводиться фахівцями агентства. Рейтинговані банки розбиваються на чотири класи за ефективністю їх діяльності: А, В, С і D.

Відповідно до інформації НКЦПФР, уповноваженими вітчизняними рейтинговими агентствами є ТОВ «ІВІ-Рейтинг», ТОВ «РЮРІК», ТОВ «Експерт-Рейтинг», ТОВ «Кредит-Рейтинг» та ТОВ «Стандарт-Рейтинг». Однак користувачі банківських послуг не завжди мають повний доступ до результатів рейтингування.

Розглянемо детально методику розрахунку рейтингу банку, запропоновану агентством «ІВІ-Рейтинг». В її основі знаходяться три складника: 1) визначення позиції банківської установи за 20 відносними показниками, що характеризують ефективність її діяльності; 2) аналіз дев'яти якісних характеристик діяльності кредитної організації; 3) оцінка стану банківської системи та макроекономічних показників, що на неї впливають [9].

Оцінка першого складника проходить в чотири етапи: визначення ваги кожного показника (метод експертних оцінок); нормування кожного показника (метод визначення мінімуму та максимуму по всій групі, яка досліджується); зважування нормованого показника на вагу цього показника; визначення рейтингу. Крім того, під час розрахунку рейтингу враховуються вплив усієї банківської системи та вплив групи банків, до якої належить банк, що досліджується.

Оцінка другого складника, яка передбачає аналіз якісних характеристик, здійснюється експертами агентства із залученням сторонніх спеціалістів. У результаті проведеного аналізу експертами виставляються бали від 1 до 10. Далі відбувається корегування рейтингового значення залежно від кількості балів, відповідно до запропонованої агентством схеми.

Оцінка третього складника включає аналіз банківської системи та макроекономічних показників. Якщо діяльність банку випереджає розвиток банківської системи за темпами росту, тоді рейтингове значення корегується підвищенням на півкроку або, навпаки, знижується на півкроку.

У цілому методика агентства «ІВІ-Рейтинг» усебічно охоплює кількісну та якісну характеристики діяльності банківської установи, досить суттєво відрізняється від інших конкретною системою критеріїв.

Таким чином, аналіз наведених методик РОДБ дає змогу зробити такі висновки:

– більшість методик зводиться до оцінки кількісної сторони внутрішньобанківської роботи, не враховує якісні показники, що знижує повноту отриманих результатів;

– запропоновані низкою авторів якісні показники носять неконкретний характер та представлені переважно у формі відповіді на питання анкети;

– практично всі методика засновані на використанні експертних оцінок, що визначає їх суб'єктивний характер, хоча і в різній ступені;

– багато методик базуються на системі внутрішньої інформації і не враховують аналіз стану зовнішнього середовища, що грає важливу роль у діяльності банків;

– закритість деяких методик унеможлиблює розуміння принципу та перевірку правильності розрахунку підсумкового показника діяльності банківських установ.

На нашу думку, все ж таки найбільш точним методом оцінки рівня діяльності банку в часі виступає таксономічний аналіз, оскільки він застосовується саме для зіставлення багатомірних об'єктів, які характеризуються великою кількістю ознак. Так, С.А. Ашманов зазначає, що таксономічний показник рівня розвитку являє собою синтетичну величину, яка акумулює ознаки, що характеризують досліджуване економічне явище або процес [1]. Технологія побудови даного показника, яку пропонуємо застосувати, дещо відрізняється від технології, що використовує розглянута раніше група науковців під керівництвом О.М. Мусієнко. Вона включає: формування матриці спостережень; формування матриці стандартизованих значень; диференціацію ознак матриці спостережень; розрахунок відстані між окремими спостереженнями та вектором-еталоном; розрахунок середньої відстані між спостереженнями; розрахунок стандартного відхилення, максимально можливого відхилення від зведеного еталона, зведеного показника рівня розвитку; розрахунок таксономічного коефіцієнта розвитку.

Результат розгляду наведених методик РОДБ надають можливість виділити низку показників, що комплексно охоплюють та характеризують діяльність кредитних установ. До них можна віднести: рентабельність активів (x_1); рентабельність власного капіталу (x_2); чисту процентну маржу (x_3); відношення загальних доходів та витрат (x_4); миттєву ліквідність (x_5); коефіцієнт генеральної ліквідності зобов'язань (x_6); частку власного капіталу в пасивах (x_7); співвідношення кредитного портфелю та зобов'язань банку (x_8); коефіцієнт нестійкості ресурсної бази (x_9); коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів (x_{10}); частку вкладів населення в пасивах (x_{11}); коефіцієнт покриття позик капіталом (x_{12}); частку проблемної заборгованості в портфелі наданих позичок (x_{13}).

Для аналізу та рейтингування обрано 22 середні банківські установи з активами на 01.01.2017 від 1 до 10 млрд. грн. Загальний розмір активів по даних кредитних організаціях становив 81,9 млрд. грн., а їх частка по банківській системі – 6,43%. Слід указати, що банки з державною часткою та установи іноземних банківських груп до вибірки не включалися.

На підставі наведеної технології побудови інтегрального показника було отримано таксономічний коефіцієнт розвитку банківської діяльності для установ, що оцінюються (табл. 1).

Найбільші значення коефіцієнту і, як наслідок, високі рейтинги в 2016 р. мали ПАТ «А-Банк», ПАТ «Полтава-банк», ПАТ «Банк Авангард» та ПАТ «Банк Гарант». Досить низькі його значення і, відповідно, рейтинги мали ПАТ «Місто Банк», ПАТ «Діамантбанк», ПАТ «Банк Глобус», ПАТ «Кліринговий дім», тобто банки, які показали найгірші фінансові результати.

У зв'язку з коливанням рейтингових оцінок діяльності банків у часі виникає потреба у вияв-

Таблиця 1

Таксономічний коефіцієнт розвитку банківської діяльності та рейтинги банків за 2016 р.

Назва банку	Активи, млн. грн.	К	Р	Назва банку	Активи, млн. грн.	К	Р
ПАТ «Мегабанк»	9117	0,304	10	ПАТ «Аркада»	1919	0,201	14
ПАТ «Банк «Кредит Дніпро»	8279	0,169	18	ПАТ «Полтава-банк»	1836	0,408	2
ПАТ «Таскомбанк»	8128	0,277	11	ПАТ «Місто Банк»	1798	0,092	22
ПАТ «Діамантбанк»	7414	0,103	21	ПАТ «Банк Глобус»	1498	0,116	20
ПАТ «Банк Восток»	7764	0,320	9	ПАТ «Львів»	1470	0,364	5
ПАТ «МІБ»	6892	0,329	8	ПАТ «Банк Авангард»	1332	0,389	3
ПАТ «Універсал банк»	5093	0,351	6	ПАТ «Банк Гарант»	1214	0,382	4
ПАТ «Банк інвестицій та заощаджень»	4580	0,236	13	ПАТ «Банк Новий»	1316	0,173	17
ПАТ «А-Банк»	3256	0,429	1	ПАТ «Комінвестбанк»	1102	0,245	12
ПАТ «Кліринговий дім»	2843	0,137	19	ПАТ «Мотор-банк»	1199	0,340	7
ПАТ «Індустріалбанк»	2783	0,176	16	ПАТ «Банк Січ»	1128	0,193	15

Примітка: К – таксономічний коефіцієнт розвитку; Р – рейтинг

Джерело: розраховано та складено за даними [12]

Результати регресійного аналізу п'ятифакторної моделі

Показники	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	Нижні 95%	Верхні 95%
x_1	3,210	1,261	2,546	0,695	5,725
x_3	1,239	0,330	3,750	0,580	1,898
x_4	0,032	0,015	2,149	0,002	0,062
x_8	0,159	0,025	6,305	0,109	0,209
x_{13}	-0,222	0,076	-2,926	-0,373	-0,071

Джерело: розраховано та складено за даними [12]

ленні системних чинників, які зумовлюють такі коливання, що формує підґрунтя для застосування сучасних інструментів економетричного моделювання фінансово-економічних процесів. На основі отриманих результатів моделювання можна формувати рекомендації щодо підвищення рейтингу банківських установ. На даному етапі дослідження виявимо такі системні чинники серед наведених змінних (x_1 - x_{13}).

За допомогою програмного продукту Ecell, зокрема його інструменту аналізу даних «Регресія», побудовано ряд багатофакторних моделей. В остаточному варіанті отримано п'ятифакторну модель (табл. 2). Вісім факторів та константа за t-статистикою були незначими. Коефіцієнт кореляції для моделі становить 0,964, коефіцієнт детермінації – 0,929. Фактичне значення F-критерію Фішера становить 183,31. Модель є адекватною.

Економетричне рівняння має вигляд:

$$y = 3,210 \times x_1 + 1,239 \times x_3 + 0,032 \times x_4 + 0,159 \times x_8 - 0,222 \times x_{13}$$

Таким чином, результати аналізу економетричної моделі показують, що для банківських установ факторами, які впливають на таксономічний коефіцієнт розвитку, є рентабельність активів, чиста

процентна маржа, відношення загальних доходів до витрат, співвідношення кредитного портфелю та зобов'язань банку, частка проблемної заборгованості в портфелі наданих позичок. Установи ПАТ «Місто Банк», ПАТ «Діамантбанк», ПАТ «Банк Глобус», ПАТ «Кліринговий дім» можуть підвищити свої рейтинги шляхом впливу на дані фактори за рахунок відповідних змін у власній діяльності.

Висновки. Проведений аналіз сучасних десяти методик РОДБ надав можливість узагальнити технології, інструменти, виявити переваги та певні недоліки, які їм притаманні. Запропоновано технологію побудови інтегрального показника на основі визначення таксономічного коефіцієнта розвитку. Її використання надає можливість провести комплексне рейтингове оцінювання банківської діяльності. Апробовано дану технологію на 22 середніх банках України та сформовано перелік лідерів та аутсайдерів рейтингу 2016 р. За результатами аналізу економетричних моделей виявлено системні фактори, що впливають на таксономічний коефіцієнт розвитку. Для своєчасного реагування на зміни необхідно не тільки регулярно аналізувати показники діяльності кредитних організацій, а й оптимізувати їх набір. Методика досить проста у використанні та може будуватися на публічній фінансовій звітності.

Список літератури:

1. Ашманов С.А. Математические модели и методы в экономике / С.А. Ашманов. – М. : Книга по требованию, 2012. – 119 с.
2. Батковський В.А. Рейтингова оцінка діяльності банків / В.А. Батковський // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 145–150.
3. Глосарій банківської термінології. Система CAMELSO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123651.
4. Єлисеєва О.К. Методологічні аспекти рейтингового оцінювання діяльності комерційних банків України / О.К. Єлисеєва, В.Д. Бондар // Статистика України. – 2012. – № 1. – С. 49–53.
5. Кромонів В.С. Методика складання рейтинга надійності банків / В.С. Кромонів // Профіль. – 1998. – № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.profile.ru/arkhiv/item/40017-items_2365.
6. Методика рейтингової оцінки банків газети «Коммерсантъ-Daily» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ru/ratings/daily>.
7. Методика рейтингової оцінки банків інформаційного агентства «Банкір.Ру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bankir.ru/rating>.
8. Методика рейтингової оцінки банків рейтингового агентства «Експерт РА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://raexpert.ru>.
9. Методологія рейтингової оцінки комерційного банку рейтингового агентства «ІВІ-Рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kbs.org.ua/files/metod_123.pdf.
10. Мусієнко О.М. Сучасна практика рейтингового оцінювання діяльності банків на основі таксонометричного методу / О.М. Мусієнко, А.Ю. Маслова, Г.О. Савченко // Фінансовий простір – 2014. – № 1. – С. 121–127.
11. Набок Р. Концептуальна схема рейтингування банків України / Р. Набок, О. Набок // Вісник НБУ. – 2006. – № 8. – С. 20–25.

12. Показники фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.

13. Сисоева Л.Ю. Проблеми рейтингування банків за системою CAMELS / Л.Ю. Сисоева // Економіка розвитку. – 2012. – № 3. – С. 13–17.

14. Суворов А.В. Сравнительный анализ показателей и оценка устойчивости и эффективности финансовой деятельности банка / А.В. Суворов // Финансы и кредит. – 2011. – № 16. – С. 2–9.

УДК: 366.2 (045)

Романовська Ю.А., к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансів

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Урбанович В.А., студент

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Романовська Ю.А., Урбанович В.А. Фінансова грамотність населення в Україні. У статті досліджено особливості формування фінансової обізнаності споживачів фінансових послуг в Україні. Подано цільові групи споживачів фінансових послуг, що є підґрунтям підвищення рівня фінансової обізнаності населення України. Досліджено план заходів щодо реалізації просвітницьких проєктів, орієнтованих на зростання рівня фінансової грамотності суспільства на 2012–2017 рр. Розглянуто проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору» (Програма FINREP-II), покликаний підтримати фінансову грамотність різних верств населення. Обґрунтовано вплив фінансової грамотності на добробут населення.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансові послуги, підвищення рівня фінансової грамотності, фінансові інструменти.

Романовская Ю.А., Урбанович В.А. Финансовая грамотность населения в Украине. В статье исследованы особенности формирования финансовой осведомленности потребителей финансовых услуг в Украине. Указаны целевые группы потребителей финансовых услуг, являющихся основой повышения уровня финансовой грамотности населения Украины. Исследован план мероприятий по реализации просветительских проектов, ориентированных на рост уровня финансовой грамотности общества на 2012–2017 гг. Рассмотрен проект USAID «Трансформация финансового сектора» (Программа FINREP-II), призванный поддержать финансовую грамотность различных слоев населения. Обосновано влияние финансовой грамотности на благосостояние населения.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовые услуги, повышение уровня финансовой грамотности, финансовые инструменты.

Romanovska Yu.A., Urbanovich V.A. Financial awareness in Ukraine. In the article the features of formation of financial awareness of consumers of financial services in Ukraine. Posted target groups of consumers of financial services is the foundation raising financial awareness Ukraine. Researched action plan for the implementation of educational projects aimed at increase of financial literacy in society 2012–2017 years. Considered project USAID «Financial Sector Transformation» (Program FINREP-II), designed to support financial literacy diverse population. The impact of financial literacy on welfares of citizens.

Keywords: financial awareness, financial services, increased financial awareness, financial instruments.

Постановка проблеми. Протягом останніх тридцяти років світ став свідком розвитку неймовірно складного фінансового ринку. Те, що колись було простим та традиційним кредитом – іпотекою для фізичної особи чи кредитною лінією для бізнесу, – перетворилося на «фінансові інструменти».

Звичайні кредитні продукти ставали дедалі більш ускладненими та важкими для розуміння. Ринок заповнили інноваційні фінансові продукти, створені, щоб спростити доступ до кредитування та заохотити позичальників більш активно брати кредити для задоволення власних потреб. Споживачам

пропонуються набори нових можливостей та варіантів управління своєю заборгованістю: кредити із плаваючою відсотковою ставкою, іпотека з виплатою лише відсотків на початку періоду, іпотека зі сплатою основної частини кредиту в кінці строку погашення, трансферти залишків по кредитній картці, кредити «без довідки» та різні принадливі «заохочувальні схеми».

Проте відсутність фінансових знань у більшості населення нашої країни стає на перешкоді отриманню прибутків, не дає можливості користуватися тими послугами, які пропонує ринок, гальмує особистий розвиток, позбавляє фінансової стабільності, примушуючи постійно вирішувати проблеми виживання в умовах нестабільності, інфляції, відсутності гарантій отримання доходу й інших проблем, які є в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями даної проблеми займалися такі вчені, як А. Кузнецова [1], Т. Смовженко [1], І. Соркін [2], О. Блискавка [3], Д. Радзішевська [4]. Висновки цих фахівців свідчать про те, що більшість споживачів завищує оцінку своїх умінь та розуміння у фінансовій сфері. Зазвичай більше 50% респондентів у ході опитування виставляють своїм власним фінансовим здібностям оцінку від задовільної до відмінної, що не відповідає дійсності [5]. Отже, виникає необхідність подальшого дослідження напрямів донесення до населення сутності складних фінансових продуктів та підвищення здатності споживачів розуміти їх сутність.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей фінансової обізнаності українців та обґрунтування шляхів просування фінансової грамотності населення держави.

Виклад основних результатів. Фінансова грамотність – це сукупність теоретичних знань, а також здатність населення використовувати свої знання на практиці. Фінансова грамотність складається з ефективного управління власними фінансами, здійснення обліку доходів та витрат, уміння орієнтуватися в особливостях різноманітних фінансових продуктів та послуг, мати актуальну інформацію щодо ситуації на фінансових ринках, приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг та нести відповідальність за такі рішення [6, с. 234].

У нашій країні не можна назвати людей фінансово підкованими, оскільки більшість із них виросла у зовсім іншу епоху і просто не звикла замислюватися про фінансове благополуччя в майбутньому і планувати надходження та витрачання грошових коштів на довгостроковій основі. Практично половина жителів нашої країни зберігають гроші по-старому. Вони не звикли примножувати свій капітал, а численні обвали і кризи тільки зміцнили недовіру до банків. Українці не користуються різними фінансовими послугами. І не тому, що такої потреби немає, просто не розуміють, як усе це працює, і навіть не здогадуються про існування таких послуг.

В Україні просування фінансової грамотності та захист прав споживачів фінансових послуг знаходяться в початковій стадії. Не існує ефективного централізованого відомства із захисту прав споживачів фінансових послуг; немає фінансового омбудсмена, тобто уповноваженого із захисту прав фінансових споживачів; відсутні неурядові організації, що мали б спеціалізуватися на захисті споживачів та фінансовій освіті; не існує комерційного банку, що обстоював би важливість наявності обізнаного споживача; відсутня урядова фундація на рівні центрального банку або міністерств фінансового блоку, що була б націлена на фінансову грамотність.

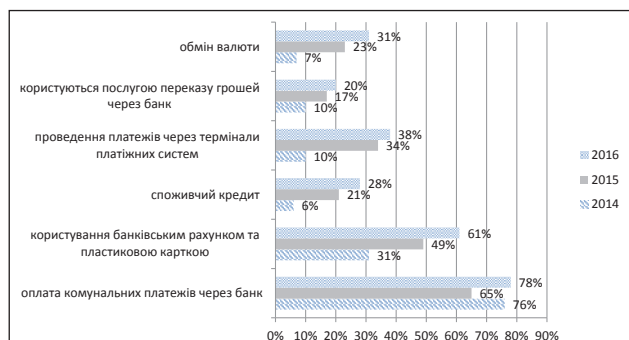
Рівень довіри українців до фінансового сектору низький. Так, населення користується обмеженим переліком фінансових послуг, серед яких чільне місце належить комунальним платежам, банківським рахункам/пластиковим карткам та користуванню банкоматом. Українці майже нічого не знають про свої права як споживача фінансових послуг і не довіряють фінансовим установам. Близько 13% українців роблять заощадження. Із тих споживачів, хто не заощаджує кошти, 14% пояснюють це недовірою до фінансових установ. Близько 7% українців мають поліс страхування життя, а 21% говорить, що не купує страховий поліс, тому що не вірять, що страхова компанія виплатить кошти спадкоємцям у разі їх смерті [7; 8, с. 12].

Важливим стратегічним напрямом забезпечення фінансової грамотності населення України має бути підвищення рівня знань і компетенції в галузі права та поінформованості про можливі правові наслідки отримання фінансових послуг. Нині доводиться констатувати, що саме оцінка правового змісту документів, зокрема щодо взаємовідносин позичальника та кредитора, часто є предметом вирішення відповідних суперечок у суді.

Таким чином, найістотніша прогалина в знаннях існує саме в питанні обізнаності споживачів фінансових послуг про правовий зміст договорів кредиту. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують проблеми недостатньої обізнаності споживачів фінансових послуг стосовно ефективного та доступного механізму врегулювання спорів між ними і фінансовими установами. Зокрема, це стосується інституту незалежного (громадського) фінансового омбудсмена, створення якого за німецькою моделлю (недержавного фінансового омбудсмена) на базі асоціації чи об'єднань банків (досвід Німеччини, Росії) є найактуальнішим для України [9].

За результатами першого всеукраїнського соціологічного дослідження «Фінансова грамотність та обізнаність в Україні» було встановлено, що 39% населення нашої країни не мають банківських рахунків [7], більшість громадян користуються лише базовими фінансовими послугами. Людина повинна знаходити такі варіанти, за яких величина доходів від активів зростатиме, оскільки це дасть змогу

знизити ризик утрати працездатності, місця роботи тощо. У такому разі людина матиме дохід незалежно від здатності до праці і добробуту компанії-роботодавця. Саме життя на доходи від активів свідчить про фінансову незалежність цієї людини [10, с. 32].

Рис. 1. Результати опитування населення України щодо користування фінансовими послугами в 2014–2016 рр.

Джерело: узагальнено авторами за даними [7]

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій уже не обов'язково відвідувати банк для здійснення типових платежів (наприклад, оплати комунальних послуг), достатньо вдома мати комп'ютер із доступом до Інтернету та пластикову картку і проводити за їх допомогою всі необхідні розрахунки.

У світі з кожним днем зменшуються обсяги операцій готівкою, тоді як безготівкові електронні платежі набувають дедалі більшої популярності. Вам, напевно, відома приказка, що «час – це гроші». Здійснюючи безготівкові платежі, ми суттєво економимо наш дорогоцінний час, адже більшість операцій з оплати послуг можна провести вдома за власним комп'ютером або ж використовуючи банкомат, при цьому не гаючи час у черзі [11, с. 14].

Від поведження громадян із фінансовими ресурсами залежить стабільність фінансової системи України, що опосередковується такими економічними факторами, як ринковий курс національної валюти, баланс депозитів і кредитів, ліквідність банківської системи як джерело фінансування економіки тощо. Таким чином, фінансова обізнаність населення має сприяти стійким темпам економічного розвитку та побудові заможного суспільства. Помилки клієнтів під час розрахунків відсоткових ставок по кредитах ще довго будуть нагадувати про себе не лише банкам-кредиторам, у яких росте прострочена заборгованість, а й позичальникам – звичайним громадянам, які опинилися не в змозі сплачувати заборгованості по своїх кредитах.

Тобто в сучасному світі необхідно вміти керувати своїми коштами так, щоб забезпечити собі і своїй сім'ї фінансову незалежність за допомогою тих фінансових інструментів, які з'являються на ринку, і за допомогою тих навичок поведження з коштами,

які допомагають зберігати, заробляти і примножувати ті кошти, які має людина.

Особливу увагу в контексті даної проблеми необхідно звернути на молодь, адже це та категорія населення, яка найближчим часом стане найважливішим споживачем фінансових послуг та формуватиме вимоги клієнтів до банківської системи [12, с. 303]. Вона є носієм прогресивної свідомості, але водночас не дуже замислюється про необхідність заощаджень, тому головне завдання в роботі з молоддю – пояснення їм важливості планування фінансового майбутнього.

Разом зі Світовим банком, ОЕСР USAID та FINREP-II в Україні впроваджується стратегія, спрямована на підвищення фінансової грамотності осіб, які мають доступ до фінансових послуг. Увагу зосереджено на освітніх програмах для дорослих із питань управління власними фінансами за участю приватного сектору та проведення пілотних проєктів у місцевостях з обмеженим доступом до фінансових послуг.

Під час розроблення заходів щодо реалізації політики з підвищення рівня фінансової грамотності населення України необхідна класифікація цільових груп, на які будуть спрямовані заходи в рамках зазначеної політики, за ознаками, які наведені на рис. 2.

Для того щоб навчити молоде покоління українців раціонально вибирати необхідні фінансові послуги, управляти власними фінансами, FINREP запровадив пілотний проєкт із фінансової грамотності, розробивши спільно з Університетом банківської справи НБУ курс «Фінансова грамотність» для учнів 10-х класів.

Проєкт стартував у 2010 р. [5]. Під час розроблення заходів щодо реалізації політики з підвищення рівня фінансової грамотності населення України заходи були класифіковані за такими ознаками: строком їх реалізації (негайні, довгострокові); цільовими групами, на які вони спрямовані (студенти, пенсіонери, школярі, молоді сім'ї); інструментами (медійні, адміністративні, освітні заходи, роз'яснювальна робота тощо).

Національний банк України затвердив План заходів, створений як складова частина Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр. [7].

Планом заходів передбачалася реалізація низки масштабних просвітницьких проєктів, орієнтованих на різні верстви населення. Реалізація цих проєктів відбувалася за участю та підтримки партнерів Національного банку України: галузевих асоціацій, громадських об'єднань, органів державної влади, міжнародних організацій. Зокрема, для цього Національний банк України співпрацює з Незалежною асоціацією банків України, представниками Програми розвитку фінансового сектору USAID/FINREP II та учасниками Громадської ініціативи «Національна мережа фінансової просвіти» [7].

22 березня 2017 р. відбулася урочиста презентація проекту Агентства з міжнародного розвитку USAID «Трансформація фінансового сектору» (Програма FINREP-II), покликаною підтримати реформу фінансового сектору.

Проект зосереджує увагу на декількох напрямках, а саме на відновленні довіри населення до фінансових установ, розширенні застосування цифрових фінансових послуг, аналізі варіантів реформування пенсійної системи та розробленні товарних ф'ючерсів для управління фінансовим ризиком [7; 9].

На відкритті Проекту було представлено результати загальнонаціонального опитування з фінансової грамотності та обізнаності, проведеного в Україні у січні 2017 р. Було опитано 2 013 українців – споживачів фінансових послуг віком від 18 років з усіх регіонів України. Опитування проводилося методом «обличчя до обличчя» і складалося із 85 запитань [7; 9].

Відповідно до результатів дослідження, 78% опитаних українців користуються фінансовими послугами. Половина з них є користувачами мобільного чи Інтернет-банкінгу. Українці активно використовують банківські послуги для задоволення щоден-

них потреб: поповнення мобільних рахунків (44%), розрахунків за комунальні послуги (27%), оплати товарів та послуг (27%). Важливо, що 22% користувачів фінансовими послугами здійснюють переказ із картки на картку за допомогою Інтернет-банкінгу [7; 9]. Це свідчить про зростання популярності сучасних cashless-технологій. Результативність упровадження курсу «Фінансова грамотність» за даними опитувань представлена на рис. 3.

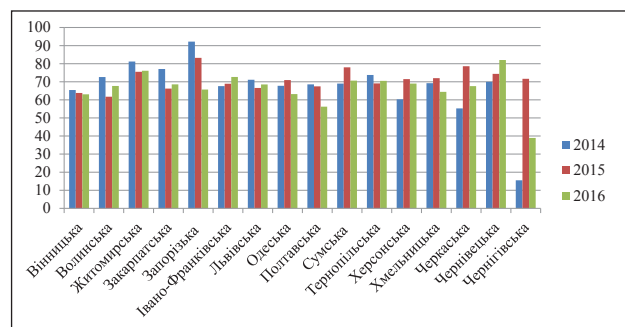

Рис. 3. Результативність упровадження курсу за даними опитувань у різних областях України в 2014–2016 рр., %

Джерело: узагальнено за даними [9]

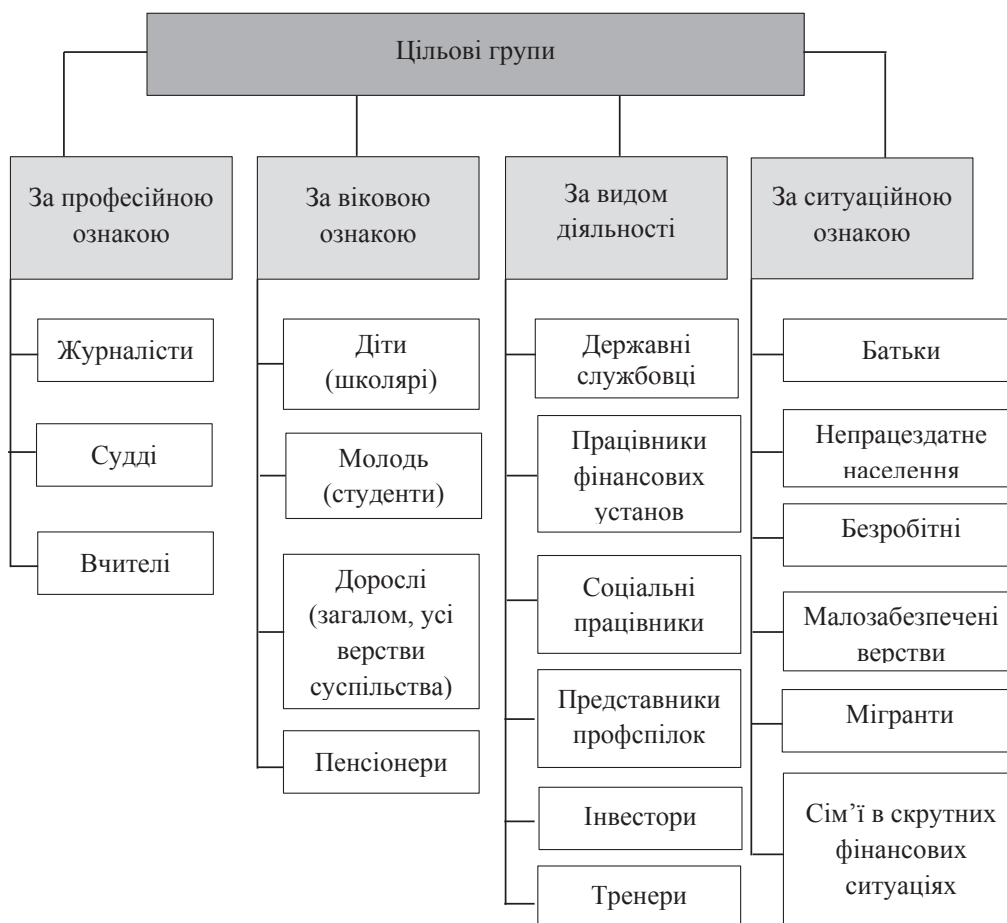

Рис. 2. Цільові групи, на які спрямовані заходи щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України

Джерело: узагальнено авторами за даними [7; 13, с. 314; 14, с. 18]

Світовий банк, підсумовуючи результати, визначає, що фінансовий сектор має забезпечити для споживачів:

– прозорість через надання їм повної, простої для сприйняття, адекватної та можливої для співставлення інформації щодо вартості фінансових продуктів, їх умов і притаманних їм ризиків;

– можливість вибору через забезпечення справедливої, вільної від примусу та резонної практики продажу та рекламування фінансових послуг та збір платежів;

– право регресу через надання їм недорогих і швидких механізмів подачі претензій та врегулювання спорів;

– охорону таємниці приватного життя через контроль над збиранням та доступом до їх персональних фінансових даних.

Навчання фінансовій грамотності та адекватне нормативне забезпечення прав споживачів є ключовими елементами посилення спроможності споживачів фінансових послуг. Спираючись на результати цього загальнонаціонального дослідження, Україні потрібно зосередити увагу на грамотності споживачів та захисті їх прав як на інструментарій підтримки та подальшого розвитку ринків фінансових послуг. Наступним кроком має бути проведення діагностики законодавчої, нормативної та інституційної бази для захисту споживачів та фінансової освіти [14, с. 17].

У процесі оволодіння фінансовою грамотністю необхідно вивчити основи і принципи, взяти їх на озброєння і потім переходити до інструментів фінансової грамотності.

Нині надається безліч можливостей стати цілком грамотними у фінансових питаннях: уже можна без проблем купити книги з фінансів, їх управління, накопичення, примноження і т. д. Дехто вже користується послугами фінансових консультантів і вдало змушує свої гроші «працювати» на себе.

Проблема культури і фінансової грамотності є актуальною не тільки в Україні, але й майже в усіх країнах. Цілком очевидно, що під час світової фінансової кризи більшість урядів включає питання економічної та фінансової грамотності в національні стратегії соціально-економічного розвитку.

Висновки. Низький рівень фінансової освіченості – це проблема населення багатьох країн, у тому числі й українців. Багатьом сім'ям не вдається зважено планувати свій бюджет і раціонально використовувати корисні банківські продукти. Для того щоб допомогти людям отримати фінансову стабільність та незалежність у майбутньому, розроблено та впроваджується низка програм із підвищення фінансової грамотності, що спрямовані на певні цільові групи населення. Наведена кваліфікація цільових груп зосереджує реалізацію відповідних проектів на декількох напрямках: підвищення довіри населення до фінансових установ, розширення застосування цифрових фінансових послуг, інформування про реформування пенсійної системи для гідного забезпечення рівня життя населення держави. Таким чином, фінансова грамотність має безпосередній вплив на добробут населення і, відповідно, на стабільність як банківської системи, так і національної економіки у цілому.

Список літератури:

1. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України / Т.С. Смовженко, А.Я. Кузнецова // Регіональна економіка. – 2013. – № 2(68). – С. 34–42.
2. Соркін І.В. Альтернативні механізми врегулювання спорів у сфері фінансових послуг: світовий досвід та реальність України / І.В. Соркін // Фінанси України. – 2013. – № 10. – С. 7–19.
3. Блискавка О. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки / О. Блискавка, А. Зеленцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ufin.com.ua/analit_mat/strah_gynok/159.
4. Радзішевська Д.В. Підвищення фінансової грамотності населення України як один із пріоритетів державної політики на сучасному етапі / Д.В. Радзішевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://academy.gov.ua>.
5. USAID Проект розвитку фінансового сектору (FINREP) 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.finrep.kiev.ua/>.
6. Фатихов А.И. Проблемы формирования финансовой культуры России сквозь призму социологических исследований / А.И. Фатихов, Р.Т. Насибулли // Вестник ТОГУ. – 2010. – № 2(17). – С. 235–244.
7. Проект «ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ»: досягнення, проблемні питання і завдання на майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://khibs.ubs.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/2015_proekt-fin-gramot_2-red.pdf.
8. Финансовая грамотность и защита потребителей: незамеченные аспекты кризиса : Рекомендация ОЭСР относительно надлежащей практики финансового образования и знаний о кредитах // ОЭСР. – 2009. – Июнь. – 20 с.
9. Фінансова грамотність населення України залишає бажати кращого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business-territory.com/articles/finansova-gramotnist-naselennya-ukraini-zalishae-bazhati-krashchogo>.
10. Слав'янська Н. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність / Н. Слав'янська, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 4. – С. 31–35.
11. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України / Б. Приходько // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 2(216). – С. 11–16.
12. Соркін І.В. Методологічні засади розроблення стратегічних документів щодо фінансової грамотності / І.В. Соркін // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 301–309.
13. Заїка А.Г. Розроблення стратегії як передумова підвищення рівня фінансової грамотності населення України / А.Г. Заїка // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 2. – С. 313–319.
14. Кізіма Т. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу / Т. Кізіма, О. Шаманська // Світ фінансів. – 2014. – Вип. 1. – С. 16–26.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.446:657.6

Артюх О.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту
Одеський національний економічний університет

Белінська О.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту
Одеський національний економічний університет

ВЗАЄМОДІЯ ФАХІВЦІВ КОНТРОЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО АУДИТУ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИМОГ

Артюх О.В., Белінська О.В. Взаємодія фахівців контрольної сфери в умовах інституціоналізації податкового аудиту: ретроспективний аналіз вимог. У статті розглянуто інституційні умови взаємодії фахівців контролю у сфері оподаткування та практичні реалії таких відносин на сучасному етапі. На підставі критичного узагальнення задекларованих вимог запропоновано їх сучасну модифікацію, що сприятиме формуванню нової парадигми взаємовідносин учасників контрольного процесу у сфері оподаткування. Обґрунтовано, що ці фактори позитивно впливатимуть на теоретико-методологічний базис та сучасну практику податкового аудиту.

Ключові слова: податковий аудит, взаємодія учасників контролю у сфері оподаткування, інституціоналізація, державні органи податкового контролю, Аудиторська палата України, фахівці незалежного фінансового контролю в системі оподаткування.

Артюх О.В., Белінская О.В. Взаимодействие специалистов контрольной сферы в условиях институционализации налогового аудита: ретроспективный анализ требований. В статье рассмотрены институциональные условия взаимодействия специалистов контроля в сфере налогообложения и практические реалии таких отношений на современном этапе. На основании критического обобщения задекларированных требований предложена их современная модификация, что будет способствовать формированию новой парадигмы взаимоотношений участников контрольного процесса в сфере налогообложения. Обосновано, что эти факторы положительно повлияют на теоретико-методологический базис и современную практику налогового аудита.

Ключевые слова: налоговый аудит, взаимодействие участников контроля в сфере налогообложения, институционализация, государственные органы налогового контроля, Аудиторская палата Украины, специалисты независимого финансового контроля в системе налогообложения.

Artyuh, O.V., Belinskaya, O.V. The Interaction of specialists of the control environment in the institutionalization of tax audit: retrospective analysis requirements. The article deals with institutional conditions of interaction of control technicians in the field of taxation and the practical realities of such relations at the present stage. On the basis of critical generalization of the declared requirements of the proposed modern modification that will contribute to the formation of a new paradigm of mutual relations of participants of the control process in the field of taxation. It is proved that these factors will positively affect the theoretical and methodological basis of the modern practice of tax audit.

Keywords: tax audit, the interaction of the participants of the control in the sphere of taxation, institutionalization, state bodies of tax control, Audit chamber of Ukraine, experts of the independent financial control in the tax system.

Постановка проблеми. Нині одним із найбільш поширених напрямів аудиторської діяльності є податковий аудит, тому на перших етапах його становлення та інституційного розвитку насамперед варто проаналізувати взаємодію фахівців контролю у податковій сфері (аудиторів/аудиторських фірм та

державних органів податкового контролю) над установленними вимогами та вирішити проблематику їх гармонійного співіснування в сучасному інституціональному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шляхи формування та розвитку взаємодії фахівців

державного та недержавного фінансового контролю в системі оподаткування розглядали у своїх працях відомі вітчизняні науковці: Петрік О.А., Ангеліна І.А. та Григор'єва В.В., Ревуцька Л.В., Глуценко В.В. та Риженко І.Є., Гурнак О.В. та ін. Проте проблеми гармонійного співіснування всіх учасників контрольного процесу у сфері оподаткування залишаються інституційно нерегульованими, що стримує формування оптимального податкового клімату у вітчизняному бізнес-середовищі та у цілому уповільнює розвиток підприємницької діяльності. Саме ці обставини підтвердили необхідність подальших досліджень у цьому напрямі та зумовили мету даної роботи.

Постановка завдання. Головною метою статті є сучасне усвідомлення взаємодії фахівців контрольної сфери в умовах інституціоналізації податкового аудиту на підставі ретроспективного аналізу задекларованих вимог.

Виклад основних результатів. Спроба встановити тісні функціональні зв'язки між незалежними аудиторами та податковими органами була розпочата ще в 2011 р. шляхом укладання Генеральної угоди про співробітництво та взаємодію між Аудиторською палатою України та Державною податковою службою України від 31.08.2011 (далі – Генеральна угода) [1]. Можна сказати, що на даному етапі зазначені сторони контрольного процесу

упевнилися в необхідності співпраці, координації певних контрольних дій у системі оподаткування, й у цьому сенсі доречність та своєчасність укладеної угоди не викликає сумніву. Декларування основних засад удосконалення адміністрування податків, принципів та напрямів взаємодії сторін, заходів і форм реалізації здійснено для імплементації головної мети Угоди – створення сприятливих податкових умов для розвитку підприємницької діяльності, контроль над додержанням податкового законодавства [1]. Але, на жаль, проголошені наміри, незважаючи на їх сучасну злободенність, так і залишилися нереалізованими. Ймовірно, це сталося через неоднозначне розуміння цілей зацікавлених сторін і способів їх досягнення, половинчастого виконання поставлених завдань, та у цілому, можливо, через відсутність єдиного розробленого інструментарію, необхідного для реалізації головної мети. Утім, варто зазначити, що на початковому етапі для реалізації Генеральної угоди уповноваженими фахівцями Аудиторської палати України (далі – АПУ) були визначені конкретні значимі дії, які увійшли до складу Плану заходів щодо виконання Стратегії діяльності АПУ на 2012–2017 рр., затвердженому рішенням АПУ № 260/7 від 01.11.2012 [2].

Комплекс заходів АПУ щодо реалізації Генеральної угоди наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Комплекс заходів АПУ щодо реалізації Генеральної угоди [1; 2]

Види заходів	Зміст та ступінь виконання заходів
Положення з національної практики завдань із надання впевненості «Завдання з незалежної перевірки податкової звітності (завдання з податкового аудиту)»	Розроблено проект Положення, затверджений Рішенням АПУ № 246/12 від 23.02.2012, в якому наведено основні елементи концептуальної основи податкового аудиту, методик розрахунку аудиторських ризиків, методик проведення податкового аудиту та порядок оформлення результатів, приведено процедуру надання звіту державним органам податкового контролю, розкрито подальшу відповідальність аудиторів [3].
Зовнішній контроль якості податкового аудиту	Задекларовано проведення АПУ зовнішнього контролю якості податкового аудиту (протягом місячного терміну після його проведення аудиторською фірмою) [1].
Інформування державних органів податкового контролю	Задекларовано, що АПУ інформуватиме: про зміну переліку аудиторських фірм, що мають право здійснювати податковий аудит та надавати висновки (звіти); про результати зовнішнього контролю якості податкового аудиту [1].
Надання державним органам податкового контролю аудиторських висновків (звітів) за результатами податкового аудиту	Задекларовано, що платники податків надаватимуть аудиторські висновки (звіти) за результатами податкового аудиту для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності державних податкових органів [1].
Порядок удосконалення знань аудиторів із проведення податкового аудиту	Розроблена Робоча програма постійного вдосконалення професійних знань аудиторів на тему: «Завдання з незалежної перевірки податкової звітності на прикладі декларації з податку на прибуток», що затверджена Рішенням АПУ № 265/9 від 28.02.2013 [4].
Створення методологічної ради	Задекларовано, що АПУ разом із державним органом податкового контролю (2011 р. – ДПС України) створять методологічну раду для вдосконалення методологічних засад контролю над дотриманням податкового законодавства, скорочення та уніфікації податкової звітності [1].

Огляд задекларованих заходів показав, що деякі з них є й досі актуальними, інші підлягають переосмисленню та доопрацюванню. У цьому зв'язку доречно проаналізувати окремі пропозиції для впровадження їх у сучасну практику податкового аудиту.

Нині так і залишилося проектом Положення з національної практики завдань із надання впевненості «Завдання з незалежної перевірки податкової звітності (завдання з податкового аудиту)», хоча розкриття в ньому базових елементів та методичних аспектів такого виду аудиту є надзвичайно актуальним на сучасному етапі, що вказує на необхідність додаткових напрацювань та уможливує подальший науковий пошук у заданому напрямі. Разом із цим такий захід, як проведення АПУ зовнішнього контролю над якістю податкового аудиту протягом місячного терміну після його здійснення аудиторською фірмою, на нашу думку, не можна назвати коректним. Річ у тому, що інституційні вимоги до аудиторів визначально зобов'язують їх виконувати будь-які завдання з надання впевненості (у тому числі завдання з незалежної перевірки податкової звітності) на належному професійному рівні з дотриманням Міжнародних стандартів аудиту відповідно ст. 12 Закону України «Про аудиторську діяльність» [5]. Разом із цим для здійснення контролю якості аудиторських послуг спеціалістами АПУ розроблено низку важливих документів методологічного характеру:

– Концепцію системи забезпечення якості аудиторських послуг в Україні, затверджену Рішенням АПУ від 26.09.2013 № 279/7, зі змінами згідно з Рішенням АПУ від 01.12.2016 № 334/5;

– Концептуальну основу контролю аудиторської діяльності в Україні, затверджену Рішенням АПУ від 27.09.2007 № 182/3;

– Положення з національної практики контролю якості аудиторських послуг І «Організація аудиторськими фірмами та аудиторами системи контролю якості аудиторських послуг», затверджене Рішенням АПУ від 27.09.2007 № 182/4 з урахуванням змін, останні з яких прийняті рішенням АПУ від 01.12.2016 № 334/6;

– Положення про зовнішні перевірки системи контролю якості аудиторських послуг, затверджене Рішенням АПУ від 30.10.2014 № 302/9, з урахуванням змін, останні з яких прийняті Рішенням АПУ від 23.02.2017 № 339/8;

– Положення про моніторинг практики аудиторської діяльності, затверджене Рішенням АПУ від 24.09.2015 № 315/7.1, зі змінами згідно з Рішенням АПУ від 23.02.2017 № 339/9;

– Положення про Комітет із контролю якості аудиторських послуг, затверджене Рішенням АПУ від 20.05.2010 № 215/9, у редакції згідно з рішенням АПУ від 29.01.2015 № 307/6, зі змінами, останні з яких прийняті Рішенням АПУ від 27.10.2016 № 332/18;

– Порядок організації та проведення іспиту з питань проведення зовнішніх перевірок систем контролю якості аудиторських послуг, який складається кандидатами в уповноважені контролери, затверджений Рішенням АПУ від 27.11.2014 № 303/14;

– Порядок проведення перевірок скарг щодо результатів діяльності аудиторських фірм і аудиторів, які надходять до АПУ, затверджений Рішенням АПУ від 23.02.2017 № 339/12 [6].

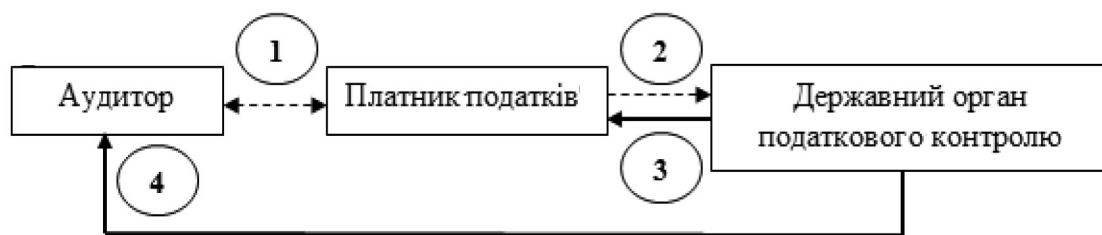
Не визиває сумніву, що таке ґрунтовне за змістом методологічне забезпечення є своєрідним базисом ефективного функціонування системи зовнішнього контролю якості аудиторських послуг, тому, на нашу думку, нині немає сенсу виділяти окремі вимоги, правила та строки проведення зовнішнього контролю за якістю податкового аудиту – різновиду аудиторських послуг у сфері аудиторської діяльності. Переконані, що лише на підставі застосування єдиного уніфікованого підходу (без дискримінаційного відтінку) повинен здійснюватися контроль якості аудиторських послуг, зокрема податкового аудиту.

Також для реалізації Генеральної угоди проголошено надання платниками податків аудиторських висновків (звітів) за результатами податкового аудиту державним органам податкового контролю для інформаційно-аналітичного забезпечення їх діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Схема заходу Генеральної угоди: надання органам податкового контролю Висновку (Звіту) податкового аудиту

Джерело: складено за [1]

1, 2, 3, 4 – стадії стосунків учасників контролю у сфері оподаткування

Рис. 2. Векторність впливу учасників в умовах дії заходу Генеральної Угоди

Джерело: складено за [1]

Ця задекларована ініціатива, на нашу думку, визначально мала певну нормативну невизначеність та слабку обґрунтованість для застосування на практиці. Втім, проаналізуємо її зміст через призму сьогоденних інституційних реалій. Як видно з наведеної схеми, у контрольному середовищі активними учасниками взаємовідносин виступають три сторони, але інтереси кожної зі сторін в Угоді представлено неоднаково. Саме внаслідок цього очікуваний ефект від упровадження вищевказаного заходу на практиці не може априорі задовольняти учасників контрольного процесу. На підтвердження цієї тези розглянемо взаємовідносини сторін в умовах дії заявленої ініціативи (рис. 2).

На першій стадії стосунків «аудитор ↔ платник податків» інтереси сторін повністю дотримуються (виконавець та замовник діють у рамках складеного договору на проведення податкового аудиту).

У подальшому (друга стадія стосунків «платник податків → державний орган податкового контролю») платник податків зобов'язаний надати органу податкового контролю аудиторський висновок (звіт) за результатами податкового аудиту протягом 10 робочих днів зі дня його отримання для формування інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів. У цьому контексті доречно зазначити, що на даній стадії стосунків визначально передбачалося визнавати висновки аудиторських компаній, про що свідчать коментарі головних посадових осіб державних податкових органів [7]. Проте на інституційному рівні таке визнання та його наслідки не знайшли підтвердження в контрольному процесі. Так, для учасників контролю не оприлюднений Порядок використання інформації за результатами аудиторської перевірки, який за Генеральною угодою встановлюється державними податковими органами. Неврегульованість значущих аспектів взаємодії сторін зумовило виникнення певної проблематики як-то: невизначеність статусу аудиторських висновків (звітів) у системі державного податкового контролю; нерозкриття умов мінімізації фіскального тиску (наприклад, через зменшення кількості та тривалості податкових перевірок, урахування на практиці результатів аудиторської перевірки). До того ж логічним є питання: у чому є нагальна потреба та конструктив-

ність цих заходів для платників податків? Переконані, у такому контексті Генеральної угоди замість гармонійних відносин між платниками податків та податковими органами буде досягатися протилежний ефект – ефект посилення фіскального тиску, дисбалансу між державними інтересами та інтересами платників податків (третя фаза стосунків «державний орган податкового контролю → платник податків»). Під час отримання корисної інформації від платників податків за результатами податкового аудиту податкові органи, які інституційно не пов'язані ніякими зобов'язаннями з іншими учасниками контролю у сфері оподаткування, можуть ініціювати у межах своїх повноважень проведення додаткових перевірок платників податків. Саме це й є підтвердженням імовірного зростання фіскальних тенденцій у системі податкового контролю без урахування інтересів інших сторін, незважаючи на задекларовані в Генеральній угоді принципи їх взаємодії. Разом із цим простежується домінуюча позиція податкових органів під час дослідження напрямів їх співробітництва з незалежними фахівцями у сфері аудиту (четверта стадія стосунків «державний орган податкового контролю → аудитор»). Так, виходячи зі змісту п. 6.3 ст. 6 Генеральної угоди, до завдань державного органу податкового контролю належать: установлення відповідності/невідповідності аудиторських висновків (звітів) за результатами податкового аудиту вимогам податкового законодавства; подання звернень (за необхідності) до АПУ стосовно проведення нею зовнішнього контролю якості окремих перевірок [1]. Із цього приводу не можна не зазначити, що заявлені наміри, коректно кажучи, не зовсім корелюються з прийнятим Генеральною угодою принципом невтручання державних органів у діяльність аудиторських фірм, та, крім того, у них взагалі не враховуються аудиторські ризики у сфері оподаткування, тому цілком доведеним виявляється ефект посилення державного впливу на аудиторську діяльність під час реалізації проголошених намірів.

Висновки. Ретроспективний аналіз змісту Генеральної угоди дав змогу переконатися в тому, що її мета – забезпечення співробітництва та взаємодії фахівців державного та недержавного контролю у сфері оподаткування – є актуальною, але нині не реалізованою. Головна проблема її реалізації, на

наше переконання, полягала в тому, що визначально під час складання Генеральної угоди не враховувалися інтереси всіх учасників контрольного процесу: аудитора, платника податків, державного податкового органу. Крім того, під час визначення напрямів гармонійного співробітництва порушувалися і фундаментальні правила паритету сторін, балансу інтересів та можливостей. А відсутність детально розробленого механізму взаємодії всіх сторін при-

вела в кінцевому підсумку до згорання на практиці задекларованих ініціатив.

Переконані, що переосмислення низки прийнятих заходів та модифікація їх у визначених напрямках сприятимуть формуванню нової парадигми взаємовідносин учасників контрольного процесу у сфері оподаткування, що, безумовно, позитивно впливатиме на теоретико-методологічний базис та сучасну практику податкового аудиту.

Список літератури:

1. Генеральна угода про співробітництво та взаємодію між Аудиторською палатою України та Державною податковою службою України від 31.08.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://consultant.parus.ua/?doc=07K2V51C48>.
2. План заходів із виконання Стратегії діяльності Аудиторської палати України на 2012–2017 роки, затверджений Рішенням Аудиторської палати України № 260/7 від 01.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-planu-zahodiv-na-2012-rik-pershe-pivrichc-doc121153.html>.
3. Проект Положення з національної практики завдань з надання впевненості «Завдання з незалежної перевірки податкової звітності (завдання з податкового аудиту)», затверджений Рішенням АПУ № 246/12 від 23.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://i.ocvita.com.ua/doc/2979/index.html>.
4. Робоча програма постійного вдосконалення професійних знань аудиторів з теми «Завдання з незалежної перевірки податкової звітності на прикладі декларації з податку на прибуток», затверджена Рішенням АПУ № 265/9 від 28.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lecture.in.ua/rishennya-auditorsekoyi-palati-ukrayini-vid-28-02-2013-r-2659.html>.
5. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 № 3125-ХІІ, з останніми змінами, внесеними Законом України № 835-VІІІ від 26.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/aws/show/3125-12>.
6. Контроль якості / Документи офіційного сайту Аудиторської палати України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apu.com.ua/kontrol-yakosti>.
7. Налоговые органы будут признавать выводы аудиторских компаний – ГНСУ // РБК-Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/2011/09/01/444379/>.

Волковська Я.В., аспірант
кафедри бухгалтерського обліку
*Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

ОГЛЯД ПІДХОДІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Волковська Я.В. Огляд підходів до організації управлінського обліку на підприємстві. У статті виділено основні етапи організації управлінського обліку на підприємстві, запропоновані різними науковцями. Встановлено доцільність та недоліки тих чи інших етапів, необхідність організації управлінського обліку на трьох рівнях управління, а також запропоновано додати до системи управлінського обліку трансфертне ціноутворення та контроль над трансакційними витратами.

Ключові слова: система управлінського обліку, організація управлінського обліку, центри відповідальності, витрати.

Волковская Я.В. Обзор подходов к организации управленческого учета на предприятии. В статье выделены основные этапы организации управленческого учета на предприятии, предложенные разными учеными. Установлены целесообразность и недостатки тех или иных этапов, необходимость организации управленческого учета на трёх уровнях управления, а также предложено добавить в систему управленческого учета трансфертное ценообразование и контроль над трансакционными затратами.

Ключевые слова: система управленческого учета, организация управленческого учета, центры ответственности, затраты.

Volkovska I.V. Research of the approaches to the management accounting organization at the enterprise. The main stages of management accounting organization at the enterprise are highlighted, which are proposed by various scientists, feasibility and disadvantages of different stages and the necessity of management accounting organization at three level of administration are determined, and also it is offered to add the transfer pricing and transaction costs control to the management accounting system.

Key words: managerial accounting system, managerial accounting organization, responsibility centres, expenses.

Постановка проблеми. Для керівництва є важливою достовірною та повною інформаційною базою для прийняття управлінських рішень, саме тому доцільно мати систему управлінського обліку на підприємстві. Слід відзначити, що окремі аспекти управлінського обліку завжди присутні на кожному підприємстві на тому чи іншому рівні, тому під час організації управлінського обліку необхідно розуміти, що менеджери хочуть отримати від системи управлінського обліку, чи присутні окремі елементи управлінського обліку та ін. Для цього треба побудувати систему управлінського обліку та виділити етапи його організації. Проте різні автори виділяють різноманітні етапи організації управлінського обліку, тому треба проаналізувати, які ж із них можуть бути під час організації управлінського обліку та їх доцільність. Це підтверджує актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями організації управлінського обліку на підприємстві займалися такі видатні вчені та економісти-практики, як Л.В. Нападовська, О.В. Карпенко, І.М. Белова, О.М. Калініна, С.Г. Мещеряков, Р.А. Алборов, Г.М. Ливенська, Т. Алієв та ін. Не

зменшуючи досягнення цих учених, слід відзначити, що в окремих дослідженнях не враховано ті чи інші аспекти системи управлінського обліку, тому доцільно виділити всі етапи, які пропонують різні науковці, для визначення у подальшому основних етапів організації управлінського обліку.

Постановка завдання. Метою роботи є виділення різних підходів до етапів організації управлінського обліку на підприємстві.

Об'єктом дослідження є система управлінського обліку на підприємстві.

Предметом дослідження є етапи організації управлінського обліку на підприємстві.

Виклад основних результатів. Система управлінського обліку може бути організована на трьох рівнях управління, проте для ефективного управління потрібна комплексна система управлінського обліку, яка б охоплювала всі три рівні. Це стосується і підприємств готельно-ресторанного комплексу, адже такі комплекси включають декілька суб'єктів господарювання, тому щоб отримати дані відносно всього комплексу, треба сформувати інформаційну базу на кожному об'єкті окремо і вже потім формувати консолідовану управлінську звітність, на під-

Виділення етапів організації управлінського обліку різними вченими

Етап	І.М. Белова [1]	О.М. Калініна, О.В. Каширіна, С.В. Післігіна [3, с. 55]	Л.В. Безкоровайна, Н.С. Пасенко [4, с. 56-41]	Ю.П. Зима [5, с. 150]	С.Г. Мецераков [6]	О.В. Карпенко [7, с. 36-64]	Р.А., Алборов, Г.М. Ливенська [8, с. 14]	Л.В. Нападовська [2, с. 80]	Т. Алієв [9, с. 30-32]	А.А. Муринов, А.В. Романенко, І.Л. Барінова [10]
Визначення цілей		+	+		+	+	+	+		+
Планування			+		+	+	+	+		+
Структуризація діяльності за бізнес-процесами з деталізацією до найнижчого рівня «господарська операція»								+		
Визначення об'єктів обліку витрат	+					+	+	+		
Поєднання прийнятих рішень, визначених цілей із наявними обліковою політикою та бухгалтерською практикою					+	+				
Визначення елементів методу управлінського обліку	+	+				+	+	+		
Розроблення методичного підґрунтя		+						+		
Розроблення робочого плану рахунків	+								+	
Виділення центрів відповідальності	+	+				+	+	+	+	+
Виділення місць виникнення витрат		+				+	+			
Визначення рамок проекту: масштаби, часові, якісні і кількісні		+								+
Визначення чіткого механізму взаємодії між центрами відповідальності, заохочення працівників		+				+	+	+	+	+
Перелік первинних документів	+				+	+		+	+	+
Графік документообігу	+				+	+		+	+	+
Процедурне документування			+							
Аналіз витрат			+			+		+		
Визначення переліку господарських операцій і встановлення взаємозв'язку між ресурсами й отриманими вигодами від економічної діяльності								+		+
Збирання баз розподілу			+							
Затвердження форм внутрішньої звітності та періодичність їх подання	+	+		+	+	+		+	+	+
Розроблення стандартів уведення інформації				+	+	+		+	+	
Вибір набору показників, які відображають результат виконання мети										+
Вибір програмного продукту для автоматизації управлінського обліку		+	+		+	+			+	+
Період тестування програмного продукту				+					+	+
Впровадження				+					+	+
Визначення складу облікових працівників та їх повноважень	+	+	+	+	+	+		+	+	+
Навчання працівників			+						+	+
Складання прогнозів і планів		+			+	+				+
Реалізація функцій обліку і контролю		+			+	+				
Розроблення алгоритмів взаємозв'язку з даними податкового та фінансового обліку								+		
Прийняття управлінських рішень		+			+					
Навчання керівництва			+							

ставі якої можна формувати чи коректувати стратегію бізнесу та приймати управлінські рішення.

І.М. Белова наголошує, що можна виділити два основних напрями побудови управлінського обліку: управлінський облік, спрямований на виробництво й удосконалення калькуляції, та облік, зорієнтований на ринок і вдосконалення методології прийняття управлінських рішень щодо ефективності витрат та якості продукції [1, с. 14–15].

При цьому Л.В. Нападівська зазначає, що основним об'єктом управлінського обліку є сукупність операцій, які, своєю чергою, викликають зміну запасів ресурсів, дебіторської та кредиторської заборгованості й, як наслідок, впливають на фінансові результати діяльності підприємства; їх можна розділити на такі основні види (типи):

- логістичні господарські операції, пов'язані із забезпеченням діяльності підприємства ресурсами, які викликають зміну складських запасів, кредиторської заборгованості та грошових коштів;
- виробничі операції, пов'язані з використанням ресурсів і виробництвом готової продукції, які зумовлюють зміну складських запасів;
- фінансові операції, пов'язані з надходженням грошових коштів за продукцію і погашенням заборгованості за отримані ресурси, що викликають зміну кредиторської заборгованості [2, с. 80].

Автором було проаналізовано літературу та встановлено, що різні науковці виділяють такі етапи організації управлінського обліку (табл. 1).

Проте, на думку автора, деякі етапи у наведених вище науковців або дублюються, або не стосуються управлінського обліку. Так, під час виділення цілей управлінського обліку автоматично визначаються й обмеження з рівнями системи управлінського обліку, тому виконання етапу «визначення рамок проекту: масштаби, часові, якісні і кількісні» призведе до зайвих витрат. Прийняття управлінських рішень узагалі не стосується організації управлінського обліку, а є наслідком використання інформації, отриманої на підставі даних управлінського обліку. Також не можна не відзначити, що деякі вчені (О.М. Калініна, Л.В. Безкоровайна, Н.С. Пасенко) роблять акцент на необхідності формування робочої групи, її навчання та мотивації; інші науковці (І.М. Белова) більш деталізовано виділяють процеси документування та формування звітності; також є роботи (Ю.П. Зима) щодо організації управлінського обліку з використанням інформаційних технологій, тому і більше уваги приділя-

ється саме вибору, тестуванню та впровадженню програмного продукту для ведення управлінського обліку.

С.Г. Мещеряков відзначає такий важливий етап, як установлення відповідності та поєднання запланованих результатів управлінського обліку щодо окремих елементів облікової політики та особливостей ведення бухгалтерського обліку на сьогоднішній день, адже, як уже відзначалося раніше, окремі елементи управлінського обліку завжди присутні на будь-якому підприємстві.

О.В. Карпенко для організації оперативного (поточного) управлінського обліку виділяє три види робіт: обліковий, аналітичний, нормування витрат, їх планування, оперативне регулювання та контроль [7, с. 36]. Однак якщо керівництво має за мету хоча б на деякий час організувати повноцінний управлінський облік на всіх рівнях, то треба враховувати всі аспекти, а не концентруватися чи на формуванні та аналізі витрат, чи на документуванні, чи на автоматизації, тобто необхідно застосовувати системний підхід до організації системи управлінського обліку.

Необхідно зазначити, що під час організації управлінського обліку на підприємствах готельно-ресторанного комплексу слід урахувати надання послуг між підрозділами (центрами відповідальності), тобто виникають трансакційні витрати та трансфертне ціноутворення. Крім того, для зведення даних одним з етапів управлінського обліку є консолідація управлінської звітності. Також слід зазначити, що під час побудови управлінського обліку на підприємстві зазвичай окремо виділяють поточний та стратегічний облік, тобто послідовності дій для формування системи управлінського обліку на всіх рівнях управління одночасно немає, тому важливим є віднесення етапу до того чи іншого рівня управління з виділенням центру відповідальності та виконання процесу, який закладається в етап.

Висновки. Таким чином, серед науковців є розподіл, на чому передусім треба зосереджувати увагу під час організації управлінського обліку. Це може бути акцентування чи на обліку витрат, чи на документуванні, чи на розробленні методичного забезпечення тощо, проте, на думку автора, важливим є врахування всіх аспектів управлінського обліку на всіх рівнях управління для формування найбільш повної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень.

Напрямом подальших досліджень є побудова моделі організації управлінського обліку.

Список літератури:

1. Белова І.М. Теоретичні основи організації управлінського обліку в рослинництві / І.М. Белова // Міжнародний збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 1(5). – Ч. 1. – С. 13–15.
2. Нападівська Л.В. Управлінський облік: значення та застосування у практичній діяльності вітчизняних підприємств в умовах ринкових відносин / Л.В. Нападівська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 8–9. – С. 78–94.
3. Калініна О.М. Теоретичні основи управлінського обліку на підприємстві / О.М. Калініна, О.В. Каширіна, С.В. Післігіна // Економіка та управління підприємства машинобудівної галузі: проблеми теорії і практики. – 2012. – № 1. – С. 47–58.

4. Безкоровайна Л.В. Організаційне забезпечення системи управлінського на підприємстві / Л.В. Безкоровайна, Н.С. Пасенко // Економічний вісник НГУ. – 2009. – № 1. – С. 56–61.
5. Зима Ю.П. Розробка моделі управлінського обліку з використанням інформаційних технологій / Ю.П. Зима // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 15. – № 2. – С. 148–153.
6. Мещеряков С.Г. Управление составом и структурой экономической информации / С.Г. Мещеряков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru/bandurin/article/sbrn05/13.shtml>.
7. Карпенко О.В. Управлінський облік: організація, методологія, методика викладання : [монографія] / О.В. Карпенко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2005. – 341 с.
8. Алборов Р.А. Управленческий учет затрат по центрам ответственности в производственных организациях : [монография] / Р.А. Алборов, Г.Н. Ливенская. – Ижевск : Удмуртский университет, 2013. – 108 с.
9. Алиев Т. Управленческий учет расходов по центрам ответственности на предприятиях ресторанного хозяйства / Т. Алиев // Академия гостеприимства. – 2014. – № 3. – С. 28–32.
10. Мурынов А.А. Постановка и реструктуризация управленческого учета в организации / А.А. Мурынов, А.В. Романенко, И.Л. Баринаова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua/finance/fin035.html>.

УДК 657:631.11

Карпенко Є.А., к. е. н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Вищій навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ЧЛЕНІВ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Карпенко Є.А. Облік та оподаткування оплати праці найманих працівників та членів фермерських господарств. У статті розглянуто особливості обліку та оподаткування оплати праці у фермерських господарствах. Досліджено стан обліку оплати праці у фермерських господарствах Полтавської області. Проведено порівняння нормативно-правового регулювання, обліку та оподаткування розрахунків з оплати праці членів фермерських господарств, найманих працівників та фізичних осіб, що надають послуги за цивільно-правовими договорами.

Ключові слова: фермерське господарство, члени фермерського господарства, наймані працівники, трудовий договір.

Карпенко Е.А. Учет и налогообложение оплаты труда наемных работников и членов фермерских хозяйств. В статье рассмотрены особенности учета и налогообложения оплаты труда в фермерских хозяйствах. Исследовано состояние учета оплаты труда в фермерских хозяйствах Полтавской области. Проведено сравнение нормативно-правового регулирования, учета и налогообложения расчетов по оплате труда членов фермерских хозяйств, наемных работников и физических лиц, оказывающих услуги по гражданско-правовым договорам.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, члены фермерского хозяйства, наемные работники, трудовой договор.

Karpenko E.A. Accounting and taxation of remuneration of employees and members of the farms. In the article the peculiarities of accounting and taxation of wages in the farms. Investigated the status of the accounting wages in the farms of Poltava region. Comparison of legal regulation, accounting and tax payments to pay farmers members, employees and individuals providing services under civil contracts.

Keywords: farm, farm members, hired workers, contract of employment.

Постановка проблеми. Розвиток галузі, що є однією з найбільш важливих в економіці України, потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчу безпеку держави [1, с. 73]. Реалізація цих завдань потребує формування інформаційної сис-

теми, адаптованої до сучасних запитів, яка відповідає міжнародним принципам, підтверджує інвестиційну привабливість галузі та забезпечує ефективно управління нею. Основою інформаційної системи є бухгалтерський облік, який є підґрунтям для формування бюджету та прийняття управлінських рішень.

У цьому контексті проблемними залишаються питання обліку праці у фермерських господарствах, які становлять більшу частину сільськогосподарських підприємств України, а їх питома вага в загальній кількості сільськогосподарських підприємств має стійку тенденцію до зростання (табл. 1).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості обліку та оподаткування фермерських господарств постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців. Так, В.М. Жуком було досліджено розвиток бухгалтерського обліку в аграрному секторі та надано пропозиції щодо вдосконалення обліку і звітності фермерських господарств. Г.О. Король, Ю.Т. Труш, Т.В. Кімова розглядали порядок правового регулювання оплати праці у фермерських господарствах.

Однак і донині відсутня єдина позиція щодо правової регламентації, обліку та оподаткування праці членів та працівників фермерських господарств.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей законодавчого регулювання, обліку та оподаткування оплати праці у фермерських господарствах.

Виклад основних результатів. Праця – важлива категорія обліку будь-якого суб'єкта господарювання. Проте облік праці у фермерських господарствах має низку своїх особливостей.

Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» [5], у фермерському господарстві можуть працювати дві категорії осіб:

- члени фермерського господарства;
- наймані працівники, що працюють за трудовим договором.

Окрім того, нині є поширеною практика використання праці фізичних осіб на основі укладення з ними цивільно-правових договорів (далі – ЦПД).

Проведене анкетування бухгалтерів 28 фермерських господарств Полтавської області показало, що на 12 із них для цілей обліку не розділяються такі поняття, як праця найманих працівників та членів фермерських господарств, а тому і витрати на оплату їх праці відображають в обліку однаково, за рахунок витрат господарства.

За даними Державної служби статистики України [3], у 2013 р. у фермерських господарствах

працювало 98 617 осіб, із них 40 185 осіб (40,75%) були членами фермерських господарств. За таких умов неправильне відображення в обліку оплати праці членам фермерських господарств спричинює суттєве викривлення обліково-аналітичного забезпечення управління та показників фінансової звітності.

Згідно із ч. 2 ст. 3 Кодексу законів про працю України [4], особливості праці членів фермерських господарств визначаються законодавством та їх статутами. У Законі України «Про фермерське господарство» також зазначено, що членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором. Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором, – законодавством України про працю [5].

Виходячи із цього, трудові відносини членів господарства трудовим законодавством не регулюються, для них не передбачені такі державні гарантії як мінімальна заробітна плата, оплата лікарняних та відпускних. Усе це дає підстави стверджувати, що облік та оподаткування оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників має свою специфіку.

На основі вивчення наукової літератури та нормативно-правових документів ми узагальнили основні відмінності між обліком та оподаткуванням оплати праці фермерів та фізичних осіб, що працюють у фермерському господарстві на умовах трудових чи цивільно-правових договорів (рис. 1).

У проаналізованих статутах 28 фермерських господарств було зазначено, що «оплата праці членів господарства здійснюється за результатами господарської діяльності з прибутку після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат, сплати податків, зборів та інших платежів. Одержаний господарством чистий прибуток використовується за рішенням засновника». Тобто за рішенням засновника можна взагалі не розподіляти прибуток у кінці звітного періоду і тим самим не здійснювати оплату праці членів фермерського господарства.

Таблиця 1

Кількість сільськогосподарських підприємств, у тому числі фермерських господарств, в Україні за 2012–2015 рр.

Показник	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.	
	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %
Фермерські господарства	40676	72,56	40752	73,26	39428	75,04	38850	74,82
Усього сільськогосподарських підприємств	56056	100	55630	100	52543	100	51926	100

Джерело: складено за даними [2]

Нині законодавством передбачено, що для найманих працівників розмір мінімальної заробітної плати за некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконаний працівником місячний обсяг робіт, дорівнює 3 200 грн. Цей розмір є також і мінімальною базою для нарахування

єдиного соціального внеску на заробітну плату. На відміну від найманих працівників для членів фермерських господарств у чинному законодавстві відсутні вимоги до оплати праці в розмірі не меншому, ніж мінімальна заробітна плата, та не здійснюється нарахування єдиного соціального внеску.

Рис. 1. Документування, облік та оподаткування праці у фермерських господарствах

Типова кореспонденція з обліку розрахунків з оплати праці членів та працівників фермерських господарств

Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
	дебет	кредит
Облік виплат членам фермерських господарств (якщо статутом визначена частина кожного члена у статутному капіталі фермерського господарства)		
Прийнято рішення про виплату дивідендів	441	443
Нараховано виплати (прирівнюються до дивідендів)	443	671
Утримано податок на доходи (18% – для платників єдиного податку, 5% – для платників податку на прибуток)	671	641
Утримано військовий збір (1,5%)	671	642
Сплачено до бюджету податок на доходи фізичних осіб та військовий збір	641, 642	311
Проведено з каси виплати членам фермерського господарства	671	301
Облік виплат членам фермерських господарств (якщо статутом не визначена частина кожного члена у статутному капіталі фермерського господарства)		
Нараховано дохід членам фермерського господарства	443	672
Утримано податок на доходи (18%)	672	641
Утримано військовий збір (1,5%)	672	642
Сплачено до бюджету податок на доходи фізичних осіб та військовий збір	641, 642	311
Проведено з каси виплати членам фермерського господарства	672	301
Облік нарахування та виплати заробітної плати працівниками (які працюють за трудовим договором)		
Нараховано заробітну плату	23, 91, 92, 93, 94	661
Нараховано єдиний соціальний внесок	23, 91, 92, 93, 94	651
Утримано податок на доходи (18%)	661	641
Утримано військовий збір (1,5%)	661	642
Сплачено до бюджету податок на доходи фізичних осіб та військовий збір	641, 642	311
Перераховано заборгованість за єдиним соціальним внеском	651	311
Виплачено з каси заробітну плату	661	301

Отже, виділення праці членів фермерських господарств в окрему облікову категорію дає змогу законним шляхом мінімізувати витрати на оплату праці, що стало ще більш актуальним у зв'язку з останніми змінами в законодавстві та суттєвим підвищенням розміру мінімальної заробітної плати.

Нарахування оплати праці найманим працівникам фермерського господарства відображається за дебетом рахунків 23, 91, 92, 93, а нарахування оплати праці членам фермерського господарства повинні відображатися не за дебетом рахунків 23, 91, 92, 93 (як це фактично відбувається у 43% досліджених фермерських господарств), а за дебетом субрахунку 443 «Прибуток, використаний у звітному періоді».

На основі вивчення Статутів фермерських господарств Полтавської області також було встановлено, що в деяких з них не визначено частки кожного члена у статутному капіталі, або ж статутний капітал взагалі відсутній. Це також впливає на порядок відображення в обліку виплат членам господарств та оподаткування таких виплат.

Якщо статутом визначена частина кожного члена у статутному капіталі фермерського господарства і розподіл здійснюється пропорційно до цих частин, то виплати членам фермерського господарства можна

вважати дивідендами, з яких утримується військовий збір за ставкою 1,5% та податок на доходи фізичних осіб (для платників єдиного податку за ставкою 18% (до прийняття Закону України «Про фінансову поліцію»), а для платників податку на прибуток – за ставкою 5%). Заборгованість за такими виплатами відображається за кредитом субрахунку 671 «Розрахунки за нарахованими дивідендами».

Якщо у статуті фермерського господарства не встановлені частки кожного члена у статутному капіталі фермерського господарства, а прибуток розподіляється пропорційно до трудової участі або порівню між членами господарства, то виплати на користь членів фермерського господарства вважаються іншими доходами, з яких утримується податок на доходи фізичних осіб за ставкою 18% та військовий збір за ставкою 1,5%. Заборгованість за такими виплатами відображається за кредитом субрахунку 672 «Розрахунки за іншими виплатами».

Типову кореспонденцію з обліку розрахунків з оплати праці членів та працівників фермерських господарств узагальнимо в табл. 2.

Висновки. Отже, проведене дослідження показало, що для обліку необхідно чітко розділяти дві категорії працюючих у фермерських господарств

ствах – наймані працівники і члени фермерського господарства, – адже від цього залежать облік та оподаткування таких виплат. Було встановлено, що у 43% із досліджених фермерських господарств облік та оподаткування оплати праці членів фермерських господарств та найманих працівників здійснюється однаково. Проте неправильне відображення в обліку виплат членам фермерських господарств і нарахування їм заробітної плати як найманим працівникам (за рахунок витрат підприємства) зумовлює неправомірне завищення витрат діяльності, а отже,

і заниження прибутку до оподаткування. Якщо для тих фермерських господарств, які знаходяться на спрощеній системі оподаткування, це не впливає на розмір єдиного податку, то для підприємств, які перебувають на загальній системі оподаткування, за заниження прибутку Податковим кодексом передбачено суттєві штрафні санкції. Також неправильне відображення в обліку оплати праці членам фермерських господарств спричинює суттєве викривлення обліково-аналітичного забезпечення управління та показників фінансової звітності.

Список літератури:

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ, 2012. – 182 с.
2. Україна у цифрах 2015 / За ред. І.М. Жук. – К., 2016. – 239 с.
3. Сільське господарство України 2013 : статистичний збірник / За ред. Н.В. Власенко. – К., 2016. – 390 с.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 № 322-VIII; редакція від 06.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
5. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

УДК 657.1:075.8

Прядка Н.М., аспірант
кафедри аудиту та оподаткування
Кіровоградський національний технічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ НЕФІНАНСОВИХ АКТИВІВ У КОНТЕКСТІ ОБЛІКОВИХ СТАНДАРТІВ

Прядка Н.М. Концептуальні засади обліку нефінансових активів у контексті облікових стандартів. Статтю присвячено порівняльному аналізу термінологічних підходів до виявлення облікових даних. Розкрито проблеми формування концепцій обліку в процесі становлення міжнародних стандартів. Проведено порівняльний аналіз впливу принципів на складання звітних показників. Підтверджено важливість орієнтури на зміни в потребах користувачів інформацією в процесі формування звітів у контексті нефінансових активів.

Ключові слова: облік, нефінансові активи, концептуальні засади, сектор державного управління.

Прядка Н.Н. Концептуальные основы учета нефинансовых активов в контексте учетных стандартов. Статья посвящена сравнительному анализу терминологических подходов к выявлению учетных данных. Раскрыты проблемы формирования концепций учета в процессе становления международных стандартов. Проведен сравнительный анализ влияния принципов на составление отчетных показателей. Подтверждена важность ориентира на изменения в потребностях пользователей информацией в процессе формирования отчетов в контексте нефинансовых активов.

Ключевые слова: учет, нефинансовые активы, концептуальные основы, сектор государственного управления.

Pryadka N.M. The conceptual principles of the accounting of non-financial assets the context of account standards. Article is devoted to the comparative analysis of terminology approaches to identifying credentials. It revealed accounting problems form concepts during the establishment of international standards. In the article the comparative analysis of the impact of accounting principles for drawing up indicators. Confirmed the importance of a guide to changing needs of information users in the process of generating reports in the context of non-financial assets.

Keywords: account, non-financial assets, conceptual bases, sector of public administration.

Постановка проблеми. Дослідження проблем становлення Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі (далі – НП(С)БОДС) та принципів формування даних у звітності стосовно нефінансових активів установ сектору державного управління полягає у виявленні динаміки часових трансформацій у зборі та відображенні інформації у частині нефінансових активів, форм впливу на них процесів економічного життя та, як результат, інтеграцію цих форм обліковцями та їх вплив на теоретичну частину вчень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вирішення проблем становлення концептуальних засад бухгалтерського обліку сектору державного управління вагомий внесок у цьому напрямі здійснили вітчизняні вчені. Вагомі рекомендації стосовно термінологічного забезпечення поняття нефінансових активів державного сектору зробили І.К. Дрозд, Р.Т. Джога, Т.І. Єфименко, І.В. Жолнер, О.О. Канцуров, І.О. Кондратюк, Л.Г. Ловінська, М.Г. Михайлов, С.В. Свірко. Пропозиції вирішення завдань стосовно концептуальних засад обліку бюджетних установ надано Н.І. Сушко та М.І. Телегунь.

Дослідження процесу інтеграції національних облікових стандартів до міжнародних свідчить про наявний прогрес у їх становленні в державному секторі на базі злагодженої роботи Міністерства фінансів та Державної казначейської служби України.

Водночас аналіз чинних положень стосовно організації бухгалтерського обліку в державному секторі, а саме План заходів щодо Стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 рр. [1], керівництво Міжнародного валютного фонду зі статистики державних фінансів (КСДФ) 2001 р. [2], підтверджує необхідність визначення концепції бухгалтерського обліку та застосування єдиних методологічних підходів для всіх установ сектору державного управління. Це забезпечить можливість підготовки співставних для порівняння та аналізу фінансових звітів із повним відображенням активів і пасивів у національних рахунках України, слугуватиме обґрунтуванням порядку подання бюджетної інформації щодо нефінансових активів, розроблення інформаційного забезпечення оновленого бухгалтерського обліку установ сектору державного управління.

Постановка завдання. Ця робота має на меті науково-теоретичне обґрунтування та доведення необхідності визначення концептуальних засад бухгалтерського обліку нефінансових активів установ сектору державного управління як базису організації облікового процесу щодо виконання завдань нормативно-правових актів. Це, своєю чергою, потребує проведення аналізу оновлених концепцій обліку як засади повної інформації про рух нефінансових активів та їх оцінки в державному секторі України згідно з обліковими стандартами.

Завдання концепції обліку – забезпечувати адекватність цілісної системи умовам реальної економіки, що є підґрунтям для розроблення теоретичних основ бухгалтерського обліку, у тому числі нефінансових активів, установ сектору державного управління, ґрунтованої на конкретній концепції з достатньо науково обґрунтованими концептуальними засадами. Дослідження цього процесу покладено в основу статті.

Виклад основних результатів. Концептуальні засади бухгалтерського обліку, у тому числі і нефінансових активів, установ сектору державного управління можна вважати базисом, який використовується на першочергових етапах застосування обліку та прийняття адекватних та об'єктивних рішень стосовно облікових операцій. Утілення їх у практику призводить до співставної та зрозумілої звітності. Стартовим етапом у реформуванні обліку установ сектору державного управління можна вважати оновлення його концептуальних засад, адже саме вони задають вектор, цілі та принципи розвитку вітчизняного бухгалтерського обліку в державному секторі.

Необхідність поглибленої реконструкції теорії обліку зумовлена ще й тим, що багато наукових досягнень не розвиваються вітчизняною наукою з подальшими змінами в умовах формування та подання інформаційних даних [3, с. 1]. Зважаючи на зазначені передумови, у сьогоденному науковому житті вчені-теоретики й обліковці-практики проявляють великий інтерес до теорії бухгалтерського обліку щодо нефінансових активів. Емпіричний аналіз показників фінансової звітності, що характеризує установу як облікову одиницю, повинен базуватися на концепції обліку. Водночас система принципів бухгалтерського обліку, у тому числі й нефінансових активів, повинна бути обґрунтованою з погляду наявних положень сукупністю стійких (регламентованих) правил, що є основою науково-теоретичної концепції обліку. Теорія обліку нефінансових активів має структуру взаємопов'язаних принципів, визначень і суджень, концептуальних положень і умов їх реалізації, що загалом можна вважати концепцією облікового процесу.

Таким чином, концептуальні засади обліку в державному секторі в контексті нефінансових активів постійно змінюються під впливом кардинальних і динамічних змін у світовій економіці відповідно до критеріїв нових вимог та потреб користувачів облікової та звітної інформації.

У контексті змін вимог зацікавлених користувачів до інформації і змін вектору самих користувачів (фіскальних органів та інвесторів) закономірно змінюється й концепція обліку, у тому числі й нефінансових активів, яка, своєю чергою, відтворює динаміку принципів, що вдосконалюють теоретичний базис та механізм оброблення даних. Запорукою швидкого втілення та виконання облікових процесів

інформаційного руху виступають комп'ютерні технології. Так, останні новації у сфері комп'ютерних технологій пропонують відмовитися від звичайних серверів, які потребують значних затрат та перейти на технології Cloud Computing («хмарні обчислення»), що оперативно надають необхідну інформацію або інтегрують відправлену з будь-якого зручного місця доступу лише за умови наявності доступу до мережі Інтернет [4]. Цей факт дає можливість змінити не тільки терміни формування, обчислення облікової інформації, а й її відтворення у звітності та надання користувачам. Таким чином, змінюються процеси збору, акумулювання та відправки інформації. Мережа Інтернет починає відігравати ключову роль, адже можливість та швидкість обміну даними у часі змінюється. Майже відсутня необхідність фізичного переносу документів, є можливість миттєвого отримання інформації. З одного боку, комп'ютерні технології та мережа Інтернет виступають елементом нефінансових активів, а з іншого – вони мають вплив на достовірність та терміни формування інформаційних потоків стосовно нефінансових активів державного сектору і,

отже, на інформацію у фінансових звітах. Також це призводить до зменшення кількості ланок у ланцюзі передавання інформації, поки вона дійде до зазначеного місця, тому стрімкий розвиток технологій деякою мірою теж має вплив на фінансову звітність, а отже, і на концептуальні засади обліку.

Під час розроблення вітчизняних концептуальних засад обліку для установ сектору державного регулювання, у тому числі нефінансових активів, важливо врахувати головні принципи, які окреслюють їх загальний зміст, множину можливих об'єктивних умов їх реалізації в практичному застосуванні.

Водночас принципи бухгалтерського обліку дають конкретному співробітнику, у тому числі й розпорядникам бюджетних коштів, концептуальну етичну платформу для прийняття рішень, вчинення дій і взаємодій. Принципи, визначені НП(С)БОДС, та їх характеристики наведено в табл. 1.

Важливо зазначити, що застосування принципів обов'язкове для вітчизняного обліку. Їх зміст сформований на базі міжнародних принципів та пристосований для сектору державного управління в Україні.

Таблиця 1

Принципи вітчизняного обліку та звітності установ сектору державного управління

№	Принцип	Умови його реалізації для суб'єкта державного сектору
1	Автономність	Наявність відповідних повноважень щодо використання бюджетних коштів. Кожний суб'єкт розглядається відокремленим від суб'єкта державного сектору, який його утворив.
2	Безперервність	Можливість оцінки активів і зобов'язань виходячи з припущення, що його діяльність триватиме далі.
3	Періодичність	Можливість розподілу діяльності на певні періоди для складання фінансової звітності.
4	Історична (фактична) собівартість	Надання пріоритетності оцінці активів виходячи з витрат на їх виробництво та придбання.
5	Нарахування та відповідність доходів і витрат	Для визначення фінансового результату звітного періоду слід зіставити доходи звітного періоду з витратами, які були здійснені для отримання цих доходів. Відображення доходів і витрат в обліку і звітності у момент їх виникнення незалежно від часу надходження і сплати грошей.
6	Повне висвітлення	Фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі.
7	Послідовність	Постійне застосування обраної облікової політики, мається на увазі з року в рік використання незмінних методів обліку. Можливість зміни облікової політики, яка повинна бути обґрунтована і розкрита у фінансовій звітності.
8	Обачність	Використання методів оцінки, що запобігають заниженню оцінки зобов'язань та витрат. Використання методів оцінки, що запобігають завищенню оцінки активів і доходів.
9	Превальювання змісту над формою	Облік операцій проводиться відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми.
10	Єдиний грошовий вимірник	Використання для вимірювання та узагальнення всіх операцій у фінансовій звітності в єдиній грошовій одиниці.

Джерело: складено автором за [5]

Стандартизація обліку вперше була запроваджена в Сполучених Штатах Америки в Системі загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку (GAAP). Було виділено принципи, що регламентують облік і звітність у системі бухгалтерського обліку США (табл. 2) [6].

Більшість принципів США та України схожі між собою, хоча в деяких аспектах відрізняються у

змістовному навантаженні. Так, загальні для обох систем стандартизації принципи автономності, безперервності, собівартості, нарахування та відповідності доходів та витрат, грошовий вимір схожі і за суттю. Та водночас принцип грошового виміру для українського обліку має на увазі лише єдину грошову одиницю, а його аналог у США – ще й відображення у звітності тільки тих даних, які мають

Таблиця 2

Правила обліку згідно із Загальноприйнятими принципами бухгалтерського обліку США (GAAP)

№	Принцип GAAP	Назва оригіналу	Умови його реалізації згідно з GAAP
1	Двобічності	Dual-aspect concept	Сума коштів компанії завжди дорівнює сумі її зобов'язань і капіталу. Рівність Активи = Зобов'язання + Капітал називається балансовим рівнянням і має завжди дотримуватися.
2	Грошового виміру	Money-measurement concept	Бухгалтерські звіти включають у себе тільки ті дані, які можуть мати грошовий вираз та загальну грошову одиницю.
3	Автономності	Entity concept	Рахунки компанії повинні бути відокремлені від рахунків її власників або співробітників.
4	Безперервності	Going-concern concept	Концепція безперервності заснована на думці, що установа буде функціонувати невизначений час, якщо тільки відсутні факти, які підтверджують зворотне. У зв'язку із цим бухгалтерський облік не містить інформації про те, за якою ціною могли би бути реалізовані засоби, якби вони припинили свою діяльність.
5	Собівартості	Cost concept	У бухгалтерському обліку оперують із собівартістю коштів, а не з їх ринковою вартістю, тому бухгалтерський облік не містить інформацію про реальну (ринкову) вартість засобів установи в даний момент і не дає можливості визначити загальну її цінність.
6	Консерватизму	Conservatism concept	Дохід являє собою збільшення капіталу компанії, а бухгалтерський облік не фіксує збільшення капіталу до тих пір, поки угода не стає цілком певною подією (наприклад, відвантаження або доставка товару). Аналогічні міркування стосуються і зменшення капіталу.
7	Суттєвості	Materiality concept	У бухгалтерському обліку не повинні прийматися до уваги несуттєві операції, а знаходити відображення всі важливі події.
8	Реалізації	Realization concept	Доходи враховуються компанією тоді, коли її продукція доставляється споживачеві (а не тоді, коли вона була зроблена), а послуги – у момент їх надання клієнту.
9	Відповідності	Matching concept	Операції, з якими пов'язані прибутки та витрати, повинні бути визнані в одному звітному періоді.
10	Облік методом нарахування	Accrual principle	Доходи та витрати відображаються тоді, коли вони фактично виникають, а не тоді, коли грошові кошти отримані чи виплачені.
11	Облік виручки		Виручку компанія повинна визнавати в той момент, коли виконані всі наступні умови:
			– надані всі або більша частина послуг, які повинні бути надані клієнту;
			– визнані всі або значна частина витрат на надання цих послуг, та частина витрат, що залишилася, може бути досить точно оцінена;
			– отримано від клієнта кошти, зобов'язання по оплаті або якийсь інший актив, для якого:
			• можна досить точно визначити його вартість; • можна бути досить упевненим у тому, що зобов'язання, передані цим клієнтом компанії, будуть ним виконані.

Джерело: складено автором за [6]

грошовий вимір. Для вітчизняного обліковця досить складно прийняти принцип суттєвості, визначений у ГААР. Більш доцільним вважаємо принцип повного висвітлення, який є у вітчизняних стандартах. Водночас вимоги вітчизняного принципу нарахування та відповідності доходів та витрат за своєю суттю відповідають трьом американським принципам: відповідності, обліку методом нарахування, консерватизму.

Таким чином, вважаємо, що загальна суть принципів двох систем здебільшого схожа, тільки принципи обліку США мають більш розгорнуті пояснення. Слід зазначити, що в системі ГААР чітко прослідковується орієнтація на капітал, доходи, витрати, виручку, тобто як фінансова система, і менше – як процес первинного обліку на відміну від Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, які більш всеохоплюючі, тобто рівномірно розкривають повний обліковий процес сектору державного управління.

Економічні процеси відтворюються в бухгалтерському обліку, він, по суті, виступає їх мовою для передачі фінансової інформації. Для безперешкодного її розуміння та для того, щоб вона мала єдиний методологічний зміст, в обліку застосовуються концептуальні основи. Основою є фундаментальні поняття, що забезпечують користувачам фінансової та облікової інформації без припущень розуміти значення цих чисел. Поставлене завдання знаходить відповідь у Концептуальній основі фінансової звітності (далі – Концептуальна основа), що розроблена Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (далі – РМСБО), в якій розкрито концепції, на яких ґрунтується формування фінансових звітів для зовнішніх користувачів. Фактично концепція виступає основою оцінок, суджень, моделей, а не точним описом, адже ідеальної фінансової звітності не реально досягти, принаймні для цього необхідно зрозуміти, прийняти та відтворити нові способи аналізу операцій, а для цього потрібен час. Та встанов-

лення такої цілі, до якої слід прагнути, є важливим кроком у розвитку фінансової звітності та зростанні її корисності, тому нині МСФЗ має домінуючий характер [7].

Таким чином, Концептуальна основа є збіркою якісних характеристик корисних показників фінансової інформації, а саме: доречність, суттєвість, правдиве подання, зіставність, можливість перевірки, своєчасність, зрозумілість, безперервність. Водночас у НП(С)БОДС вони частково виступають принципами обліку (табл. 1).

На практиці нефінансові активи є основними активами бюджетних установ, у звітності їхня частка досить вагома, у балансі має виокремлений розділ під назвою «нефінансові активи». Та загального показника, що характеризує нефінансові активи, який задовольнив би всі інформаційні потреби користувачів, не існує. Сучасні дослідники здійснюють спроби систематизувати різні підходи до визначення нефінансових активів, їх класифікації, тому виходячи з їх різних цільових установок пропонують різні концепції обліку та звітності. Вибір концепції обліку, у тому числі нефінансових активів, впливає на формування показників у фінансовій звітності, що є основою для прийняття рішень зацікавленими користувачами. Потреба в інформаційному забезпеченні користувачів має вплив на облік нефінансових активів сектору державного управління та їх відображення у звітності, де вони приймають участь у формуванні фінансових результатів.

Лише опираючись на наявну практику, можна сформулювати логічні та послідовні правила, однак теоретичне забезпечення повинно бути визначеним із погляду формувань.

У світі еволюційним шляхом розроблено такі філософії концепцій обліку:

- облік Континентального типу: взятий за базис Німеччиною, Францією, Австрією, Бельгією, Іспанією, Італією, Швейцарією, Польщею, Чехією, Угорщиною, Японією;

Таблиця 3

Порівняльні характеристики концепцій обліку

Континентальна	Англосаксонська
Правовий підхід, безпека торгівлі	Економічний підхід
Важливі кредитори	Орієнтація на ринок капіталу
Стійке податкове законодавство	Важливість надання інформації для інвесторів
Консервативне відношення – уникнення ризику	Відкрите відношення до ризику
Комерційний кодекс	Загальне право
План рахунків	Концептуальні допущення
Принцип обережності	Стандартизація обліку
	Важливість екологічних експертів
	Перевага принципу відповідності
	Перевага змісту над формою
	Правда без упередженості

- облік Англосаксонського типу: використовується у Великобританії, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Нідерландах.

У табл. 3 наведено порівняльні характеристики вказаних концепцій обліку.

Таким чином, є дві найпоширеніші концепції бухгалтерського обліку, одна базується на Міжнародних стандартах фінансової звітності (далі – МСФЗ), а інша – на стандартах бухгалтерського обліку США, тобто GAAP.

На Міжнародному конгресі національних регуляторних органів у сфері бухгалтерського обліку (вересень 2007 р., м. Лондон) було схвалено три підходи до шляхів переходу на МСФЗ: 1) конвергенція національних стандартів до МСФЗ; 2) розроблення національних стандартів на основі МСФЗ; 3) прийняття МСФЗ як національних стандартів. Американські стандарти (загальноприйняті принципи ACC US GAAP) базуються на концептуальній основі, що пропагує істинний та вірний образ фінансових компаній, оскільки головна мета обліку орієнтована на ринок капіталу, де інвестори передбачають превалювання сутності над формою та правилами, та віддають перевагу ризику в бізнесі [8].

Концепція відповідних облікових міжнародних стандартів лежить у таких площинах:

- облікові стандарти приймають транзакційний підхід;
- у Концептуальній основі існують визначення доходів та видатків, які показують співвідношення між результатом та змінами в рівні активів та зобов'язань;
- облікові стандарти не визначають окремі категорії продукції, надаючи можливість країнам волю в їх інтерпретації;
- облікові стандарти рекомендують репрезентувати інформацію про прибутки та видатки після сплати всіх обов'язкових платежів у разі припинення діяльності.

Слід зауважити, що РМСБО визнає, що уряди можуть визначати відмінні або додаткові вимоги до концепції облікових процесів виходячи з огляду на свої власні цілі. Але такі вимоги не повинні впливати на фінансові звіти, які публікуються для інших користувачів, якщо вони не відповідають їхнім потребам. Зменшення таких відмінностей планується впровадити за рахунок гармонізації регулюючих положень, стандартів та процедур, пов'язаних зі складанням і поданням фінансових звітів. Концепція збереження номінального фінансового капіталу, є базисом облікової моделі складання фінансових звітів. Концепції – це мета, до якої прагнуть РМСБО та укладачі фінансових звітів. Проте встановлення цілі, до якої слід прагнути, є надзвичайно важливим для того, щоб фінансова звітність розвивалася та її корисність зростала [8].

Висновки. У міжнародному середовищі існує декілька варіантів концептуальних засад бухгалтерського обліку. У процесі порівняльного аналізу встановлено, що державним сектором України за базис взятий напрям конвергенції з Міжнародними стандартами фінансової звітності, оскільки визнані в них принципи найбільш сприйнятні для облікової вітчизняної системи. Принципи бухгалтерського обліку, у тому числі й нефінансових активів державного сектору управління, запропоновані світовою спільнотою, мають загальні та специфічні риси, які залежать від мети обліку. Так, у принципах стандартів обліку США прослідковується фінансова орієнтація (принцип суттєвості). Для вітчизняного обліку характерним є повне висвітлення. Та з плином часу вимоги до фінансової звітності зацікавлених користувачів постійно змінюються, як і міняються самі користувачі. А це має вплив на концептуальні засади обліку в державному секторі, тому процес адаптації до вимог сучасності триває постійно.

Список літератури:

1. Про затвердження стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 34 від 16 січня 2007 р.
2. Government Finance Statistics Manual 2001 (GFSM 2001). – Washington : IMF, 2001. – 199 р.
3. Боримська К.П. Рахунки бухгалтерського обліку : теорія і практика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / К.П. Боримська ; Житомирський державний технологічний університет. – Житомир, 2010. – 21 с.
4. Дрозд І.К. Інформаційні технології як фактор удосконалення облікових процесів / І.К. Дрозд, В.О. Вдовіченко // Незалежний аудитор. – 2013. – № 4. – С. 2–11.
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2009 № 1541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0095-11>.
6. GAAP Standarts and rules for accountans [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessnewsdaily.com/5486-generally-accepted-accounting-principles-gaap.html>.
7. Концептуальна основа фінансової звітності IASB / Стандарт, Міжнародний документ, Концепція від 01.09.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009.
8. Моторин Р.М. Облік операцій з нефінансовими активами сектора державного управління в національних рахунках України згідно з міжнародними стандартами / Р.М. Моторин, Т.М. Моторина // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 5–6. – С. 127–132.

Струк Н.С., к. е. н, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту
Львівський національний університет імені Івана Франка

Шпак О.Ю., студент
Львівський національний університет імені Івана Франка

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ОЩАДЛИВОГО ВИРОБНИЦТВА

Струк Н.С., Шпак О.Ю. Шляхи вдосконалення обліку виробничих витрат промислового підприємства в умовах застосування ощадливого виробництва. У статті розкрито сутність та значення концепції ощадливого виробництва (Lean production, Lean manufacturing) для вітчизняних промислових підприємств, визначено її основні риси, складники (TPM – Total Productive Maintenance, 5S, SMED – Single-Minute Exchange of Dies, Kaizen, Gemba Kaizen, Kanban, JIT – Just in time, Poka-yoke) та наведено їх характеристику. Запропоновано шляхи вдосконалення організації роботи працівників бухгалтерії в умовах активного впровадження концепції ощадливого виробництва.

Ключові слова: виробничі запаси, вдосконалення обліку, концепція ощадливості, налагодженість процесу виробництва, організація обліку, ощадливе виробництво, ощадливий облік, скорочення витрат, управління виробництвом, якість продукції.

Струк Н.С., Шпак О.Ю. Пути совершенствования учета производственных затрат промышленного предприятия в условиях применения концепции бережливого производства. Раскрыта сущность и значение концепции бережливого производства (Lean production, Lean manufacturing) для отечественных промышленных предприятий, определены ее основные черты, составляющие (TPM – Total Productive Maintenance, 5S, SMED – Single-Minute Exchange of Dies, Kaizen, Gemba Kaizen, Kanban, JIT – Just in time, Poka-yoke) и приведена их характеристика. Предложены пути совершенствования организации работы сотрудников бухгалтерии в условиях активного внедрения концепции бережливого производства.

Ключевые слова: бережливое производство, качество продукции, концепция бережливости, организация учета, отлаженность процесса производства, производственные запасы, совершенствование учета, сокращение расходов, управление производством, экономный учет.

Struk N.S., Shpak O.Y. Ways of improving the calculation of production costs of industrial enterprise in conditions of lean conception application. Disclosed the essence and meaning of the concept of lean (Lean production, Lean manufacturing) for domestic industry, identified its basic features, components (TPM – Total Productive Maintenance, 5S, SMED – Single-Minute Exchange of Dies, Kaizen, Gemba Kaizen, Kanban, JIT – Just in time, Poka-yoke) and its' characteristics. Proposed ways of improving the organization of accountants' work in terms of active implementation of lean concepts.

Key words: production stocks, improvement of accounting, concept of thrift, smooth production process, organization of accounting, lean production, lean accounting, reduction in expenditure, production management, production quality.

Постановка проблеми. Серед основних завдань управлінського персоналу будь-якого промислового підприємства – мінімізація витрат на виробництво готової продукції, не змінюючи її якісних ознак, споживчих властивостей, рівня попиту та ступеня задоволення покупців; підвищення продуктивності процесу виробництва та ефективності використання виробничого обладнання; зменшення часу на переналадження виробничого устаткування; здійснення контролю над раціональністю використання сировини та матеріалів; досягнення безвідходного виробництва; безперервне вдосконалення процесу виробництва; підвищення мотивації робітників та покращення рівня комунікації між працівниками

різних підрозділів підприємства. У виконанні таких завдань може допомогти застосування на підприємстві концепції ощадливого виробництва.

Прийняття ефективних управлінських рішень ґрунтується на вмілому застосуванні інформації фінансового та управлінського обліку про дійсний стан господарських операцій. Впровадження на промисловому підприємстві визначальних аспектів концепції ощадливого виробництва може спричинити потребу внесення змін у ведення обліку за багатьма напрямками, серед яких – облік виробничих витрат. Традиційні методи обліку, які сьогодні використовуються у діяльності вітчизняних промислових підприємств, відрізняються від методів, використання

яких є доцільним в умовах застосування концепції ощадливого виробництва, тому актуальним є дослідження можливих шляхів удосконалення обліку витрат виробництва промислових підприємств за концепції ощадливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упровадження концепції ощадливого виробництва на промислових підприємствах досліджували такі науковці, як Ю. Большаков, С. Бондаренко, В. Вальчук, Дж. Вумек, Д. Гаврилов, І. Грабчук, Д. Джонс, М. Джордж, М. Доннік, С. Елліс, М. Імаї, І. Колос, Б. Конлон, Р. Конті, П. Куцик, Дж. Лайкер, У. Левінсон, К. Лей, В. Лисичин, Т. Оно, Т. Смовженко, Г. Форд, С. Ханафієва, І. Хей, Т. Ченг, Д. Шехватов та ін.

Зазначені науковці та дослідники не приділили у своїх працях достатньо уваги потребі чіткого виокремлення змін в обліковому процесі промислового підприємства в умовах застосування концепції ощадливого виробництва методами вдосконалення обліку виробничих витрат та способам удосконалення роботи облікового персоналу промислових підприємств.

Постановка завдання. Метою дослідження є представлення шляхів удосконалення обліку виробничих витрат промислового підприємства в умовах застосування концепції ощадливого виробництва. Для досягнення мети виокремимо такі завдання: сформулювати суть ощадливого виробництва і визначити потребу у його застосуванні на вітчизняних промислових підприємствах; виділити основні складники концепції ощадливого виробництва та їх охарактеризувати; запропонувати шляхи вдосконалення обліку виробничих витрат підприємства під час упровадження концепції ощадливого виробництва; навести перелік можливих змін, яких потребуватиме організація обліку на промисловому підприємстві за умов застосування окремих складників концепції ощадливості.

Виклад основних результатів. За нестабільного рівня економіки України застосування концепції ощадливого виробництва в діяльності вітчизняних промислових підприємств може суттєво покращити фінансовий стан суб'єктів господарювання: посприяти у вирішенні проблеми нерентабельності виробництва, зменшити обсяг необґрунтованих та нерациональних витрат, покращити якість виготовлення продукції, підвищити продуктивність праці, мотивацію робітників, налагодити зв'язки з постачальниками та покупцями.

Уперше поняття «ощадливе виробництво» було використане Г. Фордом, але на той час воно ще не набуло достатньої актуальності у сфері бізнесу [1, с. 77]. Основоположником ощадливого виробництва вважають Т. Оно, який розпочав перші дослідження з оптимізації виробництва ще у 1950-х роках. У середині 1950-х років він упровадив систему TPS (Toyota Production System), яка в західній інтерпретації стала

відома як Lean production, Lean manufacturing, Lean [2, с. 96].

Дж. Вумек та Д. Джонс стверджують, що «ощадливе виробництво – це проривний підхід до менеджменту та управління якістю, що забезпечує довготривалу конкурентоспроможність без істотних капіталовкладень» [3, с. 242]. Ю. Большаков наголошує, що «ощадливе виробництво – концепція менеджменту, заснована на неухильному прагненні до усунення всіх видів втрат» [4]. М. Джордж вважає, що «ощадливе виробництво – логістична концепція менеджменту, сфокусована на розумному зменшенні обсягів замовлення на випуск продукції, що задовольняє попит за підвищення її якості; зниженні рівня запасів ресурсів, що використовуються; постійному підвищенні кваліфікації виробничого персоналу, що охоплює весь контингент; упровадженні гнучких виробничих технологій та інтегруванні їх в єдиний ланцюг із взаємодіючими технологіями партнерів» [5, с. 28]. В. Вальчук зазначає, що «ощадливе виробництво – діяльність, спрямована на усунення дій, що не додають цінності кінцевому продукту (послужі) з точки зору споживача» [6].

Наведені визначення ощадливого виробництва можна узагальнити і виділити основні характеристики цієї концепції:

- головна мета ощадливого виробництва полягає у зниженні собівартості продукції за сталого рівня її цінності та якості відповідно до потреб споживачів;
- використання концепції дає можливість підприємству покращити своє становище в конкурентній боротьбі за рахунок зниження собівартості та підвищення якості продукції.

Ще однією рисою ощадливого виробництва є зведення до мінімуму або відсутність необґрунтованих витрат, процесів діяльності підприємства, які лише споживають ресурси, не компенсуючи витрати зростанням цінності створеного продукту. Такі втрати називають японським терміном «муда» (англ. muda). Т. Оно виділяє такі види необґрунтованих витрат:

- утрати через перевиробництво;
- утрати часу через очікування;
- утрати за непотрібного транспортування;
- утрати через зайві етапи обробки;
- утрати через зайві запаси;
- утрати через непотрібні переміщення;
- утрати через випуск дефектної продукції [2, с. 54].

Згодом цей список було доповнено ще одним видом витрат: проектування товарів, які не відповідають потребам споживачів.

Дж. Лайкер виокремив тип «муда», який «відображає нереалізований творчий потенціал співробітників; утрати часу, ідей, навичок, можливостей удосконалення та набуття досвіду через неухильне ставлення до співробітників, яких управлінському персоналу ніколи вислухати» [7, с. 318].

Пізніше Ч. Марчвінські і Дж. Шук назвали ще два джерела втрат:

– нерівномірність виконання роботи, наприклад коливання графіку робіт, викликане не коливаннями попиту кінцевого споживача, а скоріше особливостями виробничої системи або нерівномірним темпом роботи з виконання операції, що

змушує операторів спочатку поспішати, а потім чекати (у багатьох випадках менеджери здатні усунути нерівномірності за рахунок вирівнювання планування і уважного ставлення до темпу роботи);

Таблиця 1

Характеристика складників концепції ощадливого виробництва

Складники концепції ощадливого виробництва	Характеристика
Система TPM (Total Productive Maintenance), загальний догляд за обладнанням	Концепція менеджменту виробничого обладнання, націлена на підвищення ефективності технічного обслуговування; побудована на основі стабілізації і постійного вдосконалення процесів технічного обслуговування, системи планово-попереджувального ремонту, роботи за принципом «нуль дефектів» і систематичного усунення всіх джерел утрат.
Система 5S (система раціоналізації робочого місця)	Сутність системи визначають п'ять японських слів, від яких походить її назва: – «Сеїрі» (сортування) – чіткий поділ речей на потрібні й непотрібні і позбавлення від останніх. – «Сеїтон» (дотримання порядку, акуратність) – організація зберігання необхідних речей, яка дає змогу швидко і просто їх знайти і використовувати. – «Сеісо» (утримання в чистоті, прибирання) – дотримання робочого місця в чистоті й охайності. – «Сеїкецу» (стандартизація, підтримання порядку) – необхідна умова для виконання перших трьох правил. – «Сіцукє» (вдосконалення, формування звички) – виховання звички точного виконання встановлених правил, процедур і технологічних операцій.
Швидке переналагодження SMED (Single-Minute Exchange of Dies)	Метод ощадливого виробництва, що забезпечує зменшення (мінімізацію) часу переналагодження машин і обладнання. Можливості швидкого переналагодження дають змогу миттєво змінювати модельний ряд і уникати накопичення зайвих запасів продукції на складі.
Кайдзен (kaizen, японський термін «безперервне вдосконалення», «поліпшення» або «зміна на краще»)	Визначальними компонентами методу є: – постійне й акцентоване скорочення всіх видів утрат, спрямоване на безперервне підвищення ефективності роботи і скорочення витрат; – раціональна організація робочих місць, що дає змогу досягти максимально можливого порядку, ефективності і продуктивності; – контроль якості в масштабі всієї компанії, причому поняття якості включає не лише якість продукції, а ширше поняття якості самої роботи; – стандартизація – діяльність зі стабілізації і підтримки досягнутих результатів покращення за рахунок навчання і дисципліни, забезпечення стабільно високих результатів роботи.
Гемба кайдзен (Gemba kaizen)	Гемба («фактичне місце» – япон.) у сучасній термінології менеджменту означає «робоче місце» або місце, де відбувається додавання цінності. На підприємстві це зазвичай цех. Метод «гемба кайдзен» можна охарактеризувати як безперервне вдосконалення на робочих місцях.
Системи витягування, канбан (буквально білборд, рекламний щит)	Метод ощадливого виробництва, що використовує інформаційні картки для передачі замовлення на виготовлення з наступного процесу на попередній. Таким чином, виготовляється лише продукція в потрібній кількості та у визначений час відповідно до замовлень споживачів. Використання методу запобігає виникненню перевиробництва.
Якраз вчасно	Основна ідея полягає в такому: якщо виробничий розклад задано, то можна так організувати рух матеріальних потоків, що всі матеріали, компоненти та напівфабрикати будуть надходити в необхідній кількості, у потрібне місце і точно до призначеного терміну для виробництва, складання або реалізації готової продукції. При цьому страхові запаси, що заморожують грошові кошти фірми, не потрібні. Використовується в поєднанні з табличками «канбан».
Рока-йоке (з англ. «захист від дурня»)	Метод ощадливого виробництва, який передбачає захист техніки та/або програмного забезпечення від не правильних дій людей як під час користування, так і під час технічного обслуговування або виготовлення. Завдяки ньому дефекти просто не можуть з'явитися.

Джерело: узагальнено автором на основі [4; 7; 10; 11]

– перевантаження обладнання або операторів, що виникає під час роботи з більшою швидкістю або темпом і з великими зусиллями протягом тривалого періоду часу порівняно з розрахунковим навантаженням (проект, трудові норми).

Найвідоміші складники концепції ощадливого виробництва та їх характеристика наведені в табл. 1.

Застосування на підприємстві концепції ощадливого виробництва змусить управлінський персонал відмовитися від методів традиційного ведення обліку і перейти на ощадливий облік виробництва. Це пов'язано з тим, що використання традиційних методів обліку, контролю та управління спричинює проблеми:

– використання на підприємстві таких неефективних процесів, як виробництво великими партіями, створення запасів готової продукції та незавершеного виробництва на складах;

– марнотратність традиційних методів потребує виконання великої кількості недоцільної роботи, збору й аналізу даних, формування звітів, які не впливають на прийняття управлінських рішень;

– методи нормування витрат можуть становити загрозу діяльності підприємства, оскільки передбачені для масового виробництва готової продукції.

Для застосування на вітчизняних промислових підприємствах концепції ощадливого виробництва доцільно внести певні зміни в організацію та ведення бухгалтерського обліку процесу виробництва. Запропоновані нами шляхи вдосконалення обліку виробничих витрат підприємства за концепції ощадливого виробництва розглянуто нижче.

Інновації в організації ведення обліку виробничих витрат доцільно розпочинати із внесення певних змін в облікову політику підприємства. І. Колос обґрунтувала структурні складники облікової політики [9, с. 52], запропонувала структуру і основний зміст «Положення про облікову політику» за вісьмома розділами [10], які доповнила специфічними методами, прийомами, способами та процедурами ощадливого обліку. Так, у розділі «Загальні положення» рекомендується зазначити рішення керівництва підприємства про перехід на запровадження ощадливого обліку в межах підприємства та надати типові методичні рекомендації з планування і калькулювання витрат. Розділ II «Організація обліку» додатково повинен включати опис постановки обліку із зосередженням на цінності для споживача, розподіл посадових обов'язків і повноважень фахівців відповідно до рівня компетентності й участі в потоці створення цінності; методи виявлення і встановлення помилок персоналу з подальшою їх ліквідацією і не виникнення помилок в майбутньому [10, с. 43]. Розділ III «Методичні засади фінансового обліку» повинен трактувати доцільність використання міжнародних стандартів для складання фінансової звітності; перелік із числа чинних П(С)БО, МСФЗ (IFRS), МСБО (IAS)

методів оцінки об'єктів обліку активів, зобов'язань, капіталу, доходів та витрат з урахуванням специфіки функціонування підприємства. Найсуттєвіших змін повинен зазнати розділ «Методичні засади управлінського обліку», в якому доречно висвітлити методи оперативного моніторингу за ознаками значущості номенклатурних позицій і стабільністю споживання; перелік змінних і постійних витрат на виготовлення і реалізацію продукції (надання послуг); бази розподілу накладних витрат; метод визначення ступеню готовності еквівалентних одиниць; метод обліку витрат (систему калькулювання); метод калькулювання витрат; метод формування операційних і фінансових бюджетів підприємства [10, с. 45]. У розділі «Методичні засади обліково-аналітичного забезпечення» необхідно зазначити критерії відбору облікових показників; перелік взаємоузгоджених облікових показників ефективності робочого місця, структурного підрозділу, підприємства у цілому; інформаційний словник показників оцінки ефективності діяльності (містить єдиний формат опису показника); інформаційні моделі оцінки показників ефективності діяльності із зазначенням розрахункових формул показників і джерел інформації; перелік достатньої кількості взаємоузгоджених показників ефективності потоку створення цінності, ощадливого виробництва, що стимулюють ощадливу поведінку і безперервність ощадливих удосконалень [10, с. 47]. У розділі «Технологія обліку і обліково-аналітичного забезпечення» доцільно додатково розкривати: порядок формування управлінських звітів; методи візуалізації рівня показників ефективності робочого місця, потоку створення цінності, підприємства у цілому з орієнтацією на стимулювання постійного процесу покращень потоку створення цінностей; прийоми стандартизації облікових робіт, що спрямовано на безперервний процес документообігу й особливий порядок закриття звітного періоду [10, с. 49].

Відмовляючись від традиційних методів ведення обліку виробничих витрат, зокрема їх нормування, доцільним є застосування такого методу управління виробничими витратами, як target-costing (метод цільової собівартості). Метод передбачає розрахунок цільової собівартості готової продукції на підставі заданого рівня ціни реалізації та бажаного прибутку. За такого методу витрати на готовий виріб формуються ще на етапі проектування продукції, а не на стадії виробництва, коли виникає потреба зменшити фактичні витрати. Основною перевагою його застосування є те, що менеджери та службовці, намагаючись наблизитися до цільової собівартості, часто знаходять нові, нестандартні рішення у ситуаціях, що потребують інноваційного мислення; потреба постійно орієнтуватися на цільову собівартість утримує інженерів від ідей щодо застосування більш вартісних технологій або матеріалу, тому що це неминуче призведе лише до виходу на новий виток перепроектування продукту.

Доцільно звернути увагу на методи та порядок розподілу загально-виробничих витрат, адже від цього залежатимуть собівартість готової продукції та її ціна. Для раціоналізації управлінського обліку виробничих витрат і підвищення ефективності планування, контролю та обґрунтування управлінських рішень, пов'язаних із методами обліку і розподілу загально-виробничих витрат, визначення собівартості і встановлення ціни готової продукції доречно використовувати метод розподілу взаємних витрат або метод одночасного розподілу. Метод розподілу взаємних витрат полягає у послідовному розподілі виробничих витрат з урахуванням взаємних послуг усіх підрозділів та забезпечує точність результатів, урахує повну взаємодію підрозділів побічного, допоміжного й обслуговуючого виробництва. Застосування методу одночасного розподілу також передбачає врахування взаємодії окремих підрозділів, проте відрізняється методикою розрахунків (використовуються системи лінійних рівнянь).

Упровадження на вітчизняному промисловому підприємстві концепції ощадливого виробництва внесе певні зміни до облікових та управлінських процесів на підприємстві.

Використання системи TPM (Total Productive Maintenance) вимагатиме здійснення періодичного контролю управлінським персоналом виробничих цехів за станом справності, налагодженості й ефективності використання виробничого обладнання. За цієї системи не допускається використання несправного обладнання, яке призводить до виготовлення бракованої продукції. Для того щоб запобігти пошкодженню устаткування, всі види технічного обслуговування виробничого обладнання на підприємстві повинні проводитися згідно із затвердженим керівником графіком.

Застосування системи раціоналізації робочого місця також потребуватиме залучення управлінського персоналу. Так, потрібно буде мотивувати робітників у цехах, щоб підтримувати порядок, чистоту та охайність на робочих місцях, чітко і зладжене виконання обов'язків, адже будь-які порушення з боку робітників можуть у подальшому призвести до виготовлення бракованої продукції, погіршення її якості, нерационального використання сировини та матеріалів.

Упровадження методів kaizen та gemba kaizen на промисловому підприємстві потребує здійснення контролю з боку управлінського персоналу щодо зменшення витрат на виробництво, покращення якості продукції та якості роботи працівників виробничих цехів, здійснення організації та навчання персоналу, підвищення їх кваліфікації.

Використання методу Poka-yoke дало б змогу зменшити кількість користувачів виробничого обладнання, допускати до роботи лише тих, хто вміє користуватися устаткуванням. Доцільним для цього

методу було б використання пропускну системи: карточок, чипів для роботи з обладнанням, які б видавалися лише конкретним робітникам.

Застосування методу just in time поєднувало б у собі також методи швидкого переналагодження SMED (Single-Minute Exchange of Dies) та витягування (Kanban). Упровадження цих трьох методів потребує наявності:

- обладнання, яке не потребує витрачання часу на переналагоджування;
- застосування на етапах виробництва спеціальних знаків, які є сигналами для продовження виробничого процесу;
- налагодженої системи постачання та збуту для уникнення накопичення готової продукції на складах та позбавлення від незавершеного виробництва.

Використання системи «якраз вчасно» внесло б деякі корективи і в організацію обліку на підприємстві, а саме:

- недоцільним було б використання рахунку 201 «Сировина і матеріали», оскільки отримана від постачальника сировина одразу б надходила у виробничий цех замість збереження її на складах;
- натомість це спричинило б виникнення нового рахунку «Матеріали та виробництво»;
- зник би ще один звичний для традиційного обліку рахунок 24 «Брак у виробництві», адже за умови налагодженого процесу виробництва брак просто не буде виникати [11, с. 196].

Перші два твердження щодо зміни організації бухгалтерського обліку цілком логічні та зрозумілі. На рахунок третього твердження наші погляди з М. Доннік розходяться. Практика зарубіжних та вітчизняних підприємств, які запровадили виробництво за системою «якраз вчасно», показує, що хоча обсяги бракованої продукції і зменшуються, проте брак виробництва все-таки присутній на підприємствах, хоча й у невеликих обсягах. У зв'язку із цим залишиться необхідність у використанні рахунку 24 «Брак у виробництві».

Впорядкування та оптимізація процесів на виробництві може призвести до збільшення трудомісткості в організації обліку, адже, незважаючи на можливе зменшення обсягу виробництва, кількість однакових операцій може зрости за рахунок їх частішого повторення, що вплине на збільшення документообігу. Отже, є потреба у введенні певних змін в організацію фінансового та управлінського обліку для дотримання принципів ощадливості на всіх ділянках господарської діяльності підприємства. Таким чином, на думку І. Грабчук, концепція ощадливого виробництва впливає на такі складники організації обліку:

- 1) методичний – відбувається зміна методів обліку різних об'єктів;
- 2) технологічний – змінюються форми первинних документів, графік документообігу, зазнає коригування внутрішня звітність підприємства,

змінюються підходи до організації внутрішнього контролю;

3) організаційний – змінюються підходи до організації роботи працівників бухгалтерії [12, с. 18].

Ми погоджуємося з думкою науковця і вважаємо, що успішне впровадження концепції ощадливого виробництва можливе через внесення зміну роботи облікового апарату підприємства:

– відмова від відрядної форми оплати праці та перехід на погодинну – працівники орієнтуватимуться не на кількість виготовленої продукції, а на її якість і безперервне вдосконалення. Такі зміни для працівників бухгалтерії означатимуть зміну документів, що подаються відділом кадрів до бухгалтерської служби;

– уникнення непродуктивних витрат за ощадливого виробництва доречно і в самій роботі працівників бухгалтерії – звільнення облікових працівників від рутинних перевірок господарських операцій та інших адміністративних обов'язків. Такі господарські операції, як проведення повної інвентаризації, за концепції ощадливого виробництва вже будуть не потрібними через відсутність залишків готової продукції та незавершеного виробництва або ж зведення їх до мінімуму, що полегшить процедуру перевірки достовірності обліку;

– працівники бухгалтерії найбільш тісно співпрацюють з управлінським персоналом підприєм-

ства, розробляючи певні стратегії ведення бізнесу, надаючи консультації щодо здійснення певних господарських операцій. Варто переглянути обов'язки обліковців і надати їм можливість обґрунтувати доцільність проведення змін у процесі становлення концепції ощадливого виробництва.

Висновки. В умовах економічної ситуації, яка склалася на території України, вітчизняні промислові підприємства мають достатньо можливостей для впровадження у своїй діяльності концепції ощадливого виробництва. Проте повної відповідності принципам ощадливості можуть досягти лише ті суб'єкти господарювання, в яких концепція знайде своє відображення в усіх сферах ведення їх господарської діяльності, включаючи системи менеджменту та обліку.

Пропозиції щодо вдосконалення обліку виробничих витрат за умов концепції ощадливості забезпечать зменшення обсягів необґрунтованих витрат, покращення якості готової продукції, зменшення трудомісткості в організації обліку процесу виробництва на підприємстві та підвищення ефективності управління ним.

Перспективи наших подальших досліджень спрямовані на розроблення моделі ведення обліку за концепції ощадливого виробництва відповідно до специфіки діяльності суб'єктів господарювання.

Список літератури:

1. Зубенко В. Ключові аспекти концепції «ощадливе виробництво» для підприємств залізничного транспорту / В.А. Зубенко, С. М. Чесноков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – № 9 – С. 77–79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/9_2016ua/19.pdf.
2. Оно Т. Производственная система «Тойоты»: уходя от массового производства / Т. Оно. – М. : ИКСИ, 2012. – 391 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.koob.ru/ohno/>.
3. Вумек Д. Бережливое производство: Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании / Д.П. Вумек, Д.Т. Джонс ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 473 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://kniga.biz.ua/pdf/247-Berezhlyvoe-%20proizvodstvo.pdf>.
4. Большаков Ю. Реализуем 5С, что впереди: абсурд или здравый смысл? / Ю. Большаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://leansystems.ru/knowledge/articles/article19/>.
5. Майкл Л.Дж. «Бережливое производство + шесть сигм» в сфере услуг: Как скорость бережливого производства и качество шести сигм помогают совершенствованию бизнеса / Л.Дж. Майкл. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 402 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ulgov.ru/docs/dj-maickl.pdf>.
6. Вальчук В. Преобразование предприятия на принципах Бережливого производства / В. Вальчук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.u-b-s.ru/berezhlyvoe/berezhlyvoe-proizvodstvo.html>.
7. Лайкер Дж. Дао Toyota: 14 принципов менеджмента ведущей компании мира / Дж. Лайкер ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 402 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gmpua.com/Management/Kaidzen/ToyotaWay.pdf>.
8. Имаи М. Гемба кайдзен: Путь к снижению затрат и повышению качества / М. Имаи ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 346 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://techlibrary.ru>.
9. Колос І.В. Сучасні підходи до формування складових облікової політики підприємства / І.В. Колос // Вісник КНУТД. – 2009. – № 5. – С. 47–54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dSPACE.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/22172/1/Kolos-2010-3.pdf>.
10. Колос І.В. Особливості облікової політики для сучасного підприємства / І.В. Колос // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 2–3. – С. 41–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dSPACE.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/21287/1/Kolos6.pdf>.
11. Доннік М.А. Міжнародний досвід організації виробництва та його вплив на побудову обліку / М.А. Доннік // Актуальні питання розвитку агробізнесу в Україні : матеріали I Всеукр. студ. наук.-практ. Інтернет-конф. (29 квітня) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», Ф-т економіки АПК, Ін-т економіки та менеджменту АПК ; відп. за вип.: М.М. Коцупатрий, О.О. Єранкін, В.Ф. Мервенецька. – К. : КНЕУ, 2014. – С. 195–197. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irbis.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/6333/1/Donnik.pdf>.
12. Грабчук І.Л. Особливості організації обліку в умовах впровадження концепції ощадливого виробництва / І.Л. Грабчук // Розвиток бухгалтерського обліку, економічного аналізу та аудиту у XXI столітті : тези виступів Міжнар. наук.-практ. конф. – Житомир : О.О. Євенок, 2015. – С. 18–19.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 331.1

Harkava V.F.,
Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Finance and Credit,
Pylyp Orlyk International Classical University

MANAGEMENT OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE USE OF LABOUR POTENTIAL OF THE REGION

Harkava V.F. Management of improving the efficiency of the use of labour potential of the region. In the article, the reflexive modelling of the effective use of labour potential of a region is proposed. It grounds the necessity of the use of economic modelling techniques for the solution of questions of increase in efficiency of the use of labour potential of the region. For total reflection of the reflective interaction of Department of the economy of public administration and labour potential, there is constructed a reflexive model of the structure of reflexive interaction of the subject of management, i.e. the Department of the economy of state administration and self-employed persons, workers.

Keywords: reflective model, modelling, management, labour potential, efficient use of labour potential, region, self-employed persons, workers.

Гарькава В.Ф. Управління підвищенням ефективності використання трудового потенціалу регіону. У статті запропоновано рефлексивне моделювання ефективного використання трудового потенціалу регіону. У ній обгрунтовано необхідність застосування методів економічного моделювання для вирішення питань підвищення ефективності використання трудового потенціалу регіону. Для повного відображення рефлексивної взаємодії управління економіки державної адміністрації і трудового потенціалу побудовано рефлексивну модель структури рефлексивної взаємодії суб'єкта управління, тобто управління економіки державної адміністрації та самозайнятих осіб, працівників.

Ключові слова: рефлексивна модель, моделювання, управління, трудовий потенціал, ефективне використання трудового потенціалу, регіон, самозайняті особи, працівники.

Гарькавая В.Ф. Управление повышением эффективности использования трудового потенциала региона. В статье предложено рефлексивное моделирование эффективного использования трудового потенциала региона. В ней обоснована необходимость применения методов экономического моделирования для решения вопросов повышения эффективности использования трудового потенциала региона. Для полного отражения рефлексивной взаимодействия управления экономики государственной администрации и трудового потенциала построено рефлексивную модель структуры рефлексивной взаимодействия субъекта управления, т.е. управление экономики государственной администрации и самозанятых лиц, работников.

Ключевые слова: рефлексивная модель, моделирование, управление, трудовой потенциал, эффективное использование трудового потенциала, регион, самозанятые лица, работники.

Statement of the problem. In connection with the inefficient use of labour potential of a region, there is the need to develop management models to improve the efficiency of using the regional labour potential. The basis of management of the effective use of labour potential of the region includes forming a reflective model of management of labour potential of the region. The formation of the reflexive management model is due to the inefficient use of labour potential of the region that requires a reform at the state level.

Analysis of recent researches and publications. Problems of reflexive management is considered in the works of many foreign and domestic scientists, in particular, Vorobyov M. [12], Kholod B. [12], Lefebvre V. [6], Novikov D. [7], Petrachkova O. [8], Sergeeva L. [11], Lepa H. [5]. The problem of development of reflexive control models is presented in the research of Sergeeva L. [11], the definition of reflexive control and its main stages are presented in the works of the scientist Lepa H. [5]. But, despite significant scientific

and practical results obtained by the above-mentioned scientists, the problem of increasing the effective use of labour potential of the region on the basis of reflexive control has no sufficient scientific justification that necessitates the development of reflective patterns of increasing the effective use of labour potential of the region.

The purpose of this paper is to develop a reflexive approach to modelling of the effective use of labour potential of the region.

The main material. For the image model of the structure of reflexive interaction of the subject of management, i.e. Department of the economy of state administration and self-employed persons, there is used a graph, which vertices correspond to the real agents and their images. The model of the structure of reflexive interaction of the subject of management, i.e. management of Economics public administration (UE) and self-employed persons (Sz) is shown in Fig. 1.

Management of economy of state administration (UE) build the image self-employed persons, that is, clearly sets the goals and the possibility of the latter. The main duties of self-employed persons are:

- 1) proper legal registration;
- 2) observance of requirements of labour legislation;
- 3) compliance with requirements of the tax legislation;
- 4) providing workers at their request with complete and accurate information regarding their employment and free provision to employees of copies of documents containing personal information about them;
- 5) implementation of obligatory state social insurance;
- 6) providing complete and accurate information to authorities about the conduct of the activities.

The legislation provides for the stimulation of self-employed persons to create new jobs in priority sectors of the economy. Yes, such a person who creates new jobs and employs unemployed people for two years, during the year may receive a monthly compensation in the amount of single contribution. The workers who

were employed in the payment of compensation cannot be dismissed by the employer [5].

Reflexive mapping occurs in the minds of employees (P). The basic requirements of employees in the Department of the economy of state administration are:

- 1) strengthening of social protection of the unemployed and active employment assistance;
- 2) activities for professional development and retraining of employees;
- 3) strengthening social standards;
- 4) ensuring the continuous improvement of working conditions and control in the sphere of labour protection;
- 5) creation and implementation of the program "Work for Education".

This forms the image of himself in the mind of the employee ((R^R)V), that is, there are limitations:

- 1) according to the employee position;
- 2) age limits;
- 3) psycho-physiological limitations depending on the type of work performed (services).

The increase in the effective use of labour potential of the region is a priority for public authorities, so the next step will be deciding on additional investments in its development. Built according to the reflexive model of efficient use of labour potential of the region the investments will be carried out to improve the working conditions of the labour potential, improving the quality of goods and services produced employment potential.

One of the best indicators of the effective use of labour potential is the level of national income per capita, but the latter does not reflect all characteristics of the labour potential. The main characteristics of modern labour potential: quantitative (demographic factors and qualification) and qualitative (the ability of the labour potential to produce value added) and cost (salaries). The above features give a full assessment of the labour potential of the region. Therefore, the number will be to understand the dynamics (rates of employee turnover, turnover, turnover of disposal, the total turnover, permanence of personnel, ratio of primary and support staff,

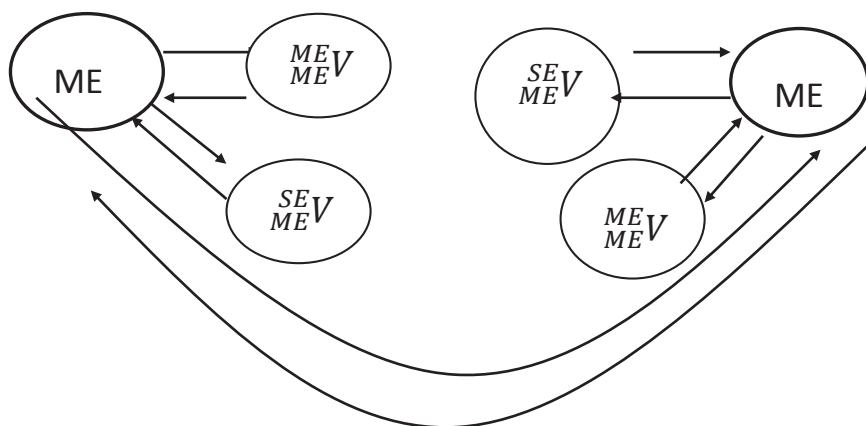
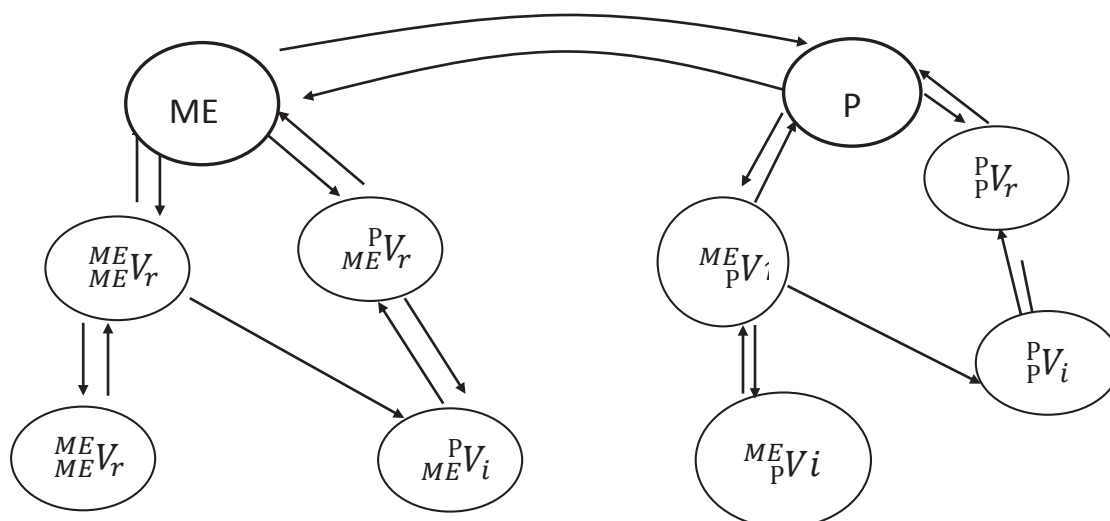

Fig. 1. Model of the structure of reflexive interaction of Department of economy of state administration and self-employed persons

Fig. 2. The model structure of the interaction of economics management and employees with the reflection

the ratio of qualified and skilled workers, the index of labour migration). Under quality we mean efficiency (complexity of products; the index of labour intensity of production; increase in productivity due to the influence of economic size; the index of labour productivity; the index of labour market) and skills of the labour potential of the region (the share of labour potential of the region, that operates a specialty; the share of labour potential of a region with higher education; share of labour potential of a region with a high skill level) and status (presence of occupational diseases; health status of the labour potential of the region). The labour process involves organizational and managerial functions, that is, to evaluate the use of the labour potential, it is necessary to use the index (relative) estimation method in combination with estimates of natural and value indicators in order to make efficient assessments of employment potential.

The use of mathematical models and methods in the field of management of labour potential enables to improve the control system, allowing you to accelerate the economic analysis to consider the influence of many factors.

The scenario approach to modelling is based on the creation scenario. A scenario is a description of a picture of the future that of agreed, logically interrelated events and sequences of steps with a certain probability of leading a predictable end state. The use of the cognitive approach to modelling allows you to display the most complex problems and tendencies of development of the system in a simplified form, to explore possible scenarios of problem situations, to find ways and conditions of their permits in a model of the situation. The method of statistics includes three groups of methods: method of mass observation, method of grouping, method of generalizing indicators. The opti-

mization method is to select the most effective solution from possible alternatives. Using a rating approach in the management is quite broad: from a private enterprise to a national scale, a characteristic feature of the process of the rating control is that the rating acts as both an instrument and purpose of management. The essence of the synergetic approach is that you must choose one, the best of the many development paths. Synergetic model of labour potential management is based on the principle: "the purpose of labour potential – autonomy and self-organization". At the same time, reflexive management of labour potential of the process is identified with the control of the first person. In this form, the subject of management expands management activities on a variety of subordinate professionals (building activity of the enterprise) as a "structure" (graph, organization) to many experts as "constructs".

Despite a fairly wide range of mathematical models and methods of management of labour potential of the region, the main problem is the model that is used, the corresponding management tasks. Therefore, only the complex of mathematical models and methods of management of labour potential of the region will give a comprehensive overview of its status and structure, and determine the main parameters and reserves of its development.

Conclusions and prospects for further research.

The proposed reflexive approach to management makes it possible to increase the efficiency of the use of labour potential of the region. Therefore, the author developed a management model based on a reflexive approach to the increase in efficiency of the use of labour potential of the region that is the first step to the creation of theoretical-methodological bases of management of labour potential of the region.

References:

1. Берсуцкий А.Я. Управление ресурсным потенциалом предприятия: модели и методы : монография / А.Я. Берсуцкий. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 185 с.
2. Grayson George. K. American management on the threshold of the XXI century. To. Grayson. O'dell. – Economics, 1991. – 319 с.
3. Greenberg J. Organizational behavior: from theory to practice. Greenberg, R Baron; lane. from English. O. V. Bredikhin, V. D. Sokolov. – Apex, 2004. – 912 p.
4. Galbraith John. K. Economic theory and goals of society / per. from English. – М : Progress, 1996. – 408 p.
5. Лепя Р.Н. Ситуационный механизм подготовки и принятия управленческих решений на предприятии: методология, модели и методы: Монография / НАН Украины, Институт экономики и промышленности. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006 – 308 с. 6. Lefebvre V. A. Conflicting structures //by V. A. Lefebvre, the Reflection. М.:Kogito-CENTR, 2003. S. 7-134.
6. Лефевр В. А. Конфликтующие структуры //В. А. Лефевр Рефлексия. М.:Когито-Центр, 2003. – С. 7-134.
7. Новиков Д. А. Рефлексивные игры//Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили. – М.: СИНТЕГ, 2003. – 160 с. – Серия «Управление организационными системами».
88. Петрачкова А. Л. Моделирования процессов рефлексивного управления механизмами формирования спроса на продукцию предприятий: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. экон. наук : специальность 08.00.11 «Математические методы, модели и информационные системы в экономике» / О. Л. Петрачкова ; Донецкий национальный ун-т. – Донецк, 2007. – 20 с.
9. Рефлексивные процессы в экономике: концепции, модели, прикладные аспекты: коллективная монография / под ред. Г. Н. Лепя ; НАН Украины, Институт экономики пром-сти. – Донецк : АПЕКС, 2010. – 306 с.
10. Сергеева Л. Н., Бакурова А. В., Воронцов В. Ст., Зильфугарова С. О. Моделирование структуры жизнеспособных социально-экономических систем: монография – Запорожье: КПУ, 2009. – 256 с. – (Сер. : Жизнеспособные системы в экономике).
11. Сергеева Л. Н. Роль рефлексивного управления в обеспечении жизнеспособности социально-экономических систем : коллективная монография / Л. Н. Сергеева, А. В. Бакурова, Т. Ю. Огаренко // Рефлексивные процессы в экономике: концепции, модели, прикладные аспекты / [под ред. Г. Н. Лепя] ; НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк : АПЕКС, 2010. – 306 с. – С. 16-31.
12. Управление ресурсами предприятия / Под ред. к.е.н. Ю.М. Воробьева и д.е.н. Б.И. Холода. – Киев: «ЦНЛ», 2004. – 288 с.

Горбачук В.М., д. ф.-м. н.,
старший науковий співробітник
Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова
Національної академії наук України

Сирку А.А., магістр, аспірант
Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова
Національної академії наук України

Сулейманов С.-Б., магістр, аспірант
Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова
Національної академії наук України

ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ І РАЦІОНАЛЬНІСТЬ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ

Горбачук В.М., Сирку А.А., Сулейманов С.-Б. Иррациональность и рациональность у принятии решений. Особливостями прийняття рішень людиною є упередженість, недалекоглядність, нехтування розподільчою інформацією, ірраціональність. Такі людські риси ведуть до недооцінки всіх можливих випадків і спотвореного образу загальної картини. Формулювання питання до експерта може виділяти проблему серед інших. Зміна одиниць вимірювання результатів теж формує погляд на проблему. Аналітик має скористатися можливостями формування проблеми передбачення з використанням розподільчої інформації, доступної для експерта.

Ключові слова: передбачення, одинична і розподільча інформація, упередженість, недалекоглядність, охоплення даних.

Горбачук В.М., Сырку А.А., Сулейманов С.-Б. Иррациональность и рациональность в принятии решений. Особенности принятия решений человеком являются предвзятость, недальновидность, пренебрежение распределительной информацией, иррациональность. Такие человеческие черты ведут к недооценке всех возможных случаев и искаженному образу общей картины. Формулировка вопроса к эксперту может выделять проблему среди других. Изменение единиц измерения результатов также формирует взгляд на проблему. Аналитик должен воспользоваться возможностями формирования проблемы предвидения с использованием распределительной информации, доступной для эксперта.

Ключевые слова: предвидение, единичная и распределительная информация, предвзятость, недальновидность, охват данных.

Gorbachuk V.M., Syrku A.A., Suleimanov S.-B. Irrationality and rationality in decision making. The features of human decision making are bias, myopia, neglect of distributional information, irrationality. Such human traits lead to the underestimation of all possible outcomes and the distorted image of general picture. The question formulation to expert can single out the problem among others. Change of the measurement units is forming a view on the problem as well. The analyst should take advantage of opportunities to shape the forecasting problem with use of the distributional information available for the expert.

Keywords: prediction, singular and distributional information, bias, irrationality, myopia, data envelopment.

Постановка проблеми. Вирішальні рішення для втілення як державних, так і особистих цілей визначаються здебільшого інтуїтивними судженнями та поінформованими здогадами осіб, які приймають рішення (ОПР), чи незалежних експертів. Важливість інтуїтивних суджень мотивує вивчення факторів, які обмежують точність таких суджень і пошук шляхів поліпшення цих факторів. Розробки Передової програми технології рішень (Advanced Decision Technology Program) Агентства США з оборонних передових дослідницьких проєктів (Defense Advanced Research Project Agency, DARPA) виявили основні недоліки самостійних інтуїтивних суджень щодо ймовірностей невизначених подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звіт [1] (один з його авторів – Нобелівський лауреат 2002 р., якого журнал Foreign policy у 2011 р. включив у топ-100 глобальних мислителів) дійшов низки істотних висновків. Похибки суджень є радше систематичними, ніж випадковими, виявляючи скоріше упередженість, аніж збентеженість. Оскільки люди схильні до ментального астигматизму та недалекоглядності, то це слід брати до уваги в будь-яких коригуючих приписах. Між процесами судження біржових брокерів [2], інженерів-електриків [3], аналітиків [4], лікарів [5], експертів, юристів, інших фахівців чи обивателів немає суттєвих відмінностей, що підтверджує наявність спільних упереджень у людських професійних судженнях. До того ж будь-

яка група людей із вираженою ознакою є групою інтересів. Оманлива інтуїція породжує чарівні візуальні ілюзії, а власні похибки залишаються нездоланно привабливими для людини, яка повністю знає їхню природу: «Мене обманювати не треба, я сам обманюватися радий». Розуміння когнітивної ілюзії сприйняття не достатньо для точнішого уявлення реальності. Водночас таке розуміння може допомагати нам виявляти ситуації, в яких слід призупинити нашу фізіологічну віру до наших вражень і де варто контролювати судження через більш критичне оцінювання отриманої інформації. У ситуаціях, що можуть утворювати ілюзії власної думки чи інтуїції, переконання та дії ОПР мають керуватися критичною й осмисленою оцінкою реальності, а не нашими безпосередніми враженнями: сучасна віртуальна реальність здатна генерувати в людини будь-які враження.

Постановка завдання. Щоб виявляти та коригувати інтуїтивні передбачення, розробляються підходи до збереження найраціональніших рис інтуїтивного процесу та коригування деяких помилок, до яких цей процес схильний. Такі підходи застосовуються для завдань, з якими часто звертаються до експертів з прогнозування та підтримки прийняття рішень, – передбачення невизначених величин та оцінювання ймовірнісних розподілів. Аналіз цих завдань виявив спільні упередженості: нерегресійність передбачень і надупевненість у точності оцінок. Щоб усувати чи знижувати ці упередженості, пропонуються певні процедури обробки експертних суджень та оцінки коригованих величин. Звіт [1] рекомендує діалог (комунікацію) експерта й аналітика (технолога), який допомагатиме експерту найефективніше скористатися знаннями й уникнути поширених пасток інтуїції. Авжеж, експерт може вважати себе аналітиком. Рекомендації ґрунтуються на психологічному аналізі упередженості суджень, а також на певному досвіді застосування, який потребує всебічної перевірки.

Виклад основних результатів. Будь-яка серйозна діяльність із прогнозування включає судження, інтуїцію та обґрунтовані припущення. Думки експертів – важливе джерело багатьох технологічних і соціально-політичних прогнозів, а також спосіб верифікації математичних моделей або імітаційних експериментів. Інтуїтивні судження входять у подібні моделі з призначеними факторами впливу (*impact factors*) і початковими значеннями. Вирішальна роль інтуїції в усьому розмаїтті прогнозування потребує аналізу чинників, які обмежують точність експертних суджень, і розроблення процедур, спрямованих на поліпшення якості цих суджень.

Питання про те, як люди думають за умов невізначеності, привертає велику увагу. Із цього питання є докладний огляд результатів [6], серед наслідків яких уваги заслуговує наявність спільних упередженостей у думках людей [7]. Коли від експертів

вимагають надати найкращий здогад, оцінку чи передбачення відносно такої мінливої величини, як значення індексу Доу-Джонса у певний день, майбутні продажі даного продукту, результати виборів, то слід розрізняти типи інформації, наявної у прогнозіста: інформація одиничного типу містить дані про даний окремий випадок (кейс), а інформація розподільчого типу включає знання про результати розподілу у подібних ситуаціях, тобто знання про базовий клас імовірностей. Скажімо, передбачаючи продажі нового музичного альбому співака, одиничною інформацією є особистість, стиль, жанр і репертуар, а розподільчою – обсяги продажів. Аналогічно, передбачаючи довголіття пацієнта, одиничною інформацією є його вік, стать, стан здоров'я, медична передісторія, а розподільчою – відповідна статистика населення. Якщо одинична інформація вирізняє окремі риси даного випадку серед інших, то розподільча інформація характеризує результати, які спостерігалися серед подібних випадків деякого загального класу. Таке поняття розподільчих даних визначається їх природою і відрізняється від байєсівського поняття апіорного розподілу ймовірностей, що задається послідовністю збору інформації.

Багато задач передбачення є, по суті, неповторними у тому сенсі, що для них, як правило, немає розподільчої інформації. Прикладами таких задач є прогноз попиту на бензин у 2030 р., прогноз попиту на електромобілі у 2030 р., прогноз дати появи роботів-прибиральників. У таких задачах експерт має покладатися виключно на одиничну інформацію. Водночас практика свідчить, що люди надають недостатньої ваги наявній розподільчій інформації, покладаючись здебільшого на одиничну інформацію, не перевіряючи достовірність або надійність останньої [8; 9]. Такі людські риси часто використовуються в інформаційній війні, поширенні панік, чуток і фейків.

Умови планування дають багато прикладів нехтування розподілом результатів минулого досвіду. Наприклад, письменники й учені відомі своєю схильністю до недооцінки часу, потрібного для завершення проекту, незважаючи на їхній чималий досвід минулих невдач дотримання запланованих графіків. Подібна упередженість засвідчена оцінками інженерів про час завершення ремонту електростанцій [3]. Інженерам-програмістам відома книга «Міфічний людино-місяць, або Як створюються програмні системи». Хоча цю хибу планування іноді відносять до таких мотиваційних факторів, як прийняття бажаного за дійсне (*wishful thinking*), вона часто спостерігається за умов реального покарання за недооцінку тривалості чи вартості проекту.

Хиба планування – це наслідок людської схильності до нехтування розподільчими даними (які краще враховує й обробляє робот), надмірної уваги до складників окремого випадку, а не до загальних імовірнісних властивостей подібних випад-

ків. Складний проект завершується вчасно лише за умови вчасної реалізації всіх його компонентів: безперебійних поставок, сприятливих погодних умов, технологічних процесів тощо. Кожний окремих компонент, як правило, реалізується, але це не виключає високої ймовірності того, що серед усіх компонентів знайдеться такий, який не реалізується вчасно. Проте таке комбінаторне міркування часто суперечить людській інтуїції [10]. Спроби долати цю похибку шляхом урахування додаткового фактора не виправляють картину, бо зберігають близькість до початкових оцінок [7]. Щоб подолати цю упередженість, потрібен погляд на конкретну проблему як одну з багатьох інших. Такий погляд пов'язує конкретний проект із розподілом часу завершення подібних проектів, а не з обставинами, які можуть заважати вчасному завершенню даного проекту. Прийнятніші (точніші) відповіді можна отримати, запитуючи про тривалість проекту, а не про обставини і труднощі даного проекту. Загалом в управлінні відомий принцип *Who can't measure cannot manage* – «хто не може вимірювати, той не може керувати».

Схильності покладатися на одиничну інформацію й нехтувати розподільною інформацією сприяє будь-який чинник, що виділяє проблему серед інших. Чим більше людина сприймає інформації про окрему проблему, тим більше покладається на одиничну інформацію. Наприклад, питання про вартість розробки нового продукту може спонукати до виділення складників загальних витрат на розробку. Якщо експерта запитати про те, на який відсоток розробка нового продукту перевищить поточний бюджет подібної розробки, то експерт напевне скористається розподільною інформацією стосовно перевитрат у подібних розробках.

Один з альтернативних підходів до аналізу охоплення даних (*data envelopment analysis, DEA*) дає модель оболонки вільного розміщення (*free disposal hull, FDH*). Множину виробничих можливостей (*production possibility set, PPS*) чи еталонну технологію можна уявляти як заявку на цілковите використання виробничих потужностей, що мала б місце виходячи з фактично спостережуваних діяльностей. Для оцінювання спостережуваних діяльностей *DEA* користується межею *PPS*, визначеною за допомогою деяких спостережуваних діяльностей, що вважаються ефективними, а також за допомогою їхніх конкретних лінійних або опуклих комбінацій. У моделі *FDH* межу *PPS* утворюють лише спостережувані підрозділи прийняття рішень (*decision making units, DMUs*), а не їхні лінійні чи опуклі комбінації [11; 12].

Таку межу генерує модель *FDH* – модель *DEA* зі змінною віддачею від масштабу (*variable returns to scale, VRS*) [13] і додатковим обмеженням $\lambda_j \in \{0,1\}$. Незважаючи на критику моделі *FDH* в економічній теорії [14], ця модель вимірювання ефективності

залишається перспективною, але маловивченою [15; 16].

Щоб знайти рівень перехресної ефективності (*cross efficiency*) даного *DMU* [17], треба обчислити середнє для n рівнів технічної ефективності виходячи з n множин оптимальних ваг, які відповідають n *DMUs*. Отже, обчислення рівня перехресної ефективності не зводиться виключно до самооцінювання, властивого звичайному аналізу *DEA*, а поєднується з іншими ($n - 1$) рівнями, пов'язаними з оптимальними множниками кожного з решти *DMUs* [18]. Перехресна ефективність, упорядковуючи всі *DMUs*, розрізняє кращих і гірших виконавців. Вона не потребує додаткових (не завжди реалістичних) обмежень на вагові обмеження множників [19]. Перехресна ефективність застосовується для відбору дослідницьких проектів [20], переважного голосування [21] тощо. Оскільки неєдиність оптимальних ваг *DEA* веде до неєдиності рівня перехресної ефективності, пропонуються різні вторинні критерії – від песимістичних до оптимістичних [18]. Для подальшого вдосконалення ідеї рівня перехресної ефективності використовувалися поняття теорії ігор [22]. *DMUs* вважаються гравцями, для кожного з яких рівень ефективності визначається задачею *CCR* (за прізвищами *Charnes, Cooper, Rhodes* – авторів роботи [23]) чи задачею *BCC* (за прізвищами *Banker, Charnes, Cooper* – авторів роботи [13]) [24]. Якщо даний гравець *DMU 1* має певний рівень ефективності, то інший гравець *2* максимізує свій рівень ефективності, не зменшуючи рівня ефективності гравця *1*. Пропонується алгоритм неперервного оновлення рівнів ефективності, яке веде до найкращої множини рівнів ефективності за конкуренції заданих *DMUs* [22].

Для пошуку проекції найменшої відстані (найближчої точки) до ефективної межі пропонуються різні моделі [25], зокрема евклідова норма [26]. Знаходиться найменша відстань міського кварталу до слабкої ефективної межі [27–29]. Мінімізується скорочення входів [30], виявляючи всі ефективні грані [31; 32]. Проекцію найбільшої відстані шукають в адитивній моделі Парето – Купманса [33]. Позначимо цю модель *ADD*.

Через необхідність або зручність дослідник іноді змушений змінювати чи перетворювати дані, що мають використовуватися під час аналізу *DEA*. Наприклад, із міркувань масштабу може бути зручніше виражати ресурс у тисячах доларів, а не в доларах. Якщо значення прибутку бувають від'ємними для деяких *DMUs*, то може бути бажаним гарантувати невід'ємність значень прибутку всіх *DMUs* шляхом додавання достатньо великої константи до прибутку кожного *DMU*. Тоді постає питання, чи впливають такі перетворення первинних даних на результати застосування моделей вимірювання ефективності [34–37].

Властивості моделей DEA

Властивість / Модель		CCR-I	CCR-O	BCC-I	BCC-O	ADD	SBM
Дані	X	Д	Д	Д	В	В	Д
	Y	В	В	В	Д	В	В
Інваріантність зсуву	X	Ні	Ні	Ні	Так	Так	Ні
	Y	Ні	Ні	Так	Ні	Так	Ні
Ефективність		Т	Т	Т	Т	З	З
Віддача від масштабу		CRS	CRS	VRS	VRS		

Для даного фактора x_{ij} важливі два способи перетворення даних: 1) масштабування на спільний множник α , тобто перетворення $\hat{x}_{ij} = \alpha x_{ij}$; 2) зсув на спільний доданок α , тобто перетворення $\bar{x}_{ij} = \alpha + x_{ij}$. Якщо перетворення 1) або 2) не змінює висновків моделі DEA порівняно з первинними даними, то говорять, що ця модель має властивість інваріантності одиниць або інваріантності зсуву відповідно. Позначимо CCR-I та BCC-I вхід-орієнтовану (input-oriented) модель CCR та вхід-орієнтовану модель BCC відповідно; позначимо CCR-O та BCC-O вихід-орієнтовану (output-oriented) модель CCR та вихід-орієнтовану модель BCC відповідно [24]. Позначимо SBM (slacks-based measure) міру ρ [24], основу на нев'язках [38].

Порівнюючи основні моделі DEA (табл. 1) [37], позначаємо Д вимогу наявності принаймні одного додатного елемента серед невід'ємних вхідних даних X або вихідних даних Y для кожного DMU і В – відсутність такої вимоги за довільності знаків даних. Значення θ^* цільової функції [24] належить відрізка $[0,1]$ у всіх згаданих моделях, окрім ADD. Усі згадані моделі мають властивість інваріантності одиниць, окрім ADD. Позначаємо Т або З те, що

відповідна модель вимірює технічну ефективність або змішану ефективність відповідно. Стандартне позначення CRS (constant returns to scale) стосується постійної віддачі від масштабу. Для моделей ADD та SBM віддача від масштабу може виявляти CRS або VRS залежно від урахування обмеження опуклості $\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$ [24]. ADD має властивість інваріантності зсуву за урахування цього обмеження.

Висновки. Переважна схильність до недооцінки чи нехтування розподільчої інформації є головною похибкою інтуїтивного передбачення. Звичайно, врахування розподільчої інформації не гарантує точності передбачень, але захищає від нереалістичних очікувань. Підбір підходящої моделі – це одне з питань DEA, яке стосується залежності результатів від обраних моделей і методів [39]. Висновки експертних оцінок і моделей DEA порівнюють із результатами статистичних регресій [40]. У США громадські університети були ефективніші за приватні за результатами навчання, а приватні – ефективніші за громадські за результатами досліджень [41]. Цей висновок виявився інваріантним відносно всіх моделей табл. 1, що свідчить про плідність аналітично-експертної взаємодії.

Список літератури:

1. Kahneman D., Tversky A. Intuitive prediction: biases and corrective procedures. Technical report RTR-1042-77-6. – Eugene, OR: Decision Research; A Branch of Perceptronics. Arlington, VA: Office of Naval Research; DARPA, 1977. – 44 p.
2. Stael von Holstein C.A.S. Probabilistic forecasting: an experiment related to the stock market // *Organizational behavior and human performance*. – 1972. – 8. – P. 139–158.
3. Kidd J.B. The utilization of subjective probabilities in production planning // *Acta psychologica*. – 1970. – 34. – P. 338–347.
4. Brown R.V., Kahr A.S., Peterson C. Decision analysis for the manager. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1974.
5. Zieve L. Misinterpretation and abuse of laboratory tests by clinicians // *Annals of N.Y. Academy of Science*, 1966. – 134. – P. 563–572.
6. Slovic P., Fischhoff B., Lichtenstein, S.C. Behavioral decision theory // *Annual review of psychology*. – 1977. – 28. – P. 1–39.
7. Tversky A., Kahneman D. Judgment under uncertainty: heuristics and biases // *Science*. – 1974. – 185(4157). – P. 1124–1131.
8. Kahneman D., Tversky A. On the psychology of prediction // *Psychological review*. – 1973. – 80. – P. 237–251.
9. Tversky A., Kahneman D. Causal thinking in judgment under uncertainty // *Basic problems in methodology and linguistics*. R. Butts, J. Hintikka (eds.) – Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Co., 1977. – P. 167–190.
10. Bar-Hillel M. On the subjective probability of compound events // *Organizational behavior and human performance*. – 1973. – 9. – P. 396–406.
11. Deprins L., Simar L., Tulkens H. Measuring labor efficiency in post offices / *The performance of public enterprises: concepts and measurement*. M. Marchand, P. Pestieau, H. Tulkens (eds.) – Amsterdam: North Holland, 1984. – P. 243–267.
12. Tulkens H. On FDH efficiency analysis: some methodological issues and applications to retail banking, courts and urban transit // *Journal of productivity analysis*. – 1993. – 4. – P. 183–210.
13. Banker R.D., Charnes A., Cooper W.W. Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis // *Management science*. – 1984. – 30(9). – P. 1078–1092.

14. Thrall R.M. What is the economic meaning of FDH? // *Journal of productivity analysis*. – 1999. – 11. – P. 243–250.
15. Cherchye L., Kuosmanen T., Post T. What is the economic meaning of FDH? A reply to Thrall // *Journal of productivity analysis*. – 2000. – 13. – P. 263–267.
16. Green R., Cook W.D. A free disposal hull approach to efficiency measurement // *Journal of the Operational Research Society*. – 2004. – 55. – P. 1059–1063.
17. Sexton T.R., Silkman R.H., Hogan A.J. Data envelopment analysis: critique and extensions / *Measuring efficiency: an assessment of data envelopment analysis*. Vol. 32. R.H.Silkman (ed.) – Jossey-Bass, CA: San Francisco, 1986. – P. 73–105.
18. Doyle J., Green R. Efficiency and cross efficiency in DEA: derivations, meanings and the uses // *Journal of the Operational Research Society*. – 1994. – 45(5). – P. 567–578.
19. Anderson T.R., Hollingsworth K.B., Inman L.B., The fixed weighting nature of a cross-evaluation model // *Journal of productivity analysis*. – 2002. – 18(1). – P. 249–255.
20. Oral M., Kettani O., Lang P. A methodology for collective evaluation and selection of industrial R&D projects // *Management science*. – 1991. – 37(7). – P. 871–883.
21. Doyle J., Green R., Cook W.D. Preference voting and project ranking using DEA and cross-evaluation // *European journal of operational research*. – 1996. – 90. – P. 461–472.
22. Liang L.F., Wu J., Cook W.D., Zhu J. The DEA cross efficiency model and its Nash equilibrium // *Operations research*. – 2008. – 56(5). – P. 1278–1288.
23. Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E.L. Measuring the efficiency of decision making units // *European journal of operational research*. – 1978. – 2(6). – P. 429–444.
24. Основи аналізу охоплення даних / В.М. Горбачук, А.А. Сирку, С.-Б. Сулейманов // *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. – 2017. – Т. 22. – Вип. 1(54).
25. Aparicio J., Ruiz J., Sirvent I. Closest targets and minimum distance to the Pareto-efficient frontier in DEA // *Journal of productivity analysis*. – 2007. – 28. – P. 209–218.
26. Frei F., Harker P. Projections onto efficient frontiers: theoretical and computational extensions to DEA // *Journal of productivity analysis*. – 1999. – 11. – P. 275–300.
27. Charnes A., Neralic L. Sensitivity analysis in data envelopment analysis // *Glasnik matemacki*. – 1992. – 27. – P. 191–201.
28. Charnes A., Rousseau J., Semple J. Sensitivity and stability of efficiency classifications in data envelopment analysis // *Journal of productivity analysis*. – 1996. – 7. – P. 5–18.
29. Briec W. Holder distance function and measurement of technical efficiency // *Journal of productivity analysis*. – 1999. – 11(2). – P. 111–131.
30. Gonzalez E., Alvarez A. From efficiency measurement to efficiency improvement: the choice of relevant benchmarks // *European journal of operational research*. – 2001. – 133. – P. 512–520.
31. Cherchye L., Van Puyenbroeck T. A comment on multistage DEA methodology // *Operational research letters*. – 2001. – 28(2). – P. 143–149.
32. Portela M., Borges P.C., Thanassoulis E. Finding closest targets in non-oriented DEA models: the case of convex and non-convex technologies // *Journal of productivity analysis*. – 2003. – 19(2). – P. 251–269.
33. Charnes A., Cooper W.W., Golany B., Seiford L.M., Stutz J. Foundations of data envelopment analysis and Pareto-Koopmans empirical production functions // *Journal of econometrics*. – 1985. – 30(1–2). – P. 91–107.
34. Ali A.I., Seiford L.M. Translation invariance in data envelopment analysis // *Operational research letters*. – 1990. – 9. – P. 403–405.
35. Thrall R.M. The lack of invariance of optimal dual solutions under translation // *Annals of operations research*. – 1996. – 66. – P. 103–108.
36. Pastor J.T. Translation invariance in DEA: a generalization // *Annals of operations research*. – 1996. – 66. – P. 93–102.
37. Cooper W.W., Seiford L.M., Tone K. Introduction to data envelopment analysis and its uses. – Springer Science, 2006.
38. Tone K. A slacks-based measure of efficiency in data envelopment analysis // *European journal of operational research*. – 2001. – 130(3). – P. 498–509.
39. Cook W.D., Seiford L.M. Data envelopment analysis (DEA) – thirty years on // *European journal of operational research*. – 2009. – 192(1). – P. 1–17.
40. Lovell C.A.K., Walters L., Wood L. Stratified models of education production using modified DEA and regression analysis / *Data envelopment analysis: theory, methodology and applications*. – Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers, 1994.
41. Ahn T., Seiford L.M. Sensitivity of DEA results to models and variable sets in a hypothesis test setting: the efficiency of university operations / *Creative and innovative approaches to the science of management*. Y. Ijiri (ed.) – New York: Quorum Books, 1993.

Чеверда С.С., к. е. н.
Запорізький національний університет
Лукашенко А.В., студентка
Запорізький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Чеверда С.С., Лукашенко А.В. Особливості моделювання системи економічної безпеки комерційних банків. Банківська сфера є однією з провідних складових частин фінансової системи, від стабільності якої залежить подальший розвиток економіки. Перехід до ринкової економіки, поява значної кількості способів ведення конкурентної боротьби, недоліки в законодавстві, неефективність діяльності державних структур, обов'язком яких є створення сприятливих умов для розвитку бізнесу, змушують банківські установи приділяти увагу питанням забезпечення власної економічної безпеки. Отже, забезпечення економічної безпеки банківської діяльності потребує того, щоб у кожному банку була створена власна система економічної безпеки. У статті визначено, що в структурі системи економічної безпеки комерційного банку мають бути обов'язково об'єкт, суб'єкт та механізм забезпечення економічної безпеки. Наведено основні моделі та особливості моделювання системи економічної безпеки комерційного банку.

Ключові слова: теоретична модель, банк, елементи системи економічної безпеки, заходи безпеки, забезпечення економічної безпеки банків.

Чеверда С.С., Лукашенко А.В. Особенности моделирования системы экономической безопасности коммерческих банков. Банковская сфера является одной из ведущих составляющих финансовой системы, от стабильности которой зависит дальнейшее развитие экономики. Переход к рыночной экономике, появление большого количества способов ведения конкурентной борьбы, недостатки в законодательстве, неэффективность деятельности государственных структур, обязанностью которых является создание благоприятных условий для развития бизнеса, заставляют банковские учреждения уделять внимание вопросам обеспечения собственной экономической безопасности. Обеспечение экономической безопасности банковской деятельности нуждается в том, чтобы в каждом банке была создана собственная система экономической безопасности. В статье определено, что в структуре системы экономической безопасности коммерческого банка должны быть обязательно объект, субъект и механизм обеспечения экономической безопасности. Приведены основные модели и особенности моделирования системы экономической безопасности коммерческого банка.

Ключевые слова: теоретическая модель, банк, элементы системы экономической безопасности, меры безопасности, обеспечение экономической безопасности банков.

Cheverda S.S., Lukashenko A.V. Features of modeling of system of economic safety of commercial banks. Banking is one of the major components of the financial system, the stability of which depends on the further development of economy. The transition to a market economy, the emergence of a large number of ways to compete, shortcomings in legislation, the ineffectiveness of government agencies whose duty is to create favorable conditions for business banks are forced to pay attention to ensure their own economic security. So economic security of banking activities requires that every bank was set up its own system of economic security. The article stipulates that the structure of the system of economic security of the commercial bank must be sure the object, the subject and the mechanism of economic security. The basic features of the model and modeling of the economic security of the commercial bank.

Keywords: theoretical model, bank, elements of the economic security system, security measures, ensuring economic security of banks.

Постановка проблеми. Проблема аналізу й управління фінансовою безпекою (ФБ) банківської установи є, безумовно, актуальною, оскільки банківська система є найважливішою складовою частиною фінансово-кредитної сфери держави. ФБ окремого банку тісно пов'язана з безпекою банківської системи у цілому, оскільки вони взаємно впливають одна на

одну: наприклад, з одного боку, будь-яка недовіра з боку населення до окремого банку може викликати масовий відтік депозитів з банківської системи, з іншого боку, структурні проблеми банківського сектору підбивають довіру до будь-якого окремого банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу літературних джерел засвідчили,

що науковці та практики по-різному підходять до розроблення моделей системи забезпечення економічної безпеки підприємницьких структур, пропонуючи власний набір структурних елементів, які істотно між собою різняться. В.І. Ярочкін визначає систему безпеки як організовану сукупність спеціальних органів, служб, засобів, методів заходів, що забезпечують захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства, держави від внутрішніх і зовнішніх погроз [1, с. 9].

В.В. Крутов під системою безпеки підприємництва розуміє сукупність недержавних структур безпеки, які виконують певні функції і завдання, є інтегрованими до національної та економічної безпеки держави [2, с. 131].

С.О. Грунін розглядає систему забезпечення економічної безпеки організації у формі графічних зображень комплексних принципів моделей забезпечення безпеки персоналу фірми, основних фондів, конфіденційної інформації, елементами яких є об'єкт безпеки, об'єкт загроз, джерела загроз, загрози та засоби захисту та ін. [3, с. 79].

С.М. Яременко застосовує комплексний підхід до формування системи економічної безпеки банку на основі поєднання окремих видів безпеки:

фінансової, інформаційної, кадрової та безпеки матеріальних ресурсів. Учений доводить необхідність поєднання цих видів безпеки, аналізуючи їх взаємозв'язок та взаємозалежність [4, с. 12].

Постановка завдання. Вирішення завдань, які постали сьогодні перед системою економічної безпеки, є неможливим без здійснення постійного моніторингу економічної ситуації, детального вивчення проблем, що виникають під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, які швидко змінюються. Система має забезпечувати здійснення оперативного реагування, запобігання загрозам, пошук оптимальних рішень за умов невизначеності. Для забезпечення її ефективного функціонування нині доцільним є необхідність побудови відповідної моделі системи, яка має здійснюватися на основі всебічного аналізу та ґрунтовного дослідження її основних елементів [5].

Виклад основних результатів. Банківська система є найважливішим складником фінансово-кредитної сфери будь-якої держави, саме тому рівень фінансової безпеки держави визначає стан банківського сектору.

Фінансово-економічна безпека банківської системи розглядається з позиції фінансових наслідків діяльності комерційних банків для економічної без-

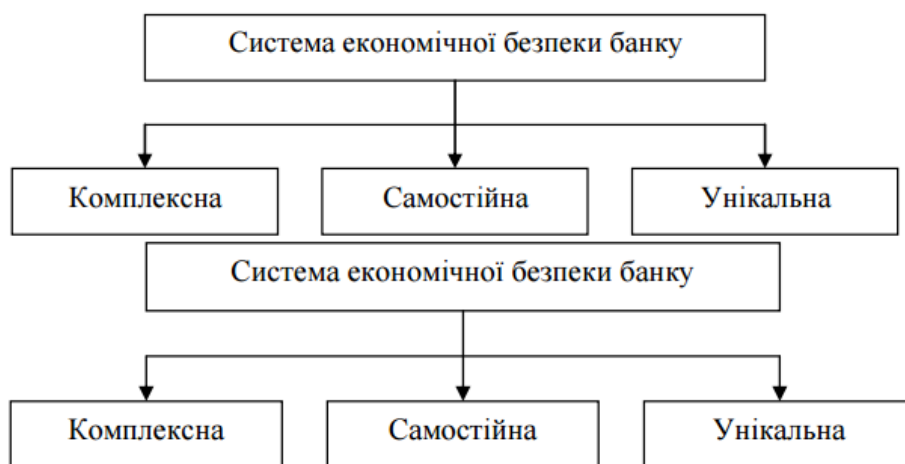

Рис. 1. Характеристика системи економічної безпеки банку [7]

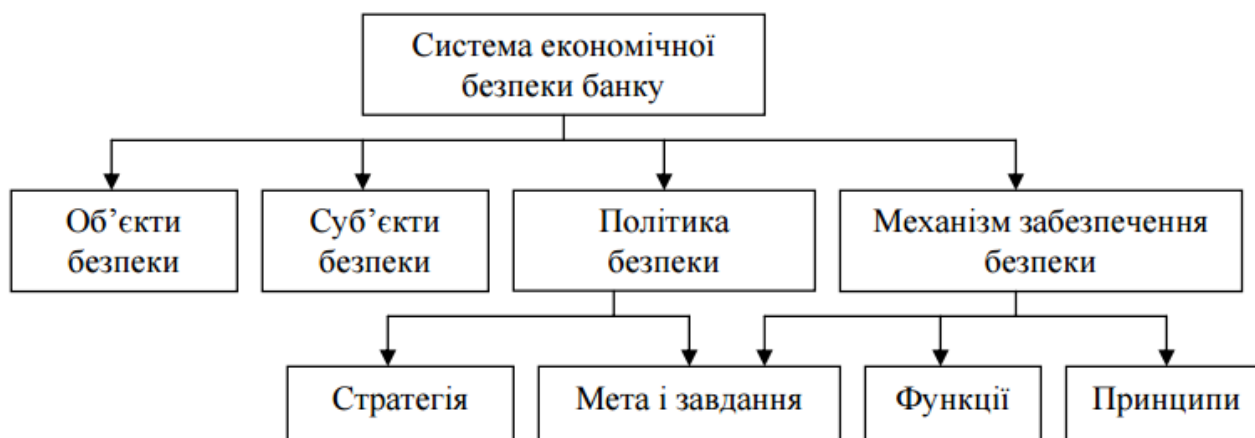

Рис. 2. Система економічної безпеки банку [7]

пеки країни у цілому та окремих клієнтів і контрагентів. Центральне місце у системі економічної безпеки банку належить її фінансовому складнику, який виражає мету та узагальнює результати його діяльності. Це пояснюється тим, що рівень фінансової безпеки будь-якого банку визначає його можливості забезпечувати інші складники його економічної безпеки. І навпаки, зміни в будь-якій сфері банку в кінцевому результаті відображаються у його фінансовій безпеці [6].

Забезпечення економічної безпеки (ЕБ) банківської діяльності потребує того, щоб в кожному банку була створена власна система економічної безпеки. Необхідною умовою ефективного функціонування цієї системи є дотримання характерних їй ознак (рис. 1).

Система економічної безпеки банку повинна бути комплексною. Важливо, щоб вона забезпечувала економічну, матеріальну, кадрову, інтелектуальну, фінансову, інформаційну, пожежну та інші безпеки, оскільки будь-які втрати банку – матеріальні, фінансові, кадрові тощо – мають економічні наслідки.

СЕБ банку – це сукупність об'єктів, суб'єктів безпеки і механізму реалізації безпеки, об'єднаних спільною метою та завданням щодо протидії загрозам, які забезпечують безпеку банку і досягнення ним цілей бізнесу.

Складовими елементами такої системи є об'єкт, суб'єкт і механізм безпеки (рис. 2).

Об'єктом безпеки виступає все те, на що спрямовані зусилля щодо забезпечення безпеки. До них належать:

- майно і ресурси банку (фінансові, матеріально-технічні, інформаційні, інтелектуальні та ін.);
- персонал банку, його керівники, акціонери, різні структурні підрозділи, служби, партнери, співробітники, що володіють інформацією, яка містить комерційну таємницю.

Суб'єктами безпеки є ті особи, підрозділи, служби, органи, відомства, установи, які безпосередньо займаються забезпеченням безпеки банку. Залежно від причетності до роботи банку суб'єкти безпеки можна розділити на дві групи:

- окремі відділи банку, що безпосередньо займаються цією діяльністю (служба безпеки банку, юридичний відділ, фінансова служба), а також увесь персонал фірми, який піклується про безпеку власного банку;
- зовнішні органи та організації: державні та недержавні структури, судові органи, науково-освітні установи.

Формування системи економічної безпеки і передусім створення її органів (суб'єктів) залежать від розмірів банку, його економічних, фінансових, виробничо-технічних, інформаційних, інтелектуальних, професійних, організаційних та інших можливостей [7].

Оптимальна система економічної безпеки комерційного банку – це сукупність взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою та завданням, необхідних для протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам із метою захисту основних цілей бізнесу та створення безпечних умов розвитку (рис. 3). При цьому структура системи економічної безпеки

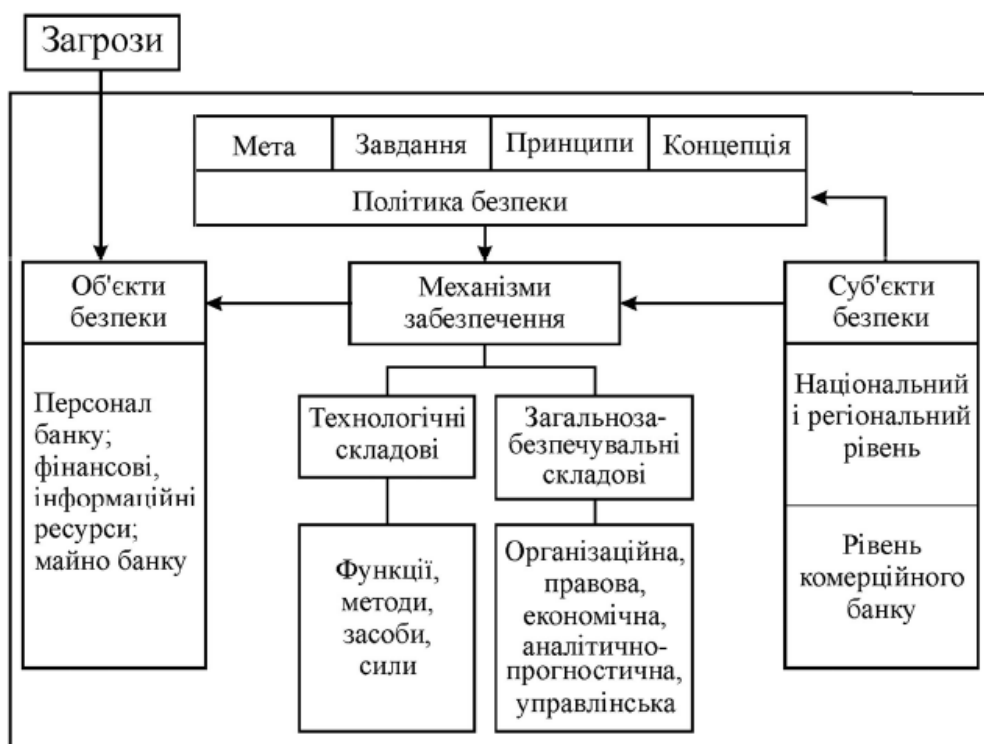

Рис. 3. Теоретична модель системи економічної безпеки комерційного банку [5]

комерційного банку повинна містити об'єкт, суб'єкт та механізм забезпечення економічної безпеки.

Система економічної безпеки комерційного банку формується відповідно до політики, яку проводить комерційний банк.

Ключовим елементом теоретичної моделі системи економічної безпеки комерційного банку є механізм забезпечення економічної безпеки, який становить сукупність пов'язаних між собою технологічних та загально-забезпечувальних складників цього процесу, спрямованого на досягнення системних цілей [5].

Проблеми економічної безпеки необхідно розглядати з урахуванням розвитку державної політики. Для цього існують три моделі.

Перша модель (пасивна) виходить із того, що основні напрями економічної політики держави залишатимуться незмінними. Передусім це стосується макроекономічної та інституційної політики.

Друга модель (індустріальна) базується на посиленні, відповідно до якого під впливом зростаючого соціального напруження влада змушена вживати адміністративних заходів із розподілу основних ресурсів, необхідних для життєзабезпечення, а також встановити для запобігання певним обставинам адміністративний контроль над монополізованими секторами економіки.

Третя модель (постіндустріальна) передбачає застосування комплексу заходів економічної політики, які забезпечують економічну безпеку і орієнтовані на підйом інвестиційної активності та економічне зростання, на підвищення конкурентоспроможності та інтеграцію вітчизняної економіки в інформаційне суспільство [8].

Заслужують уваги моделі, в яких система економічної безпеки розглядається з акцентом на окремий аспект діяльності, та моделі, в яких особлива увага приділяється різноплановим внутрішнім та зовнішнім загрозам. У першому випадку мова може йти, наприклад, про ресурсно-функціональну модель, в якій розглядаються проблеми ефективного використання ресурсів суб'єкта господарювання для запобігання загрозам. Побудова моделі у другому випадку регламентується переліком наявних і потенційних загроз. Оскільки між загрозою та об'єктом існує множина певних взаємозв'язків, то мова йде про граф, який необхідно побудувати. Розглядаючи множину загроз, множину об'єктів та множину засобів захисту із використанням теорії графів, можна побудувати загальну модель економічної безпеки, яка може бути деталізована.

Повністю ототожнювати економіку та економічну безпеку не можна. Проте під час побудови моделі економічної безпеки можна застосовувати той досвід моделювання, що накопичено в економіці. Ще в середині XVIII ст. Ф. Кене запропонував кількісну модель національної економіки, яку він назвав «Економічна таблиця». А математичні методи

вперше систематично були використані для цього в роботі французького вченого А. Курно «Дослідження про математичні принципи теорії багатств».

Як правило, економіко-математичні моделі відрізняються здебільшого різним ступенем агрегування. Моделі Леонтєва-Неймана-Гейла розглядають економіку як сукупність взаємопов'язаних галузей. Моделі на мові виробничих функцій оперують максимально агрегованими показниками. Прагнення до більшого ступеня агрегації пояснюється вимогами практики, а також можливістю та необхідністю збору та обробки великої кількості інформації. При цьому ще в першій половині XX ст. основним математичним апаратом, що застосовувався для цього, було диференціальне та інтегральне числення. Проте з часом стала очевидною недостатність цього апарата [9, с. 59].

Математичний апарат, що застосовується нині під час моделювання систем економічної безпеки, значно розширився: теорія множин та нечітких множин, графів, матричний підхід, теорія ймовірності та багато іншого. Так, наприклад, під час побудови концептуальної моделі системи економічної безпеки кожний складник, що відображає використання корпоративних ресурсів для забезпечення економічної безпеки суб'єкта, описується як деяка множина.

Системний підхід до побудови моделі безпеки відображає метод вибору критеріїв оптимальності. Ідея полягає в тому, що система економічної безпеки розглядається як сукупність низки об'єднаних підсистем. Для кожної з підсистем визначаються найбільш імовірні ризики, тобто формується множина ймовірностей. Після цього аналізуються та оцінюються їх можливі комбінації. Визначається узагальнений критерій якості функціонування системи економічної безпеки, а значення побудованої системи множин ймовірностей розглядаються як окремі критерії.

Також узагальнити значення показників або критеріїв безпеки дає змогу матрична модель економічної безпеки. Доволі часто вона застосовується для оцінки ефективності впровадження тих чи інших заходів безпеки або оцінки впливу різноманітних факторів на стан системи економічної безпеки. Для цього показники певного типу можуть бути згруповані та представлені у вигляді багатовимірної матриці. При цьому матрицю можна організувати в такий спосіб, щоб відслідковувати динаміку змін тих чи інших параметрів. Найбільш поширеною є тривимірна матриця, що пояснюється наочністю представлення даних у вигляді деякого куба, зорієнтованого за певними осями. При цьому кожна вісь відображає значення певної групи параметрів. Проте для побудови динамічної моделі системи економічної безпеки доцільно використовувати багатовимірну систему координат.

Для аналізу стану економічної безпеки і прогнозування загроз нині будуються моделі із засто-

суванням апарату нечітких множин. Це дає можливість поєднання кількісних даних та лінгвістичних змінних для отримання оцінки з урахуванням прогнозованих ризиків і загроз. Формується перелік обмежень, у рамках яких має функціонувати система безпеки, та описуються групи показників, що характеризують ці обмеження. Розгорнутий перелік факторів обмежень може враховувати обмеження від тих, що зумовлені законодавством держави й особливостями діяльності саме у цій країні, до обмежень, пов'язаних зі специфікою діяльності в конкретній галузі та унікальною структурою самого суб'єкта господарювання. Для оцінки створюється шкала, за допомогою якої лінгвістичним змінним ставиться у відповідність певні кількісні показники. Будуються функції належності із застосуванням методу експертних оцінок.

Взагалі побудова будь-якої моделі системи безпеки потребує певних підходів до її формалізації. Серед сучасних підходів можна назвати такі, як теоретико-множинний формалізм, системно-динамічна концепція безпеки та техногенного ризику тощо. Так, теоретико-множинний формалізм як напрям формалізації розглядає можливість побудови теорії керування безпекою, яка б містила концептуальні питання захисту систем незалежно від їх функціонального призначення.

Системно-динамічна концепція є одним із можливих підходів до побудови математичної формалізованої методології дослідження проблем забезпечення безпеки. Цей підхід спрямований на встановлення цілей та критеріїв управління безпекою, має аксіоматичний характер.

Варто зазначити, що саме в теоретико-множинній концепції розглядаються системи управління безпекою, зовнішні та внутрішні механізми захисту безпеки, забезпечення функціонування системи в умовах існування загроз.

Під час побудови моделі економічної безпеки необхідно врахувати, що не існує стану абсолютної безпеки, тобто стану, коли відсутні будь-які зовнішні та внутрішні загрози, як і неможливо заздалегідь спрогнозувати всі потенційно можливі фактори впливу [8].

Висновки. Таким чином, розглянувши особливості формування та моделювання системи економічної безпеки комерційного банку, можна зробити висновок, що вона покликана створювати умови для досягнення цілей банку через своєчасну та якісну оцінку фінансового стану, виявляти і максимально нейтралізувати дію різних небезпек та загроз в умовах конкуренції, а також зміцнення позицій на ринку банківських послуг. Для ефективного розвитку та забезпечення економічної безпеки банків є передусім потреба в розробленні моделі системи економічної безпеки банку, головними елементами якої є: об'єкти безпеки, суб'єкти безпеки, механізм забезпечення економічної безпеки.

Система економічної безпеки комерційного банку має вирішувати завдання формування наукового системного підходу до забезпечення економічної безпеки, завдання концентрації та маневрування силами і засобами згідно із визначеними цілями і завданнями з урахуванням змін у характері та інтенсивності загроз, що виникають.

Список літератури:

1. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы / В.И. Ярочкин. – М. : Ось-89, 2003. – 352 с.
2. Крутов В.В. Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва / В.В. Крутов. – К. : Фенікс, 2008. – 406 с.
3. Грунин О.А. Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин, С.О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
4. Яременко С.М. Забезпечення економічної безпеки діяльності банків : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / С.М. Яременко. – К. : Либідь, 2010. – 20 с.
5. Сучасні підходи до моделювання системи економічної безпеки комерційного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2013/23_16/357_Mel.pdf.
6. Структура та складові елементи системи фінансово-економічної безпеки банківських установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/113.pdf.
7. Формування системи економічної безпеки банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/shaping-the-system-to-economic-safety-of-the-bank.pdf>.
8. Сучасне моделювання систем економічної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2011/10.pdf.
9. Ашманов С.А. Математические модели и методы в экономике / С.А. Ашманов. – М. : Моск. ун-т, 1980. – 199 с.

Ліпський В.В., здобувач
відділу макроекономіки та державного управління
*Причорноморський науково-дослідний інститут
економіки та інновацій, м. Одеса*

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ ІНВЕСТИЦІЙ, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ

Ліпський В.В. Економічний зміст та сутність економічних категорій інвестицій, інвестиційний процес, інвестиційний проект. В статті проаналізовано сучасні підходи до трактування таких економічних категорій, як «інвестиції», «інвестиційний процес», «інвестиційний проект». Запропоновано різні види класифікацій інвестицій в залежності від віднесення їх до однієї з груп: матеріальних, фінансових та нематеріальних. Обґрунтовано класифікацію інвестицій за критерієм призначення інвестування. Виявлено різницю між визначеннями «інвестиційний процес» та «інвестиційний проект».

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний процес, інвестиційний проект, класифікація інвестицій, матеріальні інвестиції, фінансові інвестиції, нематеріальні інвестиції.

Липский В.В. Экономическое содержание и сущность экономических категорий инвестиции, инвестиционный процесс, инвестиционный проект. Экономическое содержание и сущность экономических категорий инвестиции, инвестиционный процесс, инвестиционный проект. В статье проанализированы современные подходы к трактовке таких экономических категорий, как «инвестиции», «инвестиционный процесс», «инвестиционный проект». Предложены различные виды классификаций инвестиций в зависимости от отнесения их к одной из групп: материальных, финансовых и нематериальных. Обосновано классификацию инвестиции по критерию назначения инвестирования. Выявлены различия между определениями «инвестиционный процесс» и «инвестиционный проект».

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный процесс, инвестиционный проект, классификация инвестиций, материальные инвестиции, финансовых инвестиции, нематериальные инвестиции.

Lipskyi V.V. Economic content and essence of economic categories of investment, investment process, investment project. The article analyzes modern approaches to the interpretation of economic categories such as "investment", "investment process", "investment project". Different types of investment classifications are offered depending on their classification into one of the groups: material, financial and intangible. The classification of investments according to the criterion of investment is substantiated. The difference between the definitions of "investment process" and "investment project" is revealed.

Key words: investment, investment process, investment project, investment classification, tangible investments, financial investments, intangible investments.

Постановка проблеми. Провідними економічними категоріями інвестиційного аналізу є терміни «інвестиції», «інвестиційний процес», «інвестиційний проект», який економісти розуміють по-різному. Згідно словника іноземної мови, термін "інвестиції" (у перекладі з німецької) – це грошові витрати на будівництво основних засобів та виробництво товарів, які є результатами вкладання інвестицій. Латинська «investire» означає одягати, покривати, оточувати; тобто все, що відбувається навколо нас, і що призначено для задоволення конкретних потреб. З часом інвестиції набули значення всіх видів економічних процесів, в результаті яких виникають довговічні об'єкти та засоби для задоволення вищезазначених потреб. Інвестиції розуміються по-різному теоретиками і практиками. Визначення цієї категорії залежить, зазвичай, з потреб досліджень, області знань. Цікавою є комбінація визначень інвести-

цій, сформульованих на основі економічних наук – макроекономіки і мікроекономіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фактичний підхід до інвестування сучасними вченими-економістами видно з порівняння теорій науки: через призму руху товарів або через призму руху грошей. Американські макроекономісти Д. Р. Камершен, Р. Б. Маккензі і К. Нардінеллі [1; 2] визначили термін «інвестиції» таким чином: «Ми не розуміємо купівлю акцій або облігацій індивідуальними покупцями, але придбання засобів виробництва для компанії. Інвестиції – закупівля засобів виробництва – виробничих підприємств, обладнання, багатоквартирних будинків та зміни запасів, які можуть бути використані в виробництво інших товарів і послуг». За даними інших авторів: Д. Бегг, С. Фішер і Р. Дорнбуш [3, 4], які пишуть: «Інвестиції, це покупки нових капітальних засобів та товарів під-

приємствами», аналогічну позицію має Р. Хол [5], який говорить, що інвестиції складаються із придбання нових будинків, заводів, запасів. Широке та загальне визначення терміну «інвестиції» надає В. Беренс, Р. М. Хавранек [6] та ін. Автори пишуть: «Інвестиції можна визначити як довгострокові залучення економічних ресурсів для виробництва та отримання чистої вигоди в майбутньому. Головним аспектом такого визначення є трансформація фондів власних та позикових. Втім, потребує уточнення, розширення класифікації інвестицій та визначення різниці між такими поняттями, як «інвестиційний проект», «інвестиційний процес».

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану розвитку морських портів, виявленні проблем та перспектив подальшого розвитку з урахуванням загроз та можливостей зміцнення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Як показали дослідження, ширшим є так званий грошовий підхід до інвестицій, до цієї категорії відносяться автори відносять матеріальні інвестиції, фінансові та інвестиційні в нематеріальні активи. Х. Блом і К. Людер [7] пишуть: «Інвестиції мають форму витрат на фізичне та фінансове обладнання, витрати на дослідження та розробку, супроводження, освіту та рекламу». Е. Ф. Брихем [8] пише про інші функції інвестицій. Це: «продаж, аналіз окремих цінних паперів, що визначають оптимальний портфель для даного інвестора.» У наступній публікації Е. Ф. Брихем і Л. С. Гапенський [9] дають визначення інвестицій в нерухомість і вони пишуть наступним чином: «термін інвестицій відноситься до основних засобів, які використовуються у виробництві». Іншим підходом до поняття «інвестиції» є дифініція Е. У. Девіса і Дж. Пойнтонна. Вони стверджують, що: «Інвестиції залежать від готовності власників нерухомості відмовитися від свого поточного споживання і заощадження капіталу, а потім переведення доходів з цього капіталу в інвестиції». Автори наголошують на аспекті походження капіталу для інвестицій. За допомогою цього вони широко розуміють цю категорію.

Значимо, що категорія «інвестиції» може мати більше одного значення, в економіці це стосується покупки фізичного активу, наприклад, фабрики, обладнання або акції, та/або придбання житла індивідуальним покупцем. Для фахівця з фінансового ринку це слово означає придбання акцій або облігацій. В обох випадках покупець хоче мати прибуткові активи. Ключовим фактором інвестицій для нього є їх рентабельність. Спостерігається диверсифікація визначення терміна «інвестиції», М. Бріксом і Р. Матковським, які пояснюють його таким чином: «Інвестиції в макроекономічному плані – це інвестиції речові, а з точки зору мікроекономіки – інвестиції, це придбання цінних паперів. Фінансові інвестиції в макроекономічному сенсі, лише створюють вторинну торгівлю активами, які вже існують на

ринку, в результаті чого немає створеного нового потоку товарів». Дж. Чарнек формулює визначення інвестицій як: «Витрати фінансових ресурсів та/або власну роботу зі створення (створення з нуля, збільшення, перетворення і т.п.) активів – у вигляді матеріальних об'єктів власності, цінних паперів та/або знання з метою можливості використовувати цей ресурс для отримання відповідних пільг». Г. Гаврон також широко досліджує поняття інвестицій і пише: «Інвестиції – це свідомо витрачені кошти компанії спрямовані на збільшення його доходів у майбутньому. Інвестиції в результаті використання фінансових ресурсів створюють або збільшують майнові активи, фінансові активи та нематеріальні активи підприємства».

Подібно до UNIDO, з акцентом на грошові потоки визначаються фізичні інвестиції В. Плути і Т. Джеджуга: «Матеріальні інвестиції розуміються як витрати (негативне значення грошового потоку у початковому періоді), понесені для збільшення основних фондів компанії, яка буде отримувати вигоду на довгі роки (позитивні значення грошового потоку у пізніші роки)». К. Марсинек використовує інвестиційну категорію і заявляє: «Взагалі інвестування визначається як фінансове зобов'язання будь-якого підприємства в надії отримати майбутні вигоди». Автор вважає що, це доля фінансових ресурсів не на поточне споживання (утримання від споживання), а на їхнє інше залучення, від якого очікуються певні переваги в майбутньому. Важливою особливістю інвестування є те, що вартість фінансових зобов'язань, що вкладається сьогодні і зараз, є відомими, а майбутні вигоди є можливі і не певні. Таким чином, основою для інвестування є відмова від поточного споживання для майбутніх невизначених вигод. Можна погодитись із розумінням грошових інвестицій як монетарно-капітальних витрат на фінансові, фактичні та нематеріальні активи з метою майбутніх вигод, з прийнятим рівнем ризику.

З цього визначення випливають наступні види інвестицій (рис. 1):

- фінансові інвестиції (або капітальні вкладення: акції, облігації, депозити та інші);
- матеріальні (включають матеріальні складові активів компанії) – їх реалізація в основному створення матеріальних об'єктів власності;
- нематеріальні (вони складають розмір і структуру нематеріальних активів – освіта, дослідження і розробки, ІТ-системи, патенти, реклама, і так далі).

Загальною рисою матеріальних, фінансових та нематеріальних інвестицій є необхідність залучення певного капіталу, як правило, протягом відносно тривалого періоду часу, з яким пов'язано невизначеність і ризик досягнення передбачуваних вигод. Відмінності між зазначеним вище видами інвестицій, крім розглянутої сфери, також стосуються ступеня ліквідності і характеру генерованих ефектів.

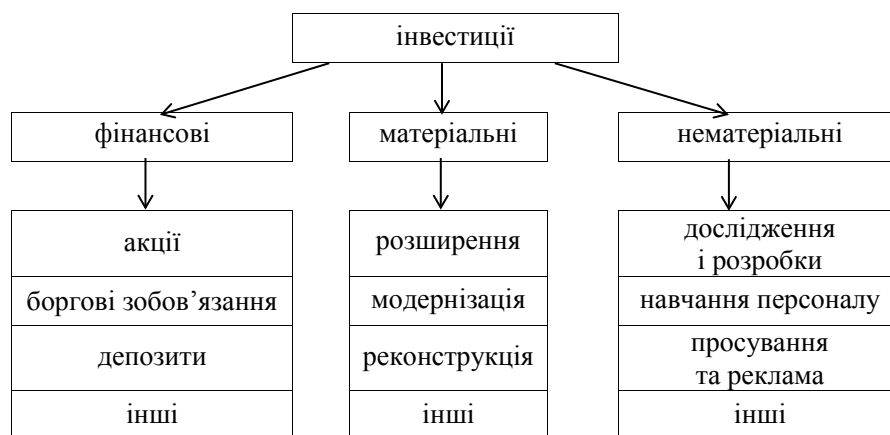

Рис. 1. Види інвестицій з позиції монетарного підходу

У випадку фізичних інвестицій вплив вимірюється рівнем прибутку або надлишку коштів, у випадку фінансових інвестицій – ефект є доходом у вигляді відсотків і дивідендів, а також різниця між ціною купівлі та продажем. Водночас слід підкреслити, що фізичні та фінансові інвестиції є взаємодоповнюючими та не конкурентними.

Інший розподіл інвестицій відрізняє прибуткові та неприбуткові інвестиції. Для інвестицій прибутковим імпульсом до досягнення є досягнення фінансової вигоди, у той час як для неприбуткових інвестицій основною перевагою є задоволення конкретних потреб індивідуальних та соціальних.

М. Брікс і Р. Матковський класифікують інвестиції за критерієм призначення інвестування. Ця класифікація дозволяє, на думку авторів, вийти за рамки макроекономіки, що представляє собою матеріальний підхід (рис. 2).

Інвестиції компанії складаються з багатьох різних видів діяльності їх можна класифікувати з різних точок зору. Звісно, наведені в статті класифікації інвестицій, звичайно, не є вичерпними, втім вони демонструють широкий спектр діяльності, що класифікується як інвестиції.

Категорія інвестицій, особливо матеріальних інвестицій, може бути суттєво розширена, шляхом

формулювання таких термінів як «інвестиційний процес» та «інвестиційний проект».

На додаток до терміну «інвестиції», ці категорії є одними з ключових понять, пов'язаних з предметом дослідження. По суті, інвестиційний проект і процес є категоріями не ідентичними, ними акцентується увага на різні аспекти, різні підходи.

В цілому, підприємство пов'язане з функціональним підходом, а проект з підходом щодо вирішення певного завдання.

«Проект» це набір запланованих, взаємопов'язаних заходів, метою якого є створення або модернізація фінансових, місцевих і часових ресурсів основних засобів. Іншими словами, інвестиційний проект є цільовим, відображенням в матеріальному та фінансовому відношенні інвестиційної програми, запланованої на реалізацію в даній області, орієнтованої на досягнення очікуваного ефекту.

Також слід звернути увагу на практичний аспект інвестиційного проекту, обрання з кількох альтернативних проектів, визначення меж підприємства. Часто конкретні задачі викликають дії поза межами підприємства, тому фінансовий та матеріальний обсяг проекту, які повинні охоплюватися аналізом, часто визначається в довільній формі. Також у випадку проектного фінансування, наслідки його

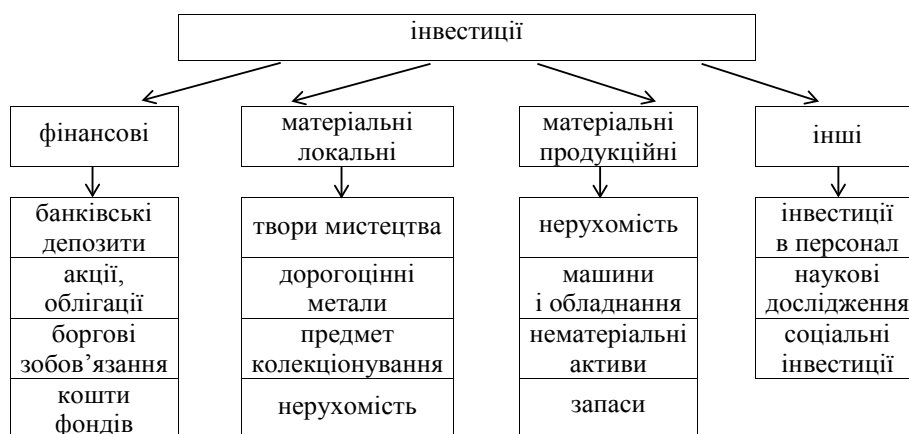

Рис. 2. Класифікація інвестицій за критерієм призначення інвестування

реалізації можуть виходити за межі області прямих зв'язків, а також завдяки різноманітності задіяних суб'єктів, а також диверсифікованого ризику.

В інвестиційному проекті, діяльність, спрямована на велику кількість незалежних суб'єктів, що реалізують конкретні завдання у визначеному місці і у визначений термін часу, до завершення всього проекту в цілому і досягнення поставленої мети. При цьому необхідно пам'ятати про наступні характеристики проекту:

- чітко визначена мета;
- разовий характер дії з точки зору поставленої мети;
- складність дії;
- участь багатьох автономних організацій.

Інвестиційний проект складається з багатьох завдань різного характеру та обсягу, які можуть функціонувати самостійно і одночасно принести відчутний, вимірний ефект. Отже, інвестиційний проект є комплексним, це означає, що у документації під таким проектом розуміється вся робота, послуги та постачання обладнання, в рівні необхідному для досягнення поставленої мети виробництва підприємства і всіма, пов'язаними з ними капітальними витратами. Крім того, слід наголосити, що «інвестиційний проект» всебічно включає матеріальний обсяг інвестицій (предмет або інший матеріальний продукт з обладнанням), призначений для реалізації країні призначення, місце розташування та час, що характеризуються конкретним життєвим циклом. Цей цикл починається з витрат на підготовку та реалізацію інвестицій, а закінчується надходженнями від продажу ліквідованого об'єкта, якщо подивитися на інвестиційний проект через призму грошового потоку.

Також можна класифікувати заходи, які здійснюються підприємствами за щодо підготовки та реалізації інвестиційних проектів (рис. 3):

У свою чергу, термін «інвестиційний процес» часто розглядається як відображення інвестиційного проекту, але через призму діяльності, пов'язаної з підготовкою інвестиції, реалізацією та використанням створених нею ресурсів. Як наслідок, інвестиційний проект створює процес з певним характерним циклом. Мета самого проекту є «оптимальне» поєднання всіх технічних та економічних елементів, з урахуванням мінімального ризику.

Мірою успіху проекту є його реалізація протягом встановленого періоду та у межах запланованого бюджету та дотримання цілей проекту (діапазон), задоволеність клієнтів (якість) та відсутність втрат у ресурсах (рис. 4).

Рис. 4. Вимірювання успішності проекту

Всі категорії цілей, іноді суперечливі, взаємопов'язані, можуть істотно відрізнятися від одного проекту до іншого, для деяких проектів пріоритет може бути відданий одній з цілей.

Цікаву класифікацію інвестиційних проектів пропонує Е. Ф. Бригхам. Беручи до уваги досвід американських підприємств цей економіст виділяє наступні категорії інвестиційних проектів:

- обмін – обслуговування;
- обмін – зниження витрат;
- розвиток існуючих продуктів або ринків;
- розширення нових продуктів та ринків;

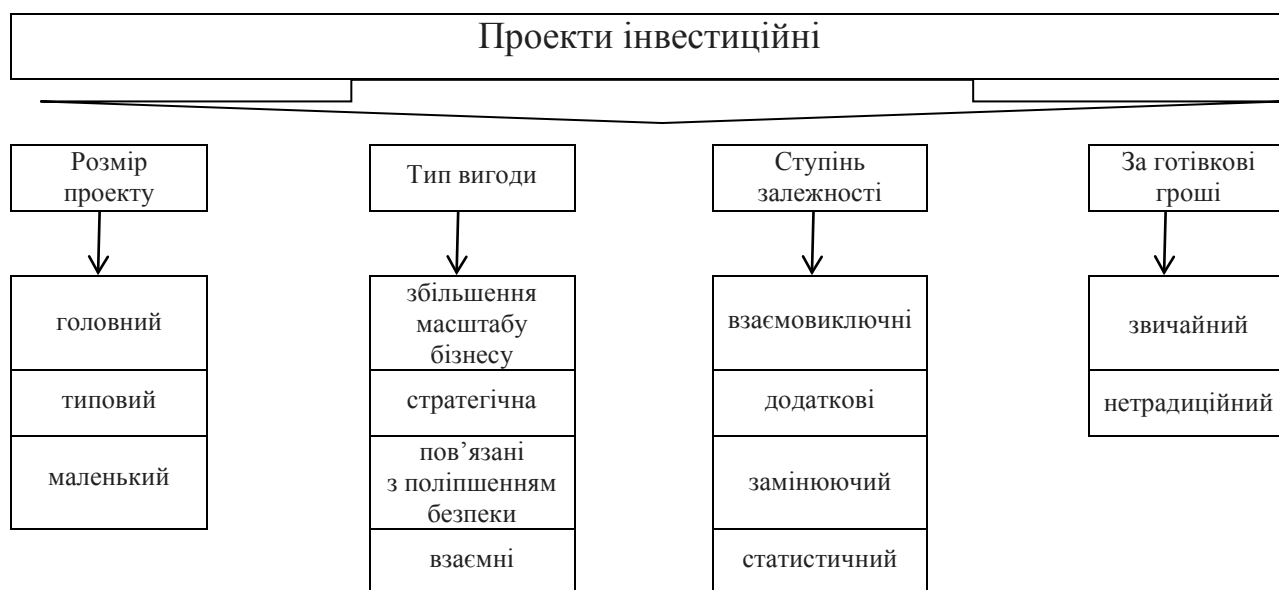

Рис. 3. Класифікація інвестиційних проектів за заходами щодо їх реалізації

- проекти, пов'язані з безпекою праці та охороною навколишнього середовища.

Для нашого подальшого дослідження актуальним є розподіл інвестиційних проектів через призму їх розміру. Особливо важливою є категорія так званих «великих проектів», інвестиційних проектів, які мають велике економічне та соціальне значення. Це особлива підмножина інвестиційних проектів, що здійснюються суб'єктами як комерційного сектору так і державного сектору. Властивістю цих проектів є: капіталомісткість проекту та тривалий інвестиційний цикл, труднощі в оцінці майбутніх ефектів проекту та його ефективності, суттєвий вплив проектів на навколишнє середовище та його фінансові наслідки, високий ризик і специфічність джерел фінансування. Серед неекономічних наслідків реалізації великих проектів слід виділяти, серед інших, соціологічні та екологічні аспекти. Великі проекти є різноманітними і складними, оскільки вони можуть мати вплив одночасно як позитивний так негативний вплив.

Крім того, необхідно не тільки розпізнавати, але і фінансово оцінити вплив складних соціальних та екологічних проблем, пов'язаних з даним проектом, що може бути надзвичайно важким. Великі інвес-

тиційні проекти, характеризуються специфічними особливостями і вимагають конкретного підходу на всіх етапах життя інвестиційного проекту.

Висновки. Отже, в умовах обмежених фінансових можливостей і зростаючих інвестиційних потреб, проектне фінансування як метод фінансування інвестицій має використовуватися в Україні, включаючи макроекономічний, мікроекономічний, фінансовий підходи. Фінансовий підхід до інвестицій, іншими словами через рух грошей, є практичним підходом. Під «інвестиціями» будемо розуміти цілеспрямоване витрачання капіталу для досягнення очікуваних вигод у майбутньому, з урахуванням рівня ризику, встановленого інвестором. Переваги стосовно інвестиційного проекту не тільки заключаються в матеріальних, фінансових вигодах, а і може означати задоволення інвесторів, задоволення конкретних соціальних потреб. Проектне фінансування займається матеріальними, фінансовими та інвестиційними проектами. Зміст прийнятих визначень показує, що в ситуації, коли ми говоримо про конкретні інвестиції, то треба розрізняти терміни «інвестиції», «інвестиційний проект» та «інвестиційний процес».

Список літератури:

1. David R. Kamerschen, Richard B. McKenzie, Clark Nardinelli. Houghton Mifflin Company, 1989. https://books.google.com.ua/books/about/Economics.html?id=IV_uAAAAMAAJ&redir_esc=y.
2. Microeconomics. David R. Kamerschen, Richard B. McKenzie, Clark Nardinelli. Houghton Mifflin, 1989, 639 p.
3. D. Begg, S. Fischer and R. Dornbusch, "Economics," 3rd Edition, McGraw-Hill, London, 1991.
4. D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, Economics, McGraw-Hill Education, Maidenhead 2008, pp. 1-95.
5. Hall S., Leyshon A. Financialization, Space and Place / Sarah Hall, Andrew Leyshon // Regional Studies. – 2013. – Vol. 47(6). – P. 831-833.
6. Berens V., Havranek P.M. Guidelines for industrial feasibility studies: translation from English (revised edition). Moscow, AOZT "Interjeksper", 1995. – 343 p. 4.
7. Blohm H., Lüder K, Investition, München 1991, za Dziworska K., Decyzje inwestycyjne przedsiębiorstw, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2000, s. 9.
8. Бригхем, Юджин Финансовый менеджмент: Полный курс [Текст]: в 2 т. / Ю. Бригхем, Л. Гапенски; пер. с англ. под ред. В. В. Ковалев. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – (Библиотека «Экономической школы»; Вып. 20). Т. 1. – [Б. м.: [б. и.], 1998. – 497 с. – ISBN 5-900428-30-3.
9. Ю. Бригхем, Л. Гапенски ; пер. с англ. под ред. А. Дорофеев. – 10-е изд. Финансовый менеджмент [Текст] / Ю. Ф. Бригхэм, М. С. Эрхардт; пер. с англ.
10. Davis E.W., Pointon J., Finanse i firma, PWE, Warszawa 1997, s. 22.
11. Bryx M., Matkowski R., Inwestycje w nieruchomości, Poltex 1999, s. 47.

НОТАТКИ

Наукове періодичне видання

**ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК
ЗАПОРІЗЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНЖЕНЕРНОЇ АКАДЕМІЇ**

Випуск 2 (08) 2017

Частина 2

Коректура • *Наталья Пирогівська*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 17,20.

Підписано до друку: 28.04.2017 р. Замов. № 2804/17. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.